

Cilt/Volume:1 Sayı/Issue:1 Tarih/Date: Ağustos 2026

e-ISSN: 3150-0153

KUTSAM

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Burhan SAYILIR
(Anadolu Üniversitesi)

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Emel KARAŞAHİN
(Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Murat BURGAÇ
(Anadolu Üniversitesi)

KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal, beşerî ve idari bilimler alanında makaleler yayınlamayı amaçlayan, bağımsız, çift kör hakemli, açık erişimli ve çevrimiçi yayın yapan uluslararası hakemli bilimsel bir dergidir. Derginin amacı, bilimsel öneme sahip özgün yayınlar yayınlarak sosyal bilimler alanına katkıda bulunmaktır. Bu amaçla, sosyal, beşerî ve idari bilimler alanında (Kültür, Tarih, Arkeoloji, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Felsefe, Psikoloji, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi) özgün araştırma makaleleri, derlemeler, kitap kritikleri ve editöre mektuplar yayınlanır. KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi, söz konusu alanlarda Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde araştırma ve inceleme makaleleri, araştırma notu, tenkitli metin neşri ve tercümelemleri, kitap ve bilimsel etkinlik kritikleri, doktora tez özetleri, derleme, çeviri, kısa rapor, teknik not, söyleşi, biyografi ve kaynakça türünde kaleme alınmış çalışmaları kabul etmektedir.

KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi editör kurulu üyeleri, daha sonra her bir gönderiye ilişkin hakemlerin raporla belirtilen görüşlerini dikkate alır ve görüşlerini bildirir. Gönderilen tüm yazılar için nihai karar baş editöre aittir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrasında dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Kabul edilen yazılar yazara iade edilmez. Gönderilen makalelerin özgünlük testi benzerlik programları ile denetlenmektedir.

KUTSAM Journal of Social Sciences is an international, peer-reviewed, scientific journal that aims to publish articles in the fields of social, human, and administrative sciences, and operates as an independent, double-blind peer-reviewed, open-access, and online publication. The purpose of the journal is to contribute to the field of social sciences by publishing original publications of scientific importance. For this purpose, original research articles, reviews, book reviews, and letters to the editor are published in the fields of social, human, and administrative sciences (Culture, History, Archaeology, Art History, Sociology, Philosophy, Psychology, Political Science, Public Administration). KUTSAM Journal of Social Sciences accepts works written in Turkish, English, and Russian in the aforementioned fields, including research and review articles, research notes, critical text editions and translations, book and scientific event reviews, doctoral dissertation abstracts, compilations, translations, short reports, technical notes, interviews, biographies, and bibliographies.

The editorial board members of KUTSAM Journal of Social Sciences subsequently consider the opinions of the reviewers as stated in their reports for each submission and report their own views. The final decision for all submitted manuscripts belongs to the editor-in-chief. Articles that have completed the peer-review processes are published in the journal following the final evaluation and decision of the Editorial Board. The views defended in the articles published in the journal do not bind KUTSAM Journal of Social Sciences in any way. The responsibility for the published articles and texts belongs entirely to their authors. Accepted manuscripts are not returned to the author. The originality test of the submitted articles is monitored through plagiarism detection programs.

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

KUTSAM Uluslararası İlişkiler, Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi,
Bağcılar Mah. Açın Cad. 276. Sokak No: 16/9 Çankaya/ Ankara
İnternet Adresi/Webpage: <https://kutsamsocial.com>
E-Posta/E-mail: info@kutsamsocial.com

KUTSAM SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hakemli, Uluslararası Bilimsel E-Dergi

KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi altı ayda bir yayınlanan çift kör hakemli uluslararası dergidir. KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir. KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi'ndeki makaleler, Creative Commons Alıntı-Gayriticari 4.0 (CC BY-NC) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi

Basım Tarihi: 31 Ağustos 2026

e-ISSN: 3150-0153

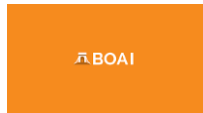
KUTSAM JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Peer-Reviewed, International Scientific E-Journal

KUTSAM Journal of Social Sciences is a biannual, international, double-blind peer-reviewed journal. The authors bear full responsibility for the linguistic, scientific, and legal aspects of all articles published in KUTSAM Journal of Social Sciences, while publication rights belong to the journal. Articles in KUTSAM Journal of Social Sciences are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC) International License. Adopting the principle that making scientific research freely available to the public enhances the global sharing of knowledge, the journal provides immediate open access to all its content. KUTSAM Journal of Social Sciences

Publication Date: August 31, 2026

e-ISSN: 3150-0153

ALAN EDITÖRLERİ

Doç. Dr. İskender TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Nazmi ALAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Semiha ALTIER (Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Serap AKCA (Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Tuba GÖRGÜLÜ (Anadolu Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA (Anadolu Üniversitesi)

DERGİ KURULLARI- JOURNAL BOARDS

BAŞEDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Burhan SAYILIR

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Tahir KODAL (Denizli Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Doç. Dr. Emel KARAŞAHİN (İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir/Türkiye)
Doç. Dr. İskender TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir/Türkiye)
Doç. Dr. Murat BURGAÇ (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir/Türkiye)
Doç. Dr. Nazmi ALAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/Türkiye)
Doç. Dr. Semiha ALTIER (Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi-Çanakkale/Türkiye)
Doç. Dr. Serap AKCA (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir/Türkiye)
Doç. Dr. Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Eskişehir/Türkiye)
Doç. Dr. Tuba GÖRGÜLÜ (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Nur Manolya ŞEN ÇATALKAYA (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Umut ÇEVİK (Sinop Üniversitesi-Sinop/Türkiye)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Hacı Bayramı Veli Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Kemal POLAT (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa KARACA (Anadolu Üniversitesi-Eskişehir/Türkiye)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya/Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman TEKİR (Sinop Üniversitesi-Sinop/Türkiye)
Doç. Dr. Türkan POLATÇI DEMİRKOL (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Dr. Yusuf KODAZ (Selçuk Üniversitesi-Konya/Türkiye)

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Dr. Murat KAYA

HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONS

Dr. Hüseyin KARAÇAM

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Ali ÖZDEMİR

DİL VE REDAKSİYON KURULU / LANGUAGE AND EDITING BOARD

Şeymanur ÖKSÜZ- Fikriye ÜZÜM

MİZANPAJ / TYPESETTING

Dr. Murat KAYA

TÜRKÇE EDITÖR / TURKISH LANGUAGE EDITOR

Kenan SAYILIR

İNGİLİZCE EDITÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Dr. Musa TÖMEN

RUSÇA EDITÖR / RUSSIAN LANGUAGE EDITOR

Dr. Arailym SADIKOVA

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Eylül YAĞMUROĞLU

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

- Prof. Dr. Ahmet Ayhan Çitil (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Altınbaş Kurmanali (Alfarabi Kazak Milli Üniversitesi/Kazakistan)
Prof. Dr. Aytekin Özel (Bursa Uludağ Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Elmira Mammadova Kekeç (Bakü Avrasya Üniversitesi/ Azerbaycan)
Prof. Dr. Haşim Şahin (Anadolu Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Hümeir Ahmedov (Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Enstitüsü/ Azerbaycan)
Prof. Dr. Kalamkas Kalybaeva (Kazakistan Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi/Kazakistan)
Prof. Dr. Kasım Müminoğlu (Muş Alparaslan üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Erol Altınşapan (Anadolu Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Nurlan Baigabylov (L.N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi/Kazakistan)
Prof. Dr. Solmaz Tohidi (Azerbaycan İlimler Akademisi/ Azerbaycan)
Prof. Dr. Şaduman Halıcı (Anadolu Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Yılmaz Yeşil (Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Zeynep Sencan Altınoluk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Muhsin Macit (Anadolu Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Sema Gündüz Küskü (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi/Türkiye)
Prof. Dr. Tuna Şare Ağatürk (Oxford Üniversitesi/İngiltere)
Doç. Dr. Ali Cabbarov (Nahçıvan Devlet Üniversitesi/ Azerbaycan)
Doç. Dr. Ayşegül Kılıç (Trakya Üniversitesi/Türkiye)
Doç. Dr. Bakit Murzaraimov (Kırgızistan -Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan)
Doç. Dr. Sanan Hasanov (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/ Azerbaycan)
Doç. Dr. Hasan Yılmazyaşar (Anadolu Üniversitesi/Türkiye)
Doç. Dr. Jolaman Bulan (Kazakistan-Nur-Mubarek Mısır İslam Medeniyeti Üniversitesi/Kazakistan)
Doç. Dr. Marifat Khandamova (Uzbekistan - Samarqand Davlat Chet Tillar İnstituti/Özbekistan)
Doç. Dr. Meryem Acara (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Türkiye)
Doç. Dr. Mustafa Arıkan (Konya Selçuk Üniversitesi/Türkiye)
Doç. Dr. Nazim Cafersoy (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/ Azerbaycan)
Doç. Dr. Ökkeş Hakan Çetin (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye)
Doç. Dr. Raziye Abdiyeva (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan)
Doç. Dr. Saadet Mammadova (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/ Azerbaycan)
Doç. Dr. Sadık Emre Karakuş (Milli Savunma Üniversitesi/Türkiye)
Doç. Dr. Şahin Kılıç (Trakya Üniversitesi/Türkiye)
Doç. Dr. Tahir Aşirov (Türkmenistan İlimler Akademisi/Türkmenistan)
Doç. Dr. Tolga Uzun (Karabük Üniversitesi/Türkiye)
Doç. Dr. Tussipkan İmammadi (Kazakistan-Nur-Mubarek Mısır İslam Med. Üni./Kazakistan)
Doç. Dr. Zülfiye İsmayıl (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/ Azerbaycan)
Dr. Öğr. Üyesi Abdırahit Babatayev (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan)
Dr. Öğr. Üyesi Ulanbek Alimkulov (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan)
Dr. Alper Yıldırım (KUTSAM Uluslararası İlişkiler, Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Dr. Araiym Sadikova (Management, Engineering, Technology and Analytics Uni./Kazakistan)
Dr. Cildiz Alimova (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan)
Dr. Hüseyin Karaçam (Anadolu Üniversitesi/Türkiye)
Dr. Karlygash Ashirkhanova (Kh. Dosmuhamedov Atyrau Üniversitesi/Kazakistan)
Dr. Neslişah Başbuğ (İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye)

KÖR HAKEMLİK GARANTİ BEYANNAMESİ

KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi olarak, yayın süreçlerimizde Uluslararası Yayın Etiği Beyannamesi (Committee on Publication Ethics-COPE) ilkelerine bağlı kalmayı taahhüt ederiz.

Dergimiz, akademik tarafsızlık ve bilimsel dürüstlük ilkeleri doğrultusunda, kör hakemlik (double-blind peer review) sistemini uygulamaktadır. Bu süreçte, hakemlerin ve yazarların kimlikleri karşılıklı olarak gizli tutulmakta ve bu gizliliğin korunması temel prensibimiz olarak özenle gözetilmektedir. Dergimizin Cilt 1, Sayı 1 kapsamındaki makalelerin değerlendirme sürecine katkı sunan değerli hakemlerimize içtenlikle teşekkür ederiz. Hakemlik sürecine katkıda bulunan akademisyenlerimizin isimleri, hakemlik sürecinin anonimlik ilkesi gereği açıklanmamaktadır.

Bununla birlikte, bilimsel katkılarından dolayı kendilerine minnettarlığımızı ifade etmek isteriz. Bilimsel yayın sürecinin kalitesini ve güvenilirliğini artırmak adına göstermiş oldukları özverili çalışmalar için teşekkür eder, gelecek sayılarımızda da iş birliğimizin devam etmesini dileriz.

KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu

DECLARATION OF ASSURANCE FOR DOUBLE-BLIND PEER REVIEW

As KUTSAM Journal of Social Sciences, we are committed to adhering to the principles of the Committee on Publication Ethics (COPE) throughout our publication processes.

In line with the principles of academic impartiality and scientific integrity, our journal employs a double-blind peer review system. During this process, the identities of both reviewers and authors are kept mutually confidential, and maintaining this confidentiality is a fundamental principle we strictly uphold. We extend our sincere thanks to the esteemed reviewers who contributed to the evaluation process of the articles featured in Volume 1, Issue 1 of our journal. In accordance with the anonymity principle of the peer review process, the names of the academics who contributed are not disclosed.

Nevertheless, we wish to express our gratitude for their scientific contributions. We thank them for their dedicated efforts in enhancing the quality and reliability of the scientific publication process and look forward to continuing our collaboration in future issues.

KUTSAM Journal of Social Sciences Editorial Board

İÇİNDEKİLER	CONTENTS
ARAŞTIRMA MAKALELERİ	RESEARCH ARTICLES
Şaduman HALICI-Bengü DENİZ	
<i>Karagöz Mizah Dergisinde İnönü Muharebeleri</i>	ss. 1-21 <i>The Battles of İnönü in Karagöz Humor Magazine</i>
Sevcan KARABIÇAK	
<i>Kırım Savaşı Sırasında Silistre Tahkimatları</i>	ss. 22-36 <i>The Silistra Fortifications During The Crimean War</i>
Fatma Zehra ÖRS-Hacı Ömer ÖZDEN	
<i>Ebû Hayyan et-Tevhîdî Hayatı- Metodu-Eserleri</i>	ss. 37-50 <i>Abû Hayyân al-Tawhîdî His Life, His Method, His Works</i>
Duygu ALKAN ERDOĞDU	
<i>Atatürk'ün Eski Mısır ve Hitit Uygarlıklarına İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme</i>	ss. 51-61 <i>An Analysis of Atatürk's Interest in Ancient Egyptian and Hittite Civilizations</i>
Hülya YAMANER	
<i>Farklı Bir Pencereden Kırım: Savaş ve Sürgünün Sinemaya Yansıması</i>	ss. 62-72 <i>Crimea from a Different Perspective: The Reflection of War and Exile in Cinema</i>
Mümine Selime KAVAK	
<i>İngilizlerin Uluslararası Müdahale Alanları: Durand ve Brüksel Hattı Örnekleri</i>	ss. 73-81 <i>Areas of British International Intervention: The Examples of the Durand and Brussels Lines</i>
Başak ERCAN-Ferdi BOZKURT	
<i>Disiplinlerarası Söylemsel Farklılıklar: Sosyal ve Fen Bilimleri Araştırma Makalelerinin Tartışma Bölümlerinde Hamle ve Üstsöylem Örüntüleri</i>	ss. 82-106 <i>Interdisciplinary Discursive Differences: Move and Metadiscourse Patterns in the Discussion Sections of Social and Natural Sciences Research Articles</i>

Karagöz Mizah Dergisinde İnönü Muharebeleri The Battles of İnönü in Karagöz Humor Magazine

Şaduman HALICI

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye

shalici@anadolu.edu.tr

Bengü DENİZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye

beng.deniz97@gmail.com

ÖZ

Bu çalışma, 1921 yılının ocak ve mart aylarında gerçekleşen Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerine giden sürecin, muharebelerin seyrinin ve sonuçlarının Karagöz mizah dergisine yansımalarını incelemektedir.

İtilaf Devletleri Yunanistan'daki yeni yönetimi Sevr'i sahiplenmesi ve savaşı sürdürmesi için siyasi ve ekonomik baskı altına almış, sonuçta Yunanistan'da Türklere yönelik yeni bir taarruz hazırlığı başlatılmıştır. Yunanlar hazırlıklarını yaparken Türk tarafından Ethem ve ağabeyleri TBMM hükümetine isyan etmiş, TBMM'den gelen uzlaşma girişimlerine olumsuz yanıt vermiş, Yunanlarla protokol imzalayan kardeşler Kütahya'da silahlarını TBMM ordusuna yöneltmiştir. Ordu, Kuva-yı Seyyare'nin isyanı ile uğraşırken Yunanların ilk taarruzu başlamıştır. İnönü önlerinde beklediği dirençle karşılaşan Yunanlar muharebe alanını terk etmek zorunda bırakılmıştır. İlk Türk zaferinin ardından Londra'da Doğu işlerini görüşmek üzere toplanan konferansta Türk milletinin haklarını görmezden gelen İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere Yunanların yeni taarruz isteklerini de onaylamış ve desteklemiştir. Bu destekle Yunanların yaptıkları ikinci taarruz da İnönü önlerinde durdurulmuş, Yunan ordusu muharebe meydanından kaçmıştır.

İnönü muharebeleri yalnız Anadolu ve İstanbul gazetelerinde değil, aynı zamanda mizah dergilerinin sayfalarında da yer bulmuştur. Bu çerçevede Türk mizah basınının en uzun soluklu dergilerinden olan Karagöz de gelişmeleri yakından izleyerek muharebelere giden siyasal, toplumsal süreci, muharebelerin gelişimini, iç ve dış politikadaki sonucunu karikatürlerine yansıtmıştır. İtilaf Devletlerini, İstanbul hükümetini ve hatta İtilaf yanlısı Türk basınının temsilcilerini eleştirirken Türk milletinin savaşı kazanacağına dair umutlarını da paylaşılarak kamuoyu oluşturma işlevini yerine getirmiştir. Çalışmamız nitel araştırma yöntemi ve belge analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karagöz, Ethem, İnönü Muharebeleri, Londra Konferansı, Propaganda

ABSTRACT

This study examines the events leading up to the First and Second Battles of İnönü -which took place in January and March 1921- as well as the course and outcomes of these battles, through the lens of the Karagöz satirical publication.

The Entente Powers exerted political and economic pressure on the new administration in Greece to uphold the Treaty of Sèvres and continue the struggle; consequently, preparations for a new offensive against the Turks were initiated in Greece. While the Greeks were making these preparations, Ethem and his brothers -leaders of the Kuva-yı Seyyare- rebelled against the Grand National Assembly of Turkey (TBMM). They rejected reconciliation offers from the TBMM, signed a protocol with the Greeks, and turned their weapons against the TBMM army in Kütahya. The Greek offensive began while the army was grappling with this internal rebellion. Encountering unexpected resistance at İnönü, the Greeks were forced to abandon their offensive plans. Following the first Turkish victory, the Entente Powers-particularly Britain- endorsed and supported a new Greek offensive, disregarding the rights of the Turkish nation during the London Conference. Backed by this support, the Greeks launched a second offensive, which was also halted at İnönü, causing the Greek army to flee the battlefield.

The Battles of İnönü were covered not only in Anatolian and Istanbul newspapers but also in the pages of satirical magazines. Karagöz-one of the longest-running magazines in the Turkish satirical press- reflected the political and social processes leading up to the battles, the course of the fighting, and the domestic and foreign policy consequences in its cartoons. While criticizing the Entente Powers, the Istanbul elections, and even representatives of the pro-Entente Turkish press, it serves to shape public opinion by sharing hopes that the Turkish nation's war will be won. Our study was prepared using qualitative research and document analysis methods.

Keywords: Karagöz, Ethem, Battles of İnönü, London Conference, Propaganda

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95620
Geliş/Received	30.06.2026	Kabul/Accepted	05.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author	Şaduman HALICI - shalici@anadolu.edu.tr		
Atf/Cite as	Halıcı, Ş.-Deniz, B. (2026). Karagöz Mizah Dergisinde İnönü Muharebeleri. <i>KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 1(1), 1-21. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95620		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 – Açık erişim / Open access		

Giriş

Millî Mücadele sürecinde 1921 yılı önemli bir iç isyana ve kritik muharebelere sahne olmuştur. Ethem'in isyanı ve Yunan taarruzlarıyla başlayan Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri Millî Mücadele'nin yalnız askeri değil siyasal olarak da "ya istiklal ya ölüm" parolasının vücut bulduğu muharebeler olmuştur. Zira bu dönemde henüz yeni açılan TBMM dünyaya rüştünü ispatlama, Türk milleti hakkında söz söyleyecek tek makam olduğunu kanıtlama mücadelesi vermektedir. Orduları dağıtılan Türk milleti de Kuva-yı Milliye ile işgalcilere karşı durmaktadır. İtilaf Devletleri ise Sevr adını alacak antlaşmanın çerçevesini 26 Nisan 1920'de San-Remo'da çizmiş (Fromkin, 2008, s. 342), 31 Mayıs'ta İstanbul'a ulaşan bu metin hakkında Türklere 26 Haziran'a kadar yanıt süresi tanımış, süre bitmeden bu sözde barışı Türklere kabul ettirebilmek için de Yunanlara durdukları Milne Hattı'nı aşarak ileri harekate başlama görevini vermiştir (Bayur, 1973 s. 49-50; Ulusan, Atatürk Ansiklopedisi/Sevres.)

22 Haziran 1920'de başlayan taarruzla Yunanlar Bursa'yı da işgal edip İç Anadolu'nun kapısına dayanmıştır (Birlik, 2003, s. 1163). Yunanların bu hızlı ilerleyiş ve işgalleri TBMM'de düzenli ordu kurulması konusunda daha 1920 yılı mayıs ayında alınan kararın (TBMM, 9 Mayıs 1920) uygulamaya geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluğa karşın meclis içinde ve dışında karşı duruşlar da olmuş en büyük direnç Ethem ve ağabeylerinden gelmiş (Halıcı, 2016, s.144-149), direnç Ali Fuat Paşa liderliğinde yapılan Gediz Taarruzu ile birlikte isyana dönüşmeye başlamıştır (Halıcı, 2016, s. 151-159; Burgaç, 2018, s. 47-60).

1920 yılının ekim ayından itibaren Türk ve Yunan tarafından yaşanan gelişmeler 1921 yılında yaşanacak isyan ve taarruzların alt yapısını oluşturmuştur. Zira Türk tarafında Batı Cephesi Komutanlığına Vekiller Heyeti kararıyla Albay İsmet Bey'in atanmasıyla (HTVD, Y.13, S.50, 1964:75) düzenli ordu kuruluşu hız kazanırken Yunanistan'da da taht değişikliği yaşanmıştır. Yunan Kralı Aleksandr'ın ölümü üzerine Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı yeğleyen, bu nedenle ülke dışına çıkmak zorunda kalan Kral Konstantin ülkesine dönmüş, yapılan seçimleri kaybeden Venizelos da başbakanlığı bırakmak zorunda kalmıştır (Erdem, 2010, s. 279-287). Yunanistan'daki bu gelişmeleri yakından izleyen İtilaf Devletleri özellikle İngiltere benimsedikleri Anadolu politikasını sürdürmesi için Kral Konstantin'i baskı altına almıştır. Bu çerçevede İngiltere Yunanistan'a söz verilen kredi musluğunu ancak Konstantin savaşa devam kararını açıkladıktan sonra açmıştır (Mutlu, 2019, s. 572-575).

Yunanistan taarruz hazırlıklarına başlarken Türk tarafında Ethem ve ağabeylerine yapılan çağrılar, gönderilen heyetlerle yapılan uzlaşma arayışları olumlu sonuç vermemiş, Ethem 29 Aralık 1920'de TBMM'ye ve milletvekillerine hakaret eden telgrafıyla isyan bayrağını açmıştır (HTBD, 1975, s. 54; Halıcı, 2016, s. 174-197). 2 Ocak'ta Yunanlarla yapılan protokolün hemen ertesi günü de Kütahya'da isyan etmiştir (Halıcı, 2016, s. 203-204). 6 Ocak'ta ise Yunan taarruzu başlamıştır. Yeni kurulmakta olan Türk ordusu iki ateş arasında kalsa da 10 Ocak 1921 günü ve gecesi yapılan muharebelerde Yunanları geri çekilmek zorunda bırakmıştır (TİH II/3, 1999, s.161-217). TBMM hükümetinin ve ordusunun rüştünü ispatladığı, Türk milletine de umut aşılayan bu başarı TBMM hükümetinin Londra'da Doğu işlerini görüşmek üzere yapılacak konferansa doğrudan çağrılmasının yolunu açmıştır (Kurat, 1984, s. 57-61; Öztoprak, 1995, s. 568). Ne var ki 21 Şubat 1921'de başlayan bu konferansta Türk Milletinin kırmızı çizgisi Misak-ı Millî tanınmamıştır. Yunanlar ise konferansa ikinci taarruz planıyla gelip İngiltere'ye ve müttefiklerine onaylatmıştır (Halıcı ve Alkanalka, 2021, s. 140-147; Sonyel, 1991, 117-145). İnönü yönünde ikinci Yunan taarruzu 23 Mart 1921'de başlamıştır. Yunanlar 28 Mart'ta Metristepe'yi ele geçirse de Türk ordusunun direnci karşısında dağılmış, Türk milleti 1 Nisan 1921'de zaferini kutlamaya başlamıştır (TİH II/3, 1999, s.303-501; Halıcı ve Alkanalka, 2021, s. 148-216).

Bu gelişmeler ışığında çalışmamız TBMM'nin açılışının ardından yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerin, Yunanların İnönü'ye yaptığı iki taarruz ile sonuçlarının Karagöz mizah dergisine nasıl yansıdığı sorusuna yanıt aramak amacındadır. İnönü Muharebeleri üzerine askerî ve siyasi tarih alanında Türk gazete ve dergilerine dayalı olarak yapılmış pek çok akademik çalışma vardır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı askerî harekâtın gelişimi, düzenli ordunun kuruluşu ve diplomatik

sonuçları üzerinde yoğunlaşmıştır. Muharebelerin özellikle mizah basınına yansımaları ise çoğunlukla ikinci planda kalmıştır. Ethem'in isyanı ve İnönü Muharebelerinin Karagöz mizah dergisi özelinde ele alınmasının, derginin haber dili, kullandığı semboller, karikatürler ve propaganda unsurları üzerinden incelenmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Çalışmada nitel tarih araştırması ve doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. Çalışma dört alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta Karagöz dergisi tanıtılacaktır. İkinci başlıkta 1920 yılındaki gelişmelerin karikatürlere nasıl yansıdığı örneklenerek yorumlanacaktır. Üçüncü başlıkta Birinci İnönü Muharebesi ve sonuçları, dördüncü başlıkta ise İkinci İnönü Muharebesi ve sonuçları karikatürlerden izlenecektir.

Karagöz Mizah Dergisi

Ferit Devellioğlu tarafından hazırlanan Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat içinde "mizâh" kelimesi, "şaka, lâife, eğlence" kelimelerinin karşılığı olarak verilmektedir (Devellioğlu, 1990, s.782). Mizah, yalnızca gülmeyi değil aynı zamanda güldürürken düşündürmeyi de içinde barındıran bir anlama sahiptir. Bu çerçevede eğlenceli ifade biçimi olarak tanımlanabilecek olan mizah zamanla eleştirel düşünceyi yansıtan bir iletişim aracı şekline bürünmüştür (Yücel, 2025, s. 1119). Türk mizahının sembol ismi Nasrettin Hoca olmuş, matbaanın kullanımı öncesinde Türk mizahı; Antik Anadolu Mizahı, Selçuklu Mizahı, Osmanlı Mizahı olmak üzere üç ana kategoride ele alınmıştır: Antik Anadolu mizah motifleri Ezop masalları, Noel Baba ve Sabaz, Türk mizahından çok Batı mizahında öne çıkmış, Dede Korkut, Nasreddin Hoca, Keloğlan ise Selçuklu döneminde özellikle halk mizahının oluşturulmasında önemli yer edinmiştir. Osmanlı mizahı ise Karagöz- Hacivat, Meddahlık geleneği ve edebî türler içerisinde kendini göstermiştir (Öngören, 1998, s. 40-68).

Osmanlı Devleti'nde basın yaşamı 1831'de Takvim-i Vekayi'nin yayınlanmasıyla başlamış, ilk sivil gazete olarak yayın hayatına giren Tercüman-ı Ahval'de yayınlanan Şinasi'nin Şair Evlenmesi ile birlikte mizah içerikli yazılar gazetelerde yer almaya, hem edebiyat çevrelerinde hem de basında mizah sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Koloğlu, 1992, s. 44-48). Gazetede bir resim ilk kez Vekayi-i Tıbbiye dergisinde 1849'da yer bulmuş, ilk karikatür ise İstanbul gazetesinde 1867'de yayınlanmıştır. Saptanabildiği kadarıyla ilk mizah dergisi ise Hovsep Vartanyan Paşa'nın 1852 yılında yayınladığı Boşboğaz Bir Adem olmuştur (Çeviker, 1986, s. 17). Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk Türkçe mizah dergisi konusunda görüş birliği yoktur. Kimi yazarlar Terakki gazetesinin eki olarak 14 Mayıs 1870'de aynı adla yayınlanan mizah ekini ilk mizah dergisi olarak anarken (Demirkol, 2016, s. 142-148) kimi yazarlar da bu derginin bir "ek" olması nedeniyle 24 Kasım 1870'de Teodor Kasap tarafından yayınlanan Diyojen'i ilk Türkçe mizah dergisi kabul etmektedir (Çeviker, 1986, s. 21-22).

Resim 1: Ali Fuat Bey'in fotoğrafının önü ve arkası

Mizah basının gelişimi ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanmış, Karagöz de bu dönemde yayın hayatına başlamıştır. 1869-1877 yılları arasında Basiret gazetesinde muhabirlik (Üyepazarıcı, 2001, 18), II. Abdülhamid döneminde Bahriye Matbaası Müdürlüğü yapan Ali Fuad Bey (TTK Arşivi) Meşrutiyet'in ilanından sonra 10 Ağustos 1908'de Karagöz'ü çıkarmıştır. Ali Fuad Bey'in geleneksel seyirlik oyunlara olan tutkusu derginin yayın hayatına girişini sağlamakla kalmamış, adını da belirlemiştir (Çeviker, 1988, s. 17).

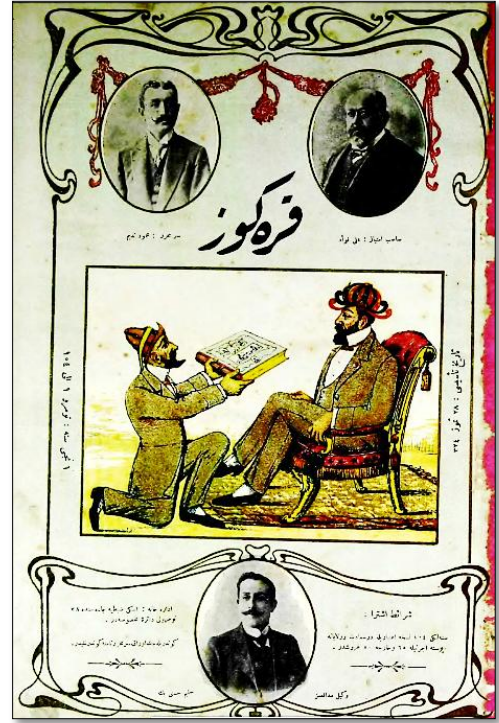
Karagöz'ün boyutları 40x28.5 cm dir. Başlığın altında "Şimdilik pazartesi ve perşembe günleri neşrolunur musavver eğlence gazetesidir" ibaresi yer alsa da Ramazan aylarında haftada üç gün

yayınlanmıştır (Üyepazarcı, 2001, s. 26). Bu durum Millî Mücadele günlerinde de sürmüştür. Sürekli olmasa da dergi pazartesi, çarşamba ve cumartesi günleri yayınlanmıştır.

Karagöz ilk ve son sayfasındaki birer karikatürle birlikte dört sayfadır. İlk yıl imzasız yayımlanan karikatürler derginin kurucusu ve ilk karikatüristlerimizden olan, Tanzimat Dönemi'nde Letaif-i Âsar, Çaylak, Latife gibi mizah dergilerinde eserleri yayınlanan Ali Fuad Bey tarafından çizilmiştir (Topuz, 1997, s. 219; Bayrak, 2020, s. 66). Bir yıl kadar çizimlerini sürdüren Ali Fuad Bey'in yerini daha sonra Mehmet Baha ile Halit Naci beylere bırakmıştır (Çeviker, 1988, s. 25, 33, 124; Topuz, 1997, s. 219). Millî Mücadele döneminde sorumlu müdürü ise Memduh Süleyman Bey'dir (Öğün, 2015, s. 565). 1918 yılında baş yazarlığı Burhan Cahit (Morkaya) üstlenmiştir. Ali Fuad Bey'in 27 Ağustos 1919'da ölümü üzerine dergi varisi ve kız kardeşi Fatma Hanım'a geçmiştir. Türk basının en uzun soluklu mizah dergisi olan Karagöz'ü 1927 yılında Burhan Cahit Bey satın almıştır. Derginin 1 Aralık 1928-31 Ocak 1932 tarihleri arasında sahibi Orhan Seyfi (Orhon), onu izleyen sahibi ise Refik Ahmet (Sevengil)'dir. Dergi 1935'te CHP'ye satılmıştır (Üyepazarcı, 2001, s. 28-29). Bu tarihten 1955'e kadar Sedat Simavi yönetiminde çıkan gazete 4785. sayısı ile yayın hayatını noktalamıştır (Topuz, 2003, s.186, 407).

1920 Yılı ve Karagöz

Karagöz, 1920 yılı ocak ayında Meclis-i Mebusan'ın açılması ve Misak-ı Millî'nin 28 Ocak'ta kabul edilmesinin ardından karikatürlerle Türk milletini birlik olmaya çağırmış, İstanbul'un işgalini de kınamıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mart'ta işgali protesto eden ve İtilaf Devletleri subaylarının tutuklanmasını isteyen genelgesine (ATBD, 1981, s. 73-80, s.166-177) eleştirel bir bakış açısı getirir. Mustafa Kemal Paşa'yı kalpağıyla çizdiği karikatüründe genelge içeriğini aşırı bulur.

Resim 2: Karagöz

İmtiyaz sahibi: Ali Fuad

Sermuharriri: Mahmud Nedim

Vekil-i müdafimimiz: Salim Hüsnü Bey

Tarih-i tesisi: R. 28 Temmuz 324 (M.10 Ağustos 1908)

Karagöz - Aman berber dayı, kabadayılığı bırak da dikine tıraş etmekten vaz geç kuzum. Görüyorsun ya perdah ettikçe kanıyor. Başım rahat olmazsa vücut kaç para eder

(Karagöz, 20 Mart 1920, No 1255)

İtilaf Devletlerinin egemenliğindeki İstanbul'da, ilk günlerde orta yolcu bir tavır takınır, bu devletlerin suyuna gidilmesini ister.

Hacivat – Hayrola Karagöz. Bu ne sevgi, bu ne muhabbet, aman kimse görmesin, bunu da kıskanırlar sonra.

Karagöz – Ne yaparsın Hacivat köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı demezen işin rast gitmez.

(Karagöz, 3 Nisan 1920, No 1259).

İçte isyanlar sürerken, dışta İtilaf devletleri Paris Barış Konferansı'nın devamı olmak üzere San-Remo'da 19-26 Nisan 1921 tarihleri arasında toplanıp, Türk milletine dayatılacak barışın esaslarını belirlemeye yönelmişken Karagöz ise yönetimin ve halkın duyarsızlığından şikayetçi olur.

Hacivat – Ne yaparsın Karagöz, fakirlik bu, su yok, sabun yok, ben de teyemmüm ediyorum.

Karagöz – İyi iyi. Suyu sabuna dokunmadan ne yaparsın yap!

(Karagöz, 17 Nisan 1920, No 1263)

San-Remo'da Sevr taslağı 26 Nisan'da belli olmuştur. 11 Mayıs 1920'de barış koşulları Paris'te Osmanlı Heyeti'nin başkanı Tefvîk Paşa'ya sunulur. Fransa Başbakanı Alexandre Millerand İtilaf devletleri adına Türkleri savaşı iki yıl uzatmakla suçlar, böyle bir durumun yeniden oluşmaması için gerekli ve etkili önlemleri almak zorunda olduklarına da işaret eder (Jaeschke, 1971, s. 202). Karagöz barış koşullarını Padişah Vahideddin'i, Osmanlı Temsilcisi Tefvîk Paşa'yı ve Fransa Başbakanı A. Millerand'ı kanun başında çizdiği karikatürle betimler, dayatılan koşulların barış getirmeyeceği tezini işler.

Hacivat – Yahu bu adamların sevinci ne böyle! Anzarotu çok atmışlar galiba bir kanunu hepsi birden çalıyor.

Karagöz – onlar sevinçten sarhoş olmuş ev sahipleri! Almışlar ellerine kanunu: istedikleri gibi çalıp zevk ediyorlar. Sulh hakimleri de tempo tutarsa seyret o zaman ahengi!

(Karagöz, 12 Mayıs 1920, No 1270)

Karagöz İtilaf devletlerini “kan emen sülük”, “çekirge sürüsü” olarak görür.

Hacivat – Ne yaparsın Karagöz, alışmışım da her sene mayıs gelince kan aldirmeden olmuyor.

Karagöz – Ayol alınacak kan kaldı mı ki hala vücuduna sülük yapıştırıyorsun. Onlar adamın içini iliğini sömürür, doğrusu iyi cesaret ediyorsun!

(Karagöz, 12 Mayıs 1920, No 1270)

Hacivat – Ne yaparsın Karagöz, ekip biçmeden olmuyor. Mevsimi geçmeden bari şuraya biraz bayır turpu, şalgam falan ekeyim diyorum.

Karagöz – Ek ek ama! Hacivatçığım, karşıdan gelen çekirge bulutunu görmüyorsun galiba! Bir üşüşürse o zaman ektiğini biçebilir misim bakalım.

(Karagöz, 29 Mayıs 1920, No 1275)

İtilaf devletleri barış taslağını Türk milletine kabul ettirebilmek amacıyla Yunanları taarruza güdüler. Yunanların 22 Haziran 1920’de başlayan taarruzları denizden İngiliz zırhlılarıyla, karadan Kuva-yı İnzibatiye ile desteklenir. Taarruz hızla gelişir. Akhisar, Kırkağaç, Soma, Salihli, Alaşehir, Kula ve Balıkesir 1 Temmuz’a kadar işgal edilir. Karagöz işgalleri karikatürüne yansıtır. Ancak işgallerin Türk’ün yok edildiği anlamına gelmediğini de vurgulayarak umut aşılar.

Müşteri – Kasapbaşı, şöyle bana but tarafından biraz kıymalık, kol tarafından biraz pirzolalık verir misin!

Karagöz – Öyle parça parça satmaktan zarar ediyorum. Baş gövdeden, budu koldan ayıramam. Kendine güveniyorsan hepsini birden al.

(Karagöz, 3 Temmuz 1920, No 1285)

Yunanlar 2 Temmuz'da Bandırma, Susurluk, Karacabey'i, 3 Temmuz'da Nazilli'yi, 6 Temmuz'da Gemlik ve Mudanya'yı, 8 Temmuz'da Bursa'yı, 11'inde Karamürsel'i, ertesi gün de İzmit'i işgal ederek İç Anadolu'nun kapısına dayandığında Karagöz umudunu korur. Mesajı, onca yokluğa karşın birlik olmak, mücadeleyi sürdürmektir.

Hacivat- Çok tuhafsin Karagöz, kupkuru budanmış ağaca sırt verip de keyif çatılır mı. Baksana onun ne dalı kalmış ne yaprağı!

Karagöz - Sen merak etme Hacivat! O budandıkça kuvvetlenen, kesildikçe filizlenen yıllık, asırlık bir ağaçtır. Hele ben ona bir iyi bakayım da nasıl yeniden dallanıyor, budaklanıyor, fakat bu sefer ben onu öyle bir aşıladım ki vakitsiz çiçek açıp solmayacak!

(Karagöz, 31 Temmuz 1920, No 1293)

Yunanların hızla ilerleyişi TBMM hükümetinin düzenli ordu kurma kararı almasını sağlar. Aynı günlerde iç isyanlar da sürmektedir. TBMM, bir yandan Konya'da çıkan isyanı bastırmaya çalışırken öte yandan Ethem'in etkisiyle Ali Fuat Paşa'nın ısrarla istediği Gediz'deki Yunanlara taarruz kararını da onaylar. Ne var ki Ethem ve ağabeylerinin tavrı nedeniyle taarruz başarılı olmaz. Bu gelişmeler de Karagöz'de yer bulmaz. Ancak dergi, Damat Ferit'in istifasını kutlayan karikatürlerle siyasi duruşunu ortaya koymaktan çekinmez. Damat Ferit'i Kafdağı'na atar. Bir daha iktidara gelemeyeceği öngörüsünü de paylaşır (Karagöz, 23 Ekim 1920, No 1316)). Yeni sadrazam Tevfik Paşa olsa da Karagöz'ün umudu Ankara'dadır.

Hacivat - Aman Karagöz, Tanrının günü tezgâh dokuyorsun, hâlâ ortaya adam akıllı bir kumaş çıkaramadın!

Karagöz - Hele mekik adam akıllı işlemeğe başlasın, âli bir Ankara Sofu çıkarmazsam bana da Karagöz demesinler.

(Karagöz, 10 Kasım 1920, No 1321)

Hacivat - Madem ki öteki dünya ile görüşmek kabil oldu, ben de telefona dedemi çağırıp hâl hatır sorarım ya!

Karagöz - Şimdi öteki dünyayı şöyle bırak! Evvela Anadolu ile görüşüp bir hayır haber al da ben sana istediğini veririm.

(Karagöz, 13 Kasım 1920, No 1322)

Bu arada Yunanistan'da taht değişikliği yaşanmıştır. Yunan Kralı Aleksandros ölmüş, ülkesine dönen Konstantin tahta oturma hazırlığına başlamış, Müttefiklerinin savaşa devam yönündeki baskılarıyla da yüz yüze kalmıştır. Türk tarafında ise Albay İsmet Bey'in Batı Cephesi Komutanı olmasının ardından düzenli ordu kurma girişimi hız kazanırken Ethem ve ağabeylerinin isyanı da görünür olmuştur. Karagöz Ankara'daki gelişmeleri dergiye yansıtmamış ya da yansıtamamış Yunanistan ve müttefiklerinin durumunu ise kavga olarak betimleyebilmiştir.

Karagöz - Hazır kavgı kızısmışken bari bizim yorganı kurtaralım.

(Karagöz, 15 Aralık 1920, No 1331)

Karagöz, İstanbul basınında ya da kamuoyunda dillendirilen “barış” söylemlerine itibar etmemiştir. Barışın ancak işgalin sonlanmasıyla gelebileceğine işaret eden Karagöz ufukta bir Yunan taarruzu olduğunu da öngörmüştür.

Hacivat - Aman Karagöz, yapma, etme yahu, bırak şu harazayı gel barışalım, anlaşalım.

Karagöz - Çık benim bağında ondan sonra konuşalım. Babadan kalma, kırk yıllık üzümlere el uzattıktan sonra ben seni rahat bırakır mıyım sanıyorsun!

(Karagöz, 18 Aralık 1920, No 1332)

Yunan Taarruzu: Birinci İnönü Muharebesi ve Sonucu

Anadolu'daki gelişmeler İstanbul kamuoyuna ya da basınına oldukça geç yansısı da Karagöz daha 1 Ocak'ta ufuktaki karanlığı görmüştür.

Hacivat - Güpegiündüz projektör yakılır da etrafa bakılır mı ya Karagöz, adama deli derler yahu!

Karagöz - Hey gidi Hacivat hey, gündüz bile ufukları görmek güç oluyor, baksana! Hava o kadar bulutlandı ki.

(Karagöz, 1 Ocak 1921, No 1336)

Karagöz bu karikatürle taarruz hazırlığında olan Yunanları işaret etse de Ethem ve ağabeyleri Yunan'dan önce hareket geçmiş, 3 Ocak'ta Kütahya'da silahlarını Türk ordusuna çeviren Ethem ve Kuva-yı Seyyaresi Gediz yönünde geri çekilerek orduyu Eskişehir'den uzaklaştırmaya yönelmiştir. Yunanlar 6 Ocak 1921'de taarruza kalktıklarında Türk ordusu Ethem kuvvetleriyle muharebe etmektedir. Durum oldukça kritiktir. İşte bu kritik duruma işaret eden (Karagöz, 5 Ocak 1921, No 1337) Karagöz'ün hedefinde Ethem ve Kuva-yı Seyyaresi vardır. Onları armudun küçüğü olan ahlat olarak betimler. Ankara'yı ise eski adı Engürü olarak anar.

Hacivat – Günah yahu Karagöz, daldırma mevsimi diye rast gele fidanları yolup yolup ne atıyorsun!

Karagöz – Dikkat etsene Hacivat, güzelim bağ şu ahlatların yüzünden ne hale gelmiş, fena mı, onları söküp yerine Engürü Armudu dikiyorum.

(Karagöz, 8 Ocak 1921 No 1338)

Ethem ve Yunanların Türk ordusunu iki ateş arasında bıraktığı bu günlerde Karagöz'ün yayınladığı karikatür de oldukça anlamlıdır. Karikatür, Ethem isyanını betimlemiş olabileceği gibi Ankara-İstanbul çekişmesine de gönderme yapmış olabilir.

Hacivat – Yine iki rüzgâr arasına düştük Karagöz! Bu çalkantıda batmazsak çok şükür! Baksana hem şarktan esiyor hem garptan!

Karagöz – Ne yapalım bilmem ki, bari ikisinden biri alt olsa da biz de akıntıya kapılıp limana girsek.

(Karagöz, 15 Ocak 1921, No 1340)

Hacivat – Hazır elinde oklava varken bari Anadolu işi güzel bir gözleme yap bari!

Karagöz – Gözlemeyi ben de özledim de onu gözlemeden göz göz oldu gözler. Hele dur bakalım şu hamur iyice bir mayalansın.

Karagöz, 15 Ocak 1921, No 1340, s. 4.

Yunan tebliğleri muharebe sonucunun yenilgi olduğunu kabul etmemiştir. Resmi tebliğlerde taarruzun “keşif” amacıyla yapıldığına dikkat çekilmiş, bu amaç gerçekleştikten sonra da çıkış hatlarına geri döndüğü iddia edilmiştir. İddialar İstanbul basınında da yer bulmuş, basın, Türk ordusunun başarısından ancak 17 Ocak’ta emin olmuştur. Karagöz Yunan yenilgisini karikatürüyle betimlerken Yunan taarruz amacı ve sonucunu da alaya alır.

Hacivat – Ben sana önde duvar var, atlayamazsın demedim mi Karagöz. İşte öyle sırt üstü düşersen anlarsın!

Karagöz – Aman Hacivat, düştüğüme yanmam, kimse duymasın, sen yine herkese Karagöz zaten duvara kadar gidip gelecekti de.

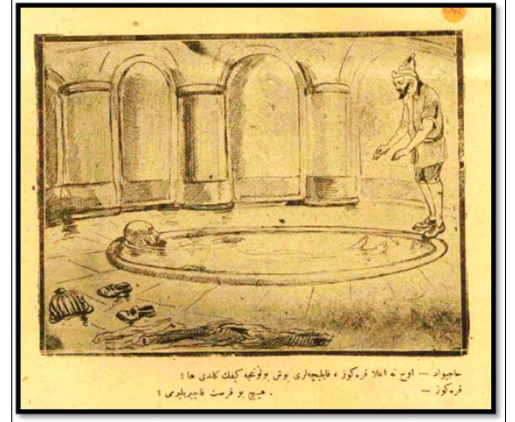
(Karagöz, 19 Ocak 1921, No 1341)

Karagöz, zaferin ardından sevinç ve mutluluğunu karikatürlerine yansıtmayı sürdürür. Ancak çoğu sansürden kurtulamaz (Karagöz, 26 Ocak 1920, No 1343).

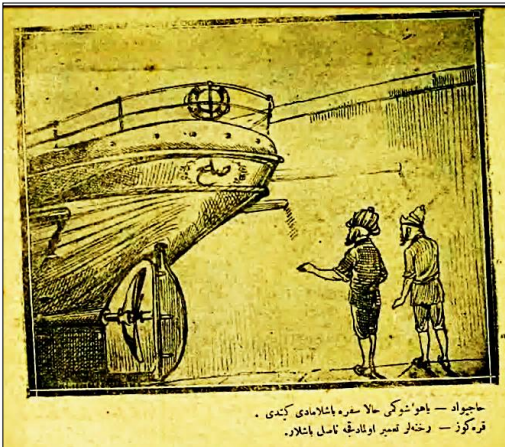
Hacivat – Oh ne âlâ Karagöz, kaphıcaları boş bulunca keyif geldi ha!

Karagöz – hiç bu fırsat kaçırılır mı?

(Karagöz, 22 Ocak 1921, No 1342)

İstanbul basınında yer bulan barış umuduna da mesafeli yaklaşan dergi, Ankara’nın elde ettiği başarıyı barış için fırsat gören İstanbul’un Millî Mücadele karşıtı kalemlerini de alaya alır. Hedefinde özellikle Peyam-ı Sabah başyazarı Ali Kemal vardır.

Hacivat – Yahu şu gemi hâlâ sefere başlamadı gitti.

Karagöz – Rahneleler tamir olmadıkça nasıl başlar.

(Karagöz, 12 Ocak 1921, No 1339)

Fırıldak mısın be?

Vay Mumcuzâde ne çabuk döndün,

Delikli mum gibi eridin söndün,

Hem önden hem arkadan nasıl göründün,

Boraya tutulmuş fırıldak gibi!

*

Kâh develer gibi köpükler saçtın,

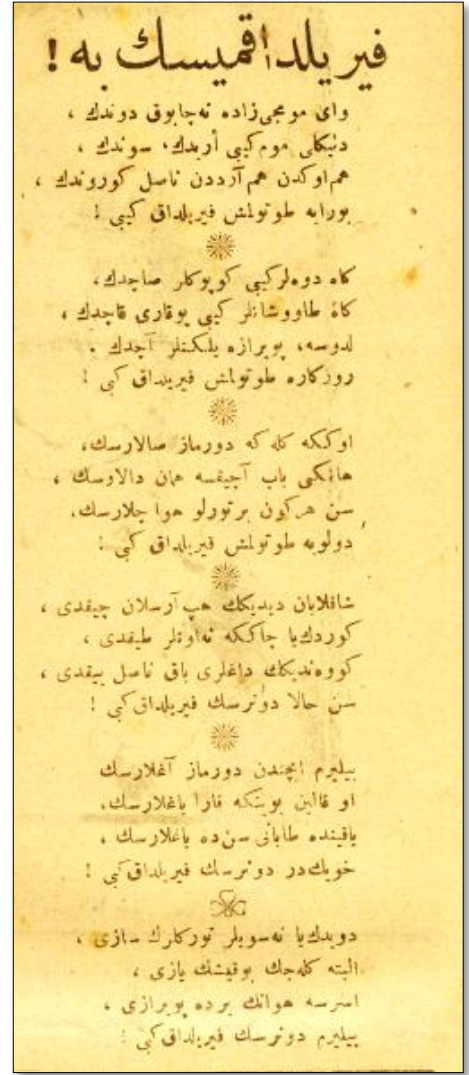
Kâh tavşanlar gibi yukarı kaçtın

Lodosa, poyraza yekenler açtın,

Rüzgâra tutulmuş fırıldak gibi!

...

Karagöz, 22 Ocak 1921, s. 3.

TBMM orduları İnönü'deki ilk zaferinin ardından Ethem'in isyanını bastırmayı başarır. Bu gelişmeler ve TBMM'de milletvekillerinin direnci karşısında İtilaf devletleri TBMM hükümetini de Londra'da Doğu işlerini görüşmek üzere yapacakları konferansa doğrudan çağırarak zorunda kalır. İstanbul heyeti Tefik Paşa başkanlığında Londra'ya giderken, TBMM Heyeti'nin başında Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey vardır. Karagöz'ün umudu iki heyetin konferansta aynı amacı savunmasıdır. Tefik Paşa ile Bekir Sami Bey'i el sıkışırken de çizer.

Karagöz – Allahısmarladık Hacivat, vakit geliyor, vaktiyle Londra'ya yetişeyim.

Hacivat – Ankara'dan gelecek arkadaş bekleyecek misin ya!

Karagöz – İkimizin yolu birdir. Nasıl olsa birleşeceğiz. Giderken ayrı gitsek de zarar yok, gelirken nasıl olsa el ele verecek değil miyiz?

(Karagöz, 5 Şubat 1921, No 1346)

Yirmi Bir Şubat Arifesi: Konferans kapısında
(Karagöz, 19 Şubat 1921, No 1350)

21 Şubat'ta başlayan Londra Konferansı 12 Mart'a kadar sürer. Karagöz barış konusunda acelecidir, konferans ilerledikçe umudunu da yitirmeye başlar ve bu düşüncelerini karikatürlerine yansıtır.

Hacivat – Yahu Karagöz, biz bunu bir şubatta oturttuk. Bugün şubatin yirmi üçü hala piliççiklerden eser yok.

Karagöz – Geç kalması inşallah hayırdır. Merak etme yumurtalar halis Anadolu malıdır. Cilk çıkmaz.

(Karagöz, 23 Şubat 1921, No 1351)

Hacivat – Bakalım şu sulh perisi nereye konacak!

Karagöz – İnsan oğulları zavallıyı o kadar ürkütüp kullandılar ki bir yere konup yuva yapacağına hiç de benzemiyor.

(Karagöz, 12 Mart 1921, No 1356)

Londra Konferansı'nda İtilaf devletleri Misak-ı Millî'yi görmezden gelmiştir. Aslında kendi kamuoylarını oyalamaya, Türkleri kımıldamaz kılmaya yönelik bir oyalama konferansıdır Londra'daki. Lloyd George Yunan heyetinin yanlarında getirdiği yeni taarruz planını onaylar ve müttefiklerini de ikna eder. Yunan genelkurmayı ve hükümeti de çoktan taarruz hazırlıklarını başlatmıştır.

İkinci İnönü Muharebesi ve Sonuçları

Yunan ordusu 23 Mart 1921'de Bursa ve Uşak yönlerinden ikinci kez taarruza kalkmıştır. Bursa yönünden gelen asıl güçleriyle hedefi Eskişehir'i ele geçirmek ve Ankara'ya ulaşmaktır. Karagöz ilk günler sessizdir. Zira cepheden haber alınmaz. İlk karikatürlerinde de umut ve umutsuzluk yan yanadır. Bununla birlikte Yunanların kara bir çalı gibi biçilip atılmasını ister.

Hacivat – Dikenli yoldan bir türlü çıkıp selamete eremiyoruz Karagöz!

Karagöz – Ne yaparsın, elimde bir tırpan olmalı ki şu kara çalıları temizleyip selamete çıkayım!

(Karagöz, 26 Mart 1921, No 1360)

Yunan ordusu 28 Mart'ta Metristepe'yi ele geçirse de gücü tükenir. Yunan'ın tükenmişliği ve Türk ordusunun direnci İstanbul basınında da yankı bulur. Karagöz de Yunan tarafının içine düştüğü askeri ve psikolojik durumu karikatürlerine yansıtır. Altın İğne de iç sütunda Dömeke yenilgisini hatırlatarak Yunan'a iğnesini batırır. Peyam-ı Sabah başyazarı Ali Kemal'in gelişmeler karşısında içine düştüğü telaşı da hicveder ancak sansür de boş durmaz.

-Ah vire, yok mu bana bir duziko..

Karagöz- - Ondan yok ama sana halis bir Karahisar afyonu vereyim. Eğer kırk yıl uykusuna yatmazsan bir daha serhoş olmadım diyemezsin!.

(Karagöz, 30 Mart 1921, No 1361)

(Not: Duziko (düziko) Yunan kültürünün merkezinde yer alan çok ünlü ve tarihi bir içkidir. TDK'ya göre "düz rakı" demektir. <https://sozluk.gov.tr/?aranan=s%C3%B6zl%C3%BCk+bilgisi> (Erişim tarihi 27.07.2026)

— آه ویره، یوقی بکا پر دوزیشو...
قره کوز — اوندن یوق آماه سکا خالص پر قره حمصار آبیوی ویریم، اکر قرق بیل اویوشه پانازسهک بر داهای سرخوش اولادم دیزسک!

Hacıvat – A Karagöz yetişeceğim diye kan ter içinde kaldın. Mısır Çarşısı'nda ne işin var yahu?

Karagöz – Biraz sabır taşı alacağım Hacıvat., İspemeçet oğlunda artık sabır, takat kalmadı. Hırsından handise çatır çatır çatlayacak!

(Karagöz, 26 Mart 1921, No 1360, s. 4)

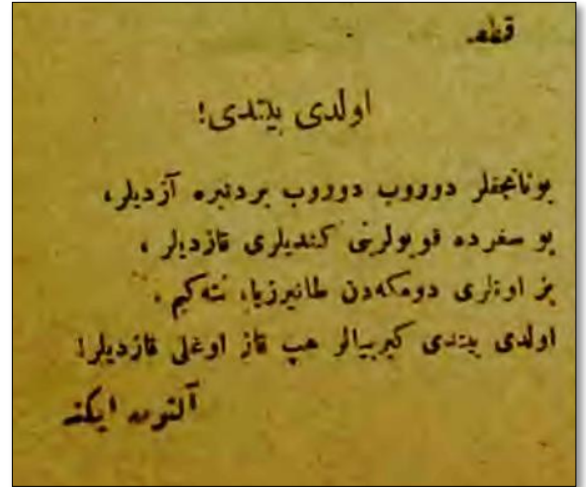
(Not: Ali Kemal yabancı bir sermaye kuruluşu olan "İspemeçet Mumları" fabrikasıyla ilişkisi nedeniyle mizah basınında "Mumcuzade" ya da "İspemeçetzade" olarak anılmıştır.)

KIT'A

Oldu Bitti!

"Yunancıklar durup durup azdılar,
Bu sefer de kuyularını kendileri kazdılar,
Biz onları Dömeke'den tanırız ya, nitekim
Oldu bitti kiryalar hep kaz oğlu kazdılar!
Altın İğne

(Karagöz, 30 Mart 1921, No 1361 s. 2)

Yunanlar 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece Metristepe'yi boşaltmış, Bozüyük'ten başlayarak kaçarken yakıp yıkmayı da sürdürmüştür. İsmet Paşa zafer müjdesini TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş, 1 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa da Batı Cephesi Komutanını Türk ordusunun yalnız düşmanı değil milletin kötü kaderini de yendiğini vurgulayan o ünlü telgrafıyla yanıtlayarak kutlamıştır (ATBD, 2021, 209-210) Ne var ki zafer haberi daha İstanbul'a ulaşmamıştır. Bu nedenle Karagöz 2 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'ya "ha gayret" der.

Karagöz – Ha Paşam biraz daha himmet et de yol üstündeki şu yabani otların kökü kazınsın!

(Karagöz, 2 Nisan 1921, No 1362)

Takvim yaprakları 6 Nisan'ı gösterdiğinde TBMM Hükümeti'nin ve ordusunun zaferi artık İstanbul basınında da yer bulmuştur. Karagöz o gün Kral Konstantin ve Evzonları alaya alarak zaferi kutlar.

Hacivat – Tekerleniyor mu dersin Karagöz!

Karagöz – Güvendiği Evzonların halini görüyorsun ya, kahramanlar önünde kaç kaç tabanları sırtlarını dövmekten dizlerinin bağı çözülmüş, hiç o kadar yükü kaldırabilir mi?

(Karagöz, 6 Nisan 1921, No 1362)

Nisan ayının ikinci haftasından itibaren Türk ordusunun izleme harekâtına işaret eden, Yunan yöneticileri ve ordusunu alaya almayı sürdüren Karagöz şiirler de yayınlamış, hatta bir şiirinde taarruz öncesi Yunan söylemlerinin “yüksekte atma”, sonucun ise “kaçma” olduğuna işaret ederek şiire “Katarken” başlığını koymuştur.

*Süvariler – Gördün mü Karagöz, çaldın davulu,
kaçırdın avı!*

Karagöz – Vallahi daha bir neöbet vurmadım. Onlar at kişnemelerini duyar duymaz laternalarını devirip sırta kadem bastılar.

(Karagöz, 9 Nisan 1921, No 1364)

KIT'A

Katarken

Yunanlar, yükseklerden, şöyle böyle atarken,

Yüksek başla dik omuzla çatarken,

İnönü'de ine düştü Palikarya Alayı,

Papulas'ın tebliğleri bire beş yüz katarken!

Harp Kıtası:

Kaçarken düşman tabana kuvvet,

İtti arkadan süvari savlet

Oldu Konstantin garik-i hayret (hayrete düşmüş)

"Papu" diyor ki "zaferle avdet!"

(Karagöz, 9 Nisan 1921, No 1364, s. 2)

Yunanların arkalarına bakmadan kaçtıklarını ısrarla vurgulayan Karagöz, mizah basınında denize dökme argümanını da ilk kullanan dergilerden biri olur. Cepheye, Anadolu'ya geleceğini söyleyip bir türlü gelemeyen Kral Konstantin de Karagöz'ün alaycılığından kurtulamaz.

Karagöz – Kaçmaktan tabanlarınız patladıysa tuzlu su birebir gelir. Hele dişinizi biraz daha sıkıp denize kadar gidin.

(Karagöz, 16 Nisan 1921, No 1366 s. 4)

Hacivat – Bütün Atinalılarla beraber Kralın da sinirleri bozukmuş. Belki geçer diye boynuz çekiyorum.

Karagöz – Aman Hacivat, boynuzları ona bırak, kan aldirmek istiyorsa askerleri gibi cepheye gelsin.

(Karagöz, 23 Nisan 1921, No 1368

Karagöz gelecekte de umutludur. Yunan ordusunun müttefiklerince yine ve yeniden donatılmaya başladığına da işaret eden dergi olası yeni Yunan taarruzlarının da püskürtüleceğinden emindir. Mustafa Kemal Paşa'ya olan güveni ise tamdır.

Kumandan – Geçen sefer teçhizatınız noksandı, maalesef yarımızdan fazlası yolda kaldı. Bu sefer artık bir diyeceğiniz yok, şemsiyeden tutunuz da tüfek bağı şişesine, tahlisiye simidine, ihtiyat pabucuna varıncaya kadar mevcut haydi bakalım. İleri, arş!..

Karagöz, 23 Nisan 1921, No 1368, s. 4

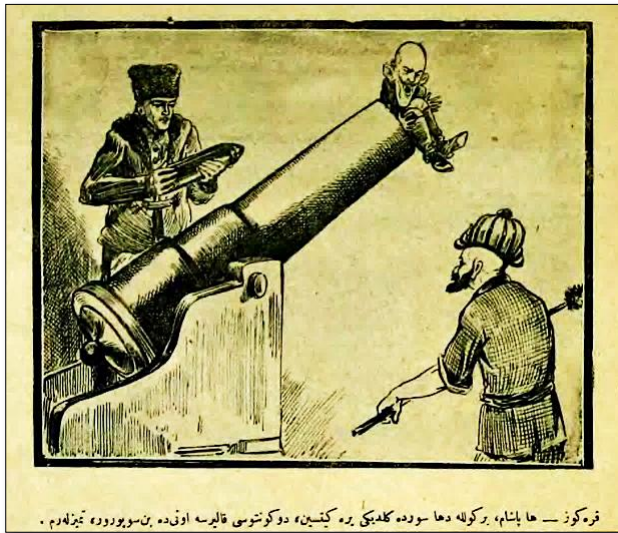
Hacıvat - İkidir iki, haçı yuttu bizim tilki!

Karagöz - Ha babam, üçtür üç, bu yumruklara dayanmak çok güç!

(Karagöz, 27 Nisan 1921, No 1369)

Karagöz - Aman Paşam birdenbire atma sonra aceleye geldi derler. Şöyle biraz kıvrandır ki kimsenin hakkı kalmasın!

(Karagöz, 30 Nisan 1921, No 1370)

Karagöz - Ha Paşam, bir gülle daha sür de geldiği yere gitsin, döküntüsü kalırsa onu da ben süpürür, temizlerim.

(Karagöz, 4 Mayıs 1921, No 1371)

Papulas – Aman vire Pabuççu.. Şunlara bir pençe vur ama sağlam olsun iyi kaçayım.

Karagöz – Nafile Çorbacı pabucun pençesi ne kadar sağlam vururdursak yine kahramanların pençesinden kurtulamazsın. İyisi mi pabuçları bırak da git memlekete rahatına bak!

(Karagöz, 14 Mayıs 1921, No 1374, s. 4)

پاپولاس — آمان ویره پابوچچو.. سونلاردا بیر پنجه وور اما صافلام اولسون که این قایلیم.
قره گوز — ناهله چورباش ایوجک شهسی نه قدر صافلام ووروروسک یه قهرمانلرک پنجهسندن قورقولا لایوسک. ایسیسی
پابوچلری برافده گیت مملکته راحته بقی!

Karagöz – Nafile zahmet etme Çorbacı! O üzümü sana yedirmesler. Eğer aklın varsa küfeyi bırak da şu kıyılardan açılmaya bak!

(Karagöz, 18 Mayıs 1921, No 1375)

Karagöz – Eksik olma Paşam, himmetinle Anadolu mamur oldu, her taraf şeref buldu. Fakat şu güzelim çiçekleri harap eden kurtlara bir şey yapmayacak mısın.

Mustafa Kemal Paşa - Merak etme Karagöz. Onların köküne ben yakında kibrit suyu dökeceğim. Sen keyfine bak!

(Karagöz, 28 Mayıs 1921, No 1378)

قره گوز — اکیت اوله پاشاهه هتکله آادولی معمود اولدی، هر طرف شرف بولدی. فقط شوکوزدهم چیچکلری خراب
ایدن قوردرله برنی پایاهه قشیشک.
مصطفی کمال پاشا — مرانی ایتیه قره گوز.. اونلرک کورکه بن یاقینه کیرت سوی دویکچکم. سی کیمکه بقی!

Sonuç

Millî Mücadele'yi destekleyen gazete ve dergiler bu mücadele süresince yalnızca haber aktaran bir iletişim aracı olmamış; kamuoyunu şekillendiren, millî bilinci güçlendiren psikolojik direnişin ve propagandanın en önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu çerçevede mizah dergileri de halkın olayları algılayış biçimini doğrudan etkileyen yayın organları olarak dikkat çekmiştir. Mizah dergileri kullandığı sade dille, olay ve olguları sembollerle betimleyerek ortaya koyduğu güçlü anlatımla toplumun geniş kesimlerine ulaşabilmiştir. Bu süreçte Karagöz dergisi, geleneksel Karagöz-Hacivat karakterlerini konuşturarak siyasal, toplumsal ve askeri olayları karikatürlerine yansıtmıştır. İncelediğimiz dönemde; işgal güçlerini hicveden bir yayın politikası izlemiş, millî birlik ve beraberliği vurgulayan, Misak-ı Millî düşüncesine sadık kalan, barışın ise ancak işgalin sonlanmasıyla mümkün olabileceğine işaret eden bir anlayışı benimseyerek kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu çerçevede işgalcileri çekirge, sülük, ayrik otu gibi unsurlarla betimlemiş, işgal kuvvetlerini itibarsızlaştırmanın basındaki etkili araçlarından biri olmuştur. Damat Ferit ile temsil edilen İstanbul hükümetine bakış açısı da işgal güçleriyle neredeyse eşittir. İstifasını onu Kafdağı'na atan bir karikatürle vermesi ve bir daha iktidara gelemeyeceğini söylemesi de siyasal duruşunun simgesi olmuştur. Tefik Paşa sadrazam olduğu halde Karagöz geleceği Anadolu'da, Mustafa Kemal Paşa'da görmüştür. Yunan askerlerini ise daha çok Evzonlar ile karikatürize etmiş, Kralları Konstantin'i hemen her karikatürde oldukça küçük çizmiş ya da örneğin sandalyeye oturturken ayaklarını yere bastırmayarak küçümsemiştir. Yeri geldiğinde 1897 yılında Dömeke'de olduğu gibi Türk milletinin Yunanlar karşısında elde ettiği zafere atıf yaparak Türk'ün yenilmeyeceğine yönelik algısını yaymış, yeri geldiğinde de örneğin İstanbul'da Tahidromos'ta yayınlanan ve Venizelos'un attığı gülleyi Ayasofya'nın tepesine düşüren karikatüre yanıt vermiş; topu Mustafa Kemal Paşa'ya ateşletirken topun ağzına da Yunan Kralını koymuştur. Ankara'yı eski adı Engürü ile ya da kentin ünlü tiftik yününden yapılan Sof kumaşıyla tanımlamış, Mustafa Kemal Paşa'yı çoğu zaman kalpağıyla ve heybetli çizerek onu Anadolu'nun bakış açısıyla yorumlamıştır. Anadolu'da yaşanan gelişmeleri ya da elde edilen zaferleri olabildiğince erken bir tarihte yorumlayan Karagöz'ün gözünden Ethem ve isyanı da kaçmamış, ahlâk simgesiyle onu küçümseyerek TBMM ordusunun yanında yer almıştır.

Karagöz olay ve olguları hakaret sözcüklerini kullanmadan, semboller, asker tipleri, abartılı yüz ifadeleri, benzetmeler ve geleneksel tiyatro karakterleri üzerinden yorumlayarak, istediği mesajı okurlarına kolaylıkla aktarabilmiştir. Aynı zamanda benimsediği bu yöntemle, güçlü ve akılcı betimlemeleriyle yoğun sansür ortamında yayın hayatını kesintisiz sürdürmeyi de başarmıştır. Bununla birlikte sansür kurulundan geçemeyen kimi cümleler de olmuştur. Türk milletinin zaferine olan inancını neredeyse hemen her karikatüründe vurgulayan Karagöz bu yolda birlik olmak gerekliliğine dikkati çekmiş, özellikle Londra Konferansı gündeme geldiğinde bu duruşunu netleştirmiştir. İki ayrı heyetle gidilmesine karşın anlayışta birlik olmak gerektiğini vurgulamıştır. Bu duruşuyla toplumsal dayanışmayı güçlendirirken İstanbul kamuoyunun Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele'yi anlamasına, sempati duymasına ve desteklemesine de öncülük etmiştir. Böylece Anadolu ile İstanbul arasında mizah köprüsü kurmuştur.

Karagöz dergisi, Millî Mücadele döneminde yalnızca mizah üreten bir yayın organı olmaktan çok daha önemli bir işlev görmüştür. Kurtuluşun ancak Türk milletinin hakkının tanınması, işgalin sonlandırılması ile olabileceği konusunda kamuoyu oluşturmuş, düzenli ordunun meşruiyetini güçlendirmiş, her türlü yokluk ve yoksunluğa karşın Türk milletinin işgalcileri yurdundan atacağı ve zaferi kazanacağına dair kamuoyunun moral motivasyonunu artırmıştır. Bu nedendir ki Karagöz, siyasal iletişim, propaganda ve kamuoyu oluşturma süreçleri bakımından incelenmesi gereken temel kaynaklardan biri olarak öne çıkmıştır.

Kaynakça

Arşivler

Türk Tarih Kurumu Arşivi-Dijital Arşiv. <https://arsiv.ttk.gov.tr/search?query=ali+fuad+bey>

Resmi Kaynaklar-Süreli Yayınlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Yıl 30, Sayı 79, Ocak 1981.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Yıl 69, Sayı 146, Ocak 2020.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Yıl 70, Sayı 149, Ocak 2021.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Yıl 13, Sayı 50, Aralık 1964, Vesika No: 1168, ss. 75-76.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi (HTBD), Yıl 24, Sayı 73, Eylül 1975, Belge No: 1586, ss. 54.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.1, s. 241 (9 Mayıs 1920),

Karagöz, 10 Ağustos 1908, No 1; 20 Mart 1920, No 1255; 3 Nisan 1920, No 1259; 17 Nisan 1920, No 1263; 12 Mayıs 1920, No 1270; 12 Mayıs 1920, No 1270; 29 Mayıs 1920, No 1275; 3 Temmuz 1920, No 1285; 31 Temmuz 1920, No 1293; 23 Ekim 1920, No 1316; 10 Kasım 1920, No 1321; 13 Kasım 1920, No 1322; 15 Aralık 1920, No 1331; 18 Aralık 1920, No 1332; 1 Ocak 1921, No 1336; 5 Ocak 1921, No 1337; 8 Ocak 1921 No 1338; 12 Ocak 1921, No 1339; 15 Ocak 1921, No 1340; 19 Ocak 1921, No 1341; 22 Ocak 1921, No 1342; 26 Ocak 1920, No 1343; 5 Şubat 1921, No 1346; 19 Şubat 1921, No 1350; 23 Şubat 1921, No 1351; 12 Mart 1921, No 1356; 26 Mart 1921, No 1360; 30 Mart 1921, No 1361; 2 Nisan 1921, No 1362; 6 Nisan 1921, No 1362; 9 Nisan 1921, No 1364; 16 Nisan 1921, No 1366; 23 Nisan 1921, No 1368; 27 Nisan 1921, No 1369; 30 Nisan 1921, No 1370; 4 Mayıs 1921, No 1371; 14 Mayıs 1921, No 1374; 18 Mayıs 1921, No 1375; 28 Mayıs 1921, No 1378.

Kitaplar

Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk* (Cilt 2). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayur, Yusuf Hikmet (1973). *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK Yayınları, Ankara.

Çeviker, Turgut (1986). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1: Tanzimat Dönemi ve İstibdat Dönemi (1867-1908)*. Adam Yayınları.

Çeviker, Turgut (1988). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 2: Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*. Adam Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (1990). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

Erdem, Nilüfer (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul.

Fromkin, David (2008). *Barışa Son Veren Barış-Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul.

Halıcı, Şaduman (2016). *Etem*. E Yayınları, İstanbul.

Halıcı, Şaduman ve Alkanalka (2021). *100. Yılında İnönü Savaşları*, İBB Yayınları, İstanbul.

Jaeschke, Gotthard (1971). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları.

Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı Basını: Doğuşu ve Gelişimi*. Pozitif Yayınları

Öngören, F. (1998). *Cumhuriyet'in 75. yılında Türk mizahı ve Karikatürü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sonyel, Salâhi R. (1991). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı (1999). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, II. Cilt 3'ncü Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Topuz, Hıfzı (1997). *Başlangıcından Bugüne Dünya Karikatürü*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.

Topuz, Hıfzı (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Makaleler

Birlik, K. Gültekin (2023). "Milli Mücadele Dönemi'nde Yunan Ordusu'nun Bursa'yı İşgali", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 19, Sayı 39, ss. 1161-1193.

Bayrak, Furkan (2020). "İlk Türk Karikatür Sanatçısı Ali Fuad Bey", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, No 7, ss. 65-84.

Burgaç, Murat (2018). "Gediz Taarruzu ve Sonuçları", *History Studies*, Volume 10 Issue 1, ss. 47-60.

Demirkol, Gökhan (2016). "Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki", *Gazi Akademik Bakış*, c. 10, S. 19, ss. 141-160.

Kurat, Yuluğ Tekin (1984), "Mustafa Kemal's Instructions (An Intercepted and Decyphered Telegram) to Bekir Sami in London-A Reassessment of the London Conference (21 February-12 March 1921) and its İmmediat Consequences", *Belleten*, XLVIII/189-190 (1984), ss. 55-88.

Mutlu, Cengiz (2019). "Milli Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekalet Savaşı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39 Güz, ss. 563-588.

Öğün, Tuncay (2015). "Karagöz Gazetesi Örneğinde Osmanlı Mizahında ve Karikatüründe Çanakkale Deniz Savaşları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 13, Sayı: 18, ss. 563-592.

Özlü, Hüsnü (2012). Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 28(82), ss. 26-52.

Öztoprak, İzzet (1995). "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XI, Sayı 33, ss. 565-612.

Üyepazarcı, Erol (2001). "Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi Karagöz ve Kurucusu Ali Fuad Bey", *Müteferrika*, Sayı 19, ss. 17-33.

Yücel, Ömer Faruk (2025). "Türk Mizah Basınının Gelişimi ve Özellikleri Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), ss. 1119-1138.

Ansiklopedi Maddesi

Uluslan (Şayan). "Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920)", [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/271/Sevres-\(Sevr\)-Antla%C5%9Fmas%C4%B1-\(10-A%C4%9Fustos-1920\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/271/Sevres-(Sevr)-Antla%C5%9Fmas%C4%B1-(10-A%C4%9Fustos-1920)) (Erişim Tarihi: 30.07.2026)

Tezler

Tırlı, Neslihan (2009). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinde Gündelik İstanbul Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Basılmamış YL Tezi).

(Not: Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün LEE 512 / LEE 608 kodlu Akademik Yazım ve Yayın / İleri Düzey Akademik Yazım ve Yayın dersi kapsamında hazırlanmıştır.

Kırım Savaşı Sırasında Silistre Tahkimatları The Silistra Fortifications During The Crimean War

Sevcan KARABIÇAK

Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye

sevcankarabacak@anadolu.edu.tr

ÖZ

Bu çalışmada Silistre kalesinin Kırım Savaşı sırasındaki durumu, tahkim edilme süreci ve Osmanlı Devleti'nin askerî mimarideki konumu irdelenerek, savunma yapılarının teknik özellikleri incelenmiştir. 1828-1829 yılı Osmanlı-Rus savaşının bir neticesi olan, Silistre şehrinin düşmesi, Osmanlı Devleti'ni savunma hususunda tedbirler almaya itmiştir. Böylelikle savaş stratejisini geliştirmeye odaklanmıştır. Dönemin padişahı II. Mahmud'un bizzat Balkan şehirlerini ziyareti ve ardından gelen Abdülmecid'in Silistre, Varna, Şumnu, Rusçuk dörtgenini kuvvetlendirme çalışmaları bu gayreti net bir şekilde göstermektedir. İki padişah da şehrin hâkim tepelerine "tabya" adı verilen modern savunma yapıları inşa etmiştir. Osmanlı Devleti, ordusunu Müdafaa-i Mütعاaddiye adı verilen çoklu savunma sistemini benimsediğini ve emrindeki kuvvetleri parçalı fakat birbirini destekler nitelikte bir alana yayarak derinlikli bir savunmaya geçtiğini göstermektedir. 1854 yılına gelindiğinde, inşa ettiği tabyalara ileri karakol niteliği vererek Rus ordusunun şehri ele geçirmesini engellemek için çaba sarf etmiştir. Osmanlı Devleti'nin savunma anlayışındaki değişimi inşa ettiği istihkam yapılarına bakarak anlayabiliriz. Batıların istihkam yapılarını kendine uygun bir şekilde yorumlayarak dönüştürmekle birlikte Batıdaki gelişmeleri birebir almak yerine bölgedeki coğrafi şartlara göre uyarlamaktadır. Bu bağlamda en dikkat çekici değişim, "tabya" kavramına yüklediği anlamdır. Bu kompleks yapılar 19. yüzyıldaki birçok savaşta başrol oynamıştır. Keza bu dönem Osmanlı Devleti'nin de en önem verdiği askerî yapılar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'ya mağlubiyet getirdiği gibi zaferler de getirmiştir. **Anahtar**

Kelimeler: Tabya, Silistre, Kırım Savaşı, Silistre Tahkimatları, Askerî Mimari

ABSTRACT

This study examines the technical characteristics of the defensive structures at Silistra Fortress by analyzing its condition during the Crimean War, the process of its fortification, and the Ottoman Empire's stance on military architecture. The fall of the city of Silistra—a consequence of the 1828-1829 Ottoman-Russian War—prompted the Ottoman Empire to take defensive measures and focus on improving its war strategy. This effort is clearly demonstrated by the personal visits of Sultan Mahmud II to Balkan cities and the subsequent initiatives by Abdülmecid to reinforce the quadrilateral formed by Silistra, Varna, Shumen (Şumnu), and Ruse (Rusçuk). Both sultans commissioned the construction of modern defensive structures known as "tabya" (redoubts) on the commanding heights overlooking the city. These actions reveal the Ottoman Empire's adoption of a "multiple defense" system (*Müdafaa-i Mütعاaddiye*), shifting to a defense-in-depth strategy by deploying forces across a fragmented yet mutually supportive area. By 1854, the Empire sought to prevent the Russian army from capturing the city by utilizing these redoubts as forward outposts. The shift in the Ottoman Empire's defensive philosophy can be understood by examining the fortifications it constructed. While the Ottomans adapted Western fortification concepts to suit their own needs, they did not merely replicate Western developments; instead, they tailored them to the region's specific geographical conditions. In this context, the most notable change lies in the meaning attributed to the concept of the "tabya". These complex structures played a pivotal role in numerous 19th-century conflicts and emerged as the most significant military structures for the Ottoman Empire during this period, contributing to both defeats and victories.

Keywords: Redoubt, Silistra, Crimean War, Fortifications of Silistra, Military Architecture

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95391
Geliş/Received	30.06.2026	Kabul/Accepted	05.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author	Sevcan KARABIÇAK – sevcankarabacak@anadolu.edu.tr		
Atıf/Cite as	Karabıçak, S. (2026). Kırım Savaşı Sırasında Silistre Tahkimatları. <i>KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 1(1), 22-36. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95391		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 – Açık erişim / Open access		

Giriş

Tarih boyunca kuzeyden gelen askerî hareketlere ve istila girişimlerine karşı bir “kalkan” vaziyeti görmüş olan Silistre; jeopolitik konumu gereği pek çok kuşatmaya ve saldırıya maruz kalmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Balkan coğrafyasının iç kesimlerini ve Avrupa’yı, Akdeniz’e bağlayan bir geçiş kapısı hüviyeti taşımasıdır. Bulgaristan-Romanya sınır hattında, Tuna Nehri’nin güneyinde yer alan bu şehir, özellikle Osmanlı devrinde İstanbul’a açılan bir kapı olarak değerlendirilmiş ve buna uygun olarak tahkim edilmiştir. Günümüzde “Silistra” olarak anılan şehrin etimolojik kökeni, Antik dönemdeki Durostorum isminin değişmiş hali olan ve Dak-Trak dilinde “muhkem yer” manasına gelen Drastar kelimesine dayanmaktadır (Kiel, 2009, s. 202-203). Bizans kroniklerinde ise şehir, Teodorupolis olarak zikredilmektedir. Bazı tarihçilere göre de kelime, kelt kökenli olup “berkitilmiş kale” manası taşımaktadır; Drıstır olarak telaffuz edilir (Konuk, 2016, s. 109).

Şehri, taarruzlara karşı muhafaza etmek amacıyla inşa edilen kale ve tabyalar, Bulgaristan’ın en ormanlık bölgesinin eteklerinde konumlanmaktadır. Varna ve Silistre arasında uzanan, tarihte ıssız yapısı ve derin vadileriyle bilinen bu bölge, askerî literatürde de halk arasında da Deliorman namıyla bilinir (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 88). Engebeli ve sık yapı, kentin doğal bir tahkimat unsuru olarak görev yapmış, müdafaa hatlarının mukavemetini arttırmış ve düşman orduları için ciddi lojistik problem çıkarmıştır. Silistre ve Varna arasındaki bu bölge Fransa’daki Picardie yaylalarına benzer özellik taşımaktadır (Yıldız ve Tetik, 2016, 87-88).

Silistre, 1388-1389 yılları arasında Osmanlı tarafından fethedilerek, Türk egemenliğine girmiş ve yaklaşık olarak beş asır boyunca Türklerin egemenliği altında kalmıştır. (Konuk, 2016, s. 109). Öyle ki Ortaçağ döneminde Bulgar nüfusunun hayli yoğun olduğu bu kent, Osmanlı egemenliğine girdikten sonra devlet politikası gereği iskân ve imar hamleleriyle Türk- İslam öğelerinin oldukça ağır bastığı bir kent haline geldi (Kiel, 2009, s. 202-203). Silistre hakkında, bu dönemdeki fiziki, sosyo-kültürel ve hatta askerî açıdan oldukça önemli verileri sunan kaynaklardan biri, Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi*’dir. 1651 ve 1657 yıllarında Lehistan seferlerinin yol güzergahında bulunan Silistre’yi iki kez ziyaret eden Çelebi özellikle Silistre Kalesi’nin mimarî unsurları, askerî kapasitesi hakkında değerli bilgiler vermiştir. Çelebi, 1651 yılındaki ziyaretinde şehirde on üç Müslüman mahallesi olduğunu belirtir (Kiel, 2009, s. 202-203). Bu bilgiler ışığında, fetihten önce Bulgar yerleşimi olan şehrin, Osmanlı’nın yürüttüğü demografik atılımlar neticesinde köklü bir dönüşüm geçirdiğini açıkça görebilmekteyiz.

Bu tarihsel alt yapı, 19. yüzyıla gelindiğinde Silistre’yi Osmanlı-Rus rekabetinin en kanlı hesaplaşma alanlarından biri haline getirecektir. Böylelikle şehrin asayışı ve güvenliğinin hayatî önem kazanacağı görülmekle birlikte; Osmanlı Devleti’nin de bu alanlarda bölgeye ve Silistre şehrine bazı tahkimat yapıları ve hali hazırda olan kale ve tabyaların onarımlarını savaş öncesinde tamamlama gayretinde olduğu da aşîkârdır. Özellikle 1853-1856 Kırım Savaşı esnasında, kentin etrafında ileri karakol niteliğindeki modern tabyalar inşa edilerek ana kale tahkimatı yenilenmiştir. Dönemin askerî mühendisliği açısından, Osmanlı’nın savunma yapıları hususundaki gelişmeleri yakinen takip ettiği görülmektedir.

Savaş Öncesi Silistre Tahkimatları

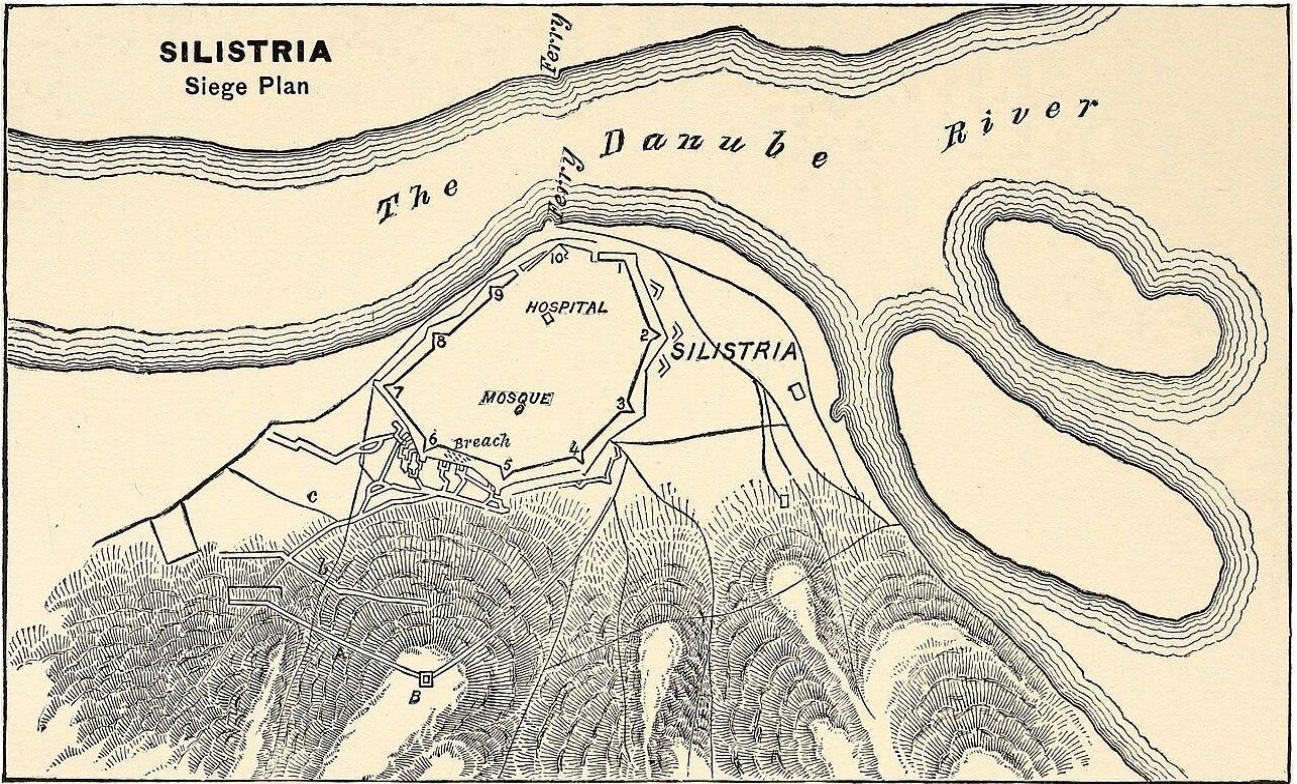
Silistre ve Varna arasında bulunan Deliorman bölgesi her ne kadar şehri ve bölgeyi doğal yoldan tahkim etse de coğrafyanın bazı açıkları ve zafiyetleri mevcuttu. Bunlardan biri de Tuna Nehri’ydi. Silistre kalesi ve tabyaları her ne kadar şehre hakîm bir görüşe sahipse de taarruz eden tarafın nehri geçmesi her halükârda büyük bir tehdit oluşturmaktaydı.

Ancak Osmanlı’nın dörtgen biçimli tahkimat yapıları, düşmanın Doğu Bulgaristan üzerinden ilerleyişini engelleyecek kapasitedeydi. Bu nedenle Rus ordusu, bölge üzerinde harekât kabiliyeti elde edebilmek için Varna ve Şumnu gibi kaleleri ele geçirmesi ve bu kaleleri tamamıyla tecrit etmesi gerekiyordu. Keza Balkanlardaki en önemli tahkimatlar; Tuna Nehri civarında, Vidin, Silistre; Karadeniz kıyılarında Varna idi (Köremezli, 2013, s. 110).

Ruşuk, Şumnu, Silistre ve Varna kale ve tahkimatları; Kırım Savaşı esnasında önem kazandığı düşünülse de esas durum şuydu; Goltz Paşa, Mekteb-i Harbiyye’de *Kale Muharebeleri* dersinde çoklu savunma sistemini özel ilgi ve alaka göstermişti. *Müdafaa-i Müteaddiye* denilen bu sisteme göre, ordunun kuvveti belirli bir bölge içerisine dağıtılır yani kuvvet bölünür; böylelikle düşman unsuru tek bir noktaya darbeyi indirse dahi ordu dağılmaz, gücünü tekrar toplar. Keza bu taktiğin tatbiki de 1854 yılı Silistre Müdafaasında yapıldı ve Akka ve Plevne gibi muhasaralardan gözlemlendiği üzere oldukça başarılıydı (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 132).

Silistre kalesi, yarım ay -*lunette*- şeklinde olup kale bedeni 417 metre olarak belirtilmektedir. Kalenin etrafına yerleştirilen hendekler, 3 metre genişliğindedir (Çetin, 2016, s. 196). Evliya Çelebi de bu kalenin on bir adet kulesi olduğu ve iki adet kapısının bulunduğu bahsetmektedir. 1800’lerdeki başka bir kaynakta ise kalenin kapısının dört adet olduğu belirtilir (Çetin, 2016, s. 196). İçerisinde mescit, askerlerin ihtiyacı için kullanılacak ambarlar ve 20 adet asker hanesi de bulunmaktadır (Kiel, 2009, s. 203-204). Yüzbaşı Fevzi’nin “Türk-Rus Harbi Kırım Seferi” isimli kitabında ise kale hakkında: Yüzü şehre bakan yarım ay tipli bir istihkamdır, 550 hatvelik (yaklaşık 420 metre) uzunluğunda olup on ayrı cephesi bulunmaktadır. Hendeğin altından açılan farklı bir yolla, lağımçılara karşı önlem alınmıştır. Ayrıca değişik ebatlarda balyemez toplarıyla da teçhiz edilmiştir (Çetin, 2016, s. 196).

Bölge halkı, süregelen savaş ve yıkım için eğitilmişlerdi. Özellikle Tuna Nehri üzerindeki kale-kentlerdeki Müslüman ahali, topçuluk alanında bilgili ve eli silah tutabilecek vaziyetteydi. Gelibolu ve İstanbul’dan bilfiil gönderilen subaylar ahaliye dersler vermekteydi (Köremezli, 2013, s. 110).

Resim 1: Kalenin burçlarını gösteren çizim (Knox, 1887)

1828-1829 savaşında Ruslarla Osmanlı birlikleri yeraltı savaşında karşı karşıya geldiler. Kalenin bedenleri, toprağın üstü kadar altı da oldukça önem arz etmekteydi. İki devletin de lağımçıları birbirlerine bu kadar yakın bir mevkiideyken Osmanlı birliklerinin bulunduğu yerde bir patlama gerçekleşti. Bu patlama Türk birliklerini açığa çıkardığından dolayı, Ruslar tabyayı ele geçirdi. Silistre kalesinin, burçlarından biri olarak görülen 4 numaralı ‘tabya’ Osmanlıların elinden düştü (Knox, 1887, s. 56-57). Bu Osmanlı-Rus Savaşı’nda Silistre’nin düşüşü kadar, lağımçıların da savaşı ne denli etkileyebildiği açıkça görülmektedir.

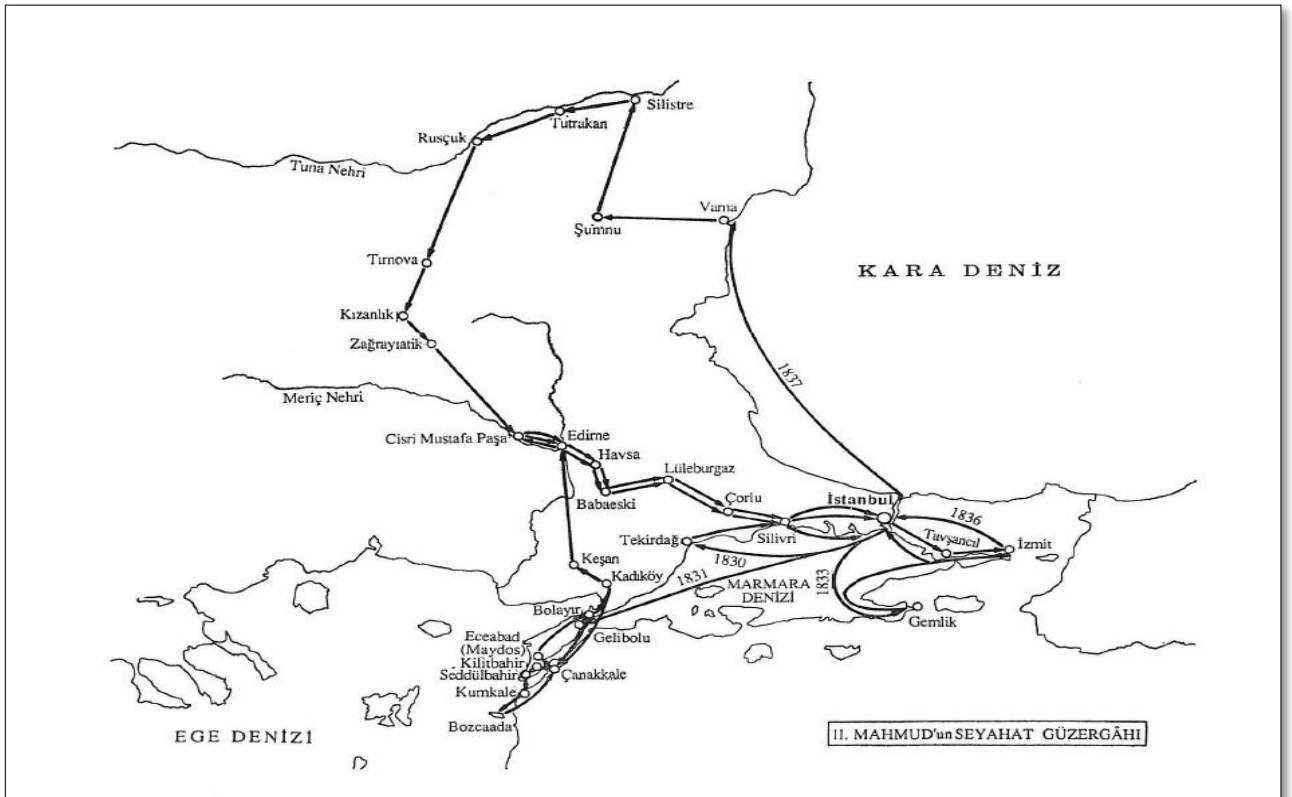
25 Haziran 1828 günü, Ruslar 5 numaralı olarak nitelendirdikleri (görsele göre) tabyayı da ele geçirdiler. Bu tarihe kadar Rus kuvvetleri kale bedeninde beş adet büyük gedik açmışlardı. Kale komutanı Mehmet Paşa şartlar bu hale geldikten sonra anlaşma yoluna gidilmesini tercih etti.

Bu savaşta kaleye yirmi dokuz bin beş yüz yetmiş altı top atışı yapıldığına dair bir veri mevcutsa da bu veriyi elde ettiğimiz kaynaktaki "kaleyi almak için topçu ateşinden olabildiğince az yararlandıklarını, lağımçıların ve istihkamçıların başarısı olduğunu" yazmaktadır (Konx, 1887, s. 56-57). Bu bilgiler değerlendirildiğinde yaklaşık otuz bin top atışının yapılması afaki kalmaktadır.

Savaşın sonunda imzalanan Edirne Anlaşması'nda, "Memleketeyn'de herhangi bir şekilde tahkimat yapılmaması" yasağı Tuna Nehri boyunca bulunan şehir ve kasabaların önemini arttırmıştı (Köremezli, 2013, s. 110). Bu anlaşmadaki "yasak" olarak ifade edilen şey, Eflak-Boğdan kalelerinin yıkılmasıydı (Keleş, 2016, s. 774). Güçlü ve oldukça kuvvetli olan Özi, Bender, Yergöğü gibi kaleler de Osmanlı hakimiyetinden çıkınca, Tuna'nın güney kıyısındaki Şumnu ve Silistre gibi kaleler epey önem kazandı (Köremezli, 2013, s. 110).

Silistre şehri, kadim bir kale ve değişen kale mimarisinden mütevellit, Osmanlı'nın yaptığı tabyalarla donatıldı. Tabyalar, Silistre Kalesi etrafında ve kaleden bağımsız bir şekilde, coğrafyanın önemine göre inşa edildi. Bu istihkam yapıları mevcut olan kaleyi güçlendirerek, işgale uğramasını engellemek için yapıldı. Deliorman bölgesinin önemi; kale muhasara altındayken herhangi bir süvari gücünün yardıma gelişini görmemesinden kaynaklanır. Hiç değilse 1854 yılındaki muhasarada, durum bu şekilde gerçekleşmiştir (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 88).

Kalenin, 1828-1829 yılında Rus ordusu tarafından düşürüldüğü, Rus ordusunun Edirne'ye uzanan askeri harekât yürüttüğü bilinmektedir. Bu Osmanlı'nın başkentine giden en kısa yollardan bir tanesiydi (Köremezli, 2013, s. 109). Silistre'nin zaptından sonra İstanbul'a kadar gelinebileceğini gören Osmanlı Devleti, hızla savunma yapılarını tahkim etmeye ve yeni savunma yapıları inşa etmeye başladı. Çünkü halihazırda var olan kale, kendini savunabilecek kuvvette değildi. Savunma tamamıyla kaleyi çevreleyen burçlara dayanıyordu (Köremezli, 2013, s. 227). Bu dönem inşa edilen tahkimatlar Râmî ve Davudpaşa adını verdikleri kırsal civarına inşa edilmiş; Yıldız, Karlıtepe, Demirkapı olarak da isimlendirmişlerdir (Çelik, 2018, s. 254).

Resim 2:II. Mahmud'un Seyahat Güzerğâhı (Özcan, 1991)

1829 Savaşı'nın başarısızlığının nedenlerinden biri, şehrin hakim tepelerinin tahkim edilmemiş olmasıydı. Savaş sonrası, güneydeki tepelere istihkamlar yapıldı. İstihkamların konumu batıdan başlayarak doğuya doğru bir hilal şeklindeydi. Çayır, Küçük Mustafa, Mecidiye, Araplar, Yılanlı ve Değirmen Tabyalar inşa edilmişti (Çetin, 2016, s. 196). Yılanlı Tabya kaynaklarda ve görsellerde Planâ Tabia ya da Jlane Tabia olarak; Değirmen Tabya ise Gulub olarak geçmektedir. Bunlara ilaveten Vidvav isimli bir tabya daha bulunmaktadır (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 104-105).

Bu savaştan edinilen tecrübelerle birlikte dönemin padişahı II. Mahmud 1837 yılında, "Memleket Gezileri" adını verdiği ziyaretlerle tahkimatların durumu ve konumunu teftiş etti. Denizden Balkan coğrafyasına çıktığı için uğradığı ilk güzergâh Varna'ydı. Şumnu, Silistre ve Rusçuk kale ve tahkimatlarını gezdi ve yeni tabya ve istihkamlar yapılması hususunda bir dizi emirler verdi (Özcan, 1991, s. 372). Bu gezinin Rumeli ayağı olan kısmında 1835 yılından beri Osmanlı Devleti'nde yer alan Helmunt von Moltke de vardı. Silistre kale ve tabya planlarını gezi esnasında bizzat Moltke çıkarttı (Özcan, 1991, s. 374). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 1847 yılında Silistre- Rusçu ve Şumnu kale tabyalarının haritalandırılması, tamir edilmesi ve bölgenin yeniden incelenerek tahkimatlar için uygun bir yer aranmasına dair dönemin padişahı olan Abdülmecid'in emrinin olduğuna dair bir rapor bulunmaktadır. Bu rapora göre, bu görev için özellikle atanan İstihkâm hocası Şanki isimli beyefendi ile o dönem Kolağası rütbesinde bulunan Ramiz Efendi için belirli bir yolluk ödemesi yapılacaktır. Şanki'ye yedi bin beş yüz kuruş, Ramiz efendiye ise dört bin kuruş verilmesi Adliye Meclisi'nde görüşülerek uygun bulunmuştur (BOA. A.}MKT. 87-39).

Kırım Savaşı Sırasında Silistre Tahkimatları

1853 yazı itibarıyla Osmanlı Devleti bir dizi savaş hazırlığı planladı. Bu planların içerisinde Silistre'nin tahkimi için Erhan-ı Harp Kolağası Osman Bey'i bölgeye göndererek mevcut olan istihkamların yenilenmesi, istihkam duvarlarının çimlerle kaplanması gibi hafif usul tahkim etme yöntemini seçtiler. Bununla birlikte dört farklı bölgeye de tabya inşa ettirilerek içerisine birer bölük asker çalıştırılması emredildi (Çetin, 2016, s. 197). Tabyaların yapımı esnasında Ceride-i Havadis Gazetesi'ne göre eşraftaki reaya da yardımda bulunmuşlardı. Gazetenin bizzat aktarımı ise şu şekildedir; "*Rus askeri kordonda gezerken, Osmanlı halkı tabyalarda 'padişahım çok yaşa' nidaları atıyorlardı.*" (Özen, 2016, s. 373).

28 Haziran tarihli tahriratta tahkikat memuru Aliş Ağa'nın verdiği rapora göre; Şumnu'daki istihkamların ivedilikle tamir edildiği Silistre ve Rusçuk'daki istihkamlar için yardıma ihtiyaç olduğunu belirtilmiştir. Bu sebeple Bursa ve İzmit alaylarından birer tabur asker gönderilmesi gerektiği bildirilmektedir (ATASE 6-18-7). Silistre kalesinin burçlarının, su yollarının ve kale bedenlerinin tahkim edilmesine ek olarak, dış tabya adı verilen, ki muhtemelen kale bedeni ve burçlarını koruyan tahkimatlardı bunlar, burçlarda kale korkuluğunun alçak olduğu bildirilmekteydi. Hatta bir, iki ve üç numaralı burçlardaki 'korkulukların' alçak olduğu açıkça belirtilmişti. Korkuluk olarak nitelendirilen yapının, kale bedenindeki mazgallar olduğunu düşünerek, mazgal boyutlarının kaleye koyulan topların boyutlarından alçakta kalması topları "sipersiz" olarak göstermekteydi. Bu mazgalların boyutlarının top kundaklarının boyutlarını örtecek şekilde tamir edilmesi gerektiği bildirilmişti (Çetin, 2016, s. 197). Böylelikle Osmanlı Devleti'nin mazgal boyutlarına kadar önem verdiği, dönemin istihkamlarıyla ilgilendikleri ve savaş esnasında zayıflık göstermemek adına savunma yapılarını berkittikleri, güçlendirdikleri gözlemlenmektedir.

İttifak kurulan İngiltere ve Fransa'nın da dikkati Rumeli tabya ve istikamındaydı. Fransa, hazırlık amacıyla Erkan-ı Harbiye subaylarından Manyan'ı Şumnu'ya göndermiş ve o bölgedeki hazırlık ve tahkimata ilişkin gözlem yapmasını söylemişti. Buradan iki tabur askerle birlikte Silistre ve Rusçuk'a da ziyaret gerçekleştirilerek, beraberinde getirilen askerler bölgeye destek amacıyla bırakıldı (Çetin, 2016, s. 196). Buna ilaveten askerî mühendisler de savaş başlamadan bölgeye intikal ettirilerek mevcut durumun raporunu iletmeleri istendi (Slade, 2017, s. 108). Silistre'de yapılan yahut yapılmış olan tahkimatların durumu hakkında Sir Adolphus Slade; "Şumnu, Silistre ve Varna önceki savaşlardan daha güçlü idi. Tuna boyu mükemmel toplarla tutulmaktaydı" şeklinde bir izahatte bulunuyordu (Slade, 2017, s. 124). Lakin bölgeye gönderilen General Burgoyne, Silistre tahkimatını

adeta bir çocuk oyuncuğu olarak gördü. Slade bu hususta şöyle bir parantez açmaktadır; “Aklı Vauban’ın girift planlı tabyalarına dalmış bulunduğu için”.

1846 yılında Silistre’yi ziyaret eden I. Abdülmecid’in emriyle yaptırılan Mecidiye Tabyası (Kiel, 2009, s. 205) esasında Slade’in Burgoyne için olan düşüncesini destekler nitelikteydi. Günümüze değin ulaşan bu tabya Vauban’ın tasarlamış olduğu ve hatta son dönem istihkam mühendislerinin

Resim 3: Mecidiye Tabyasının Günümüzdeki Hali (Regional Museum of History - Silistra, t.y.)

desteklediği üçgen tip tabyadan oldukça uzaktı. Çünkü tabya yapı itibariyle yuvarlak bir formdaydı ve girift bir plana sahip değildi. Oldukça ünlü olan Mecidiye Tabyası, Namık Kemal’in kült eseri olan “Vatan yahut Silistre” sine bile konu olmuştur (Konuk, 2016, 109-110).

Yine 1854 yılı içerisinde İngiliz General Odenil de Silistre tahkimatını teftiş ederek İstanbul’a geçmiştir. Aynı aylar içerisinde Şumnu karargahına İspanyol mühendis General Perim çağırılarak halihazırda olan tahkimatın durumunu bildirmesi istenmiştir. Buna ek olarak yapılacak olan tabyalar hakkında da bilgiler alınmıştır (Keleş, 2009, s. 275).

Köremezli’nin tezinde ise Osmanlı’nın en güçlü tahkimatının Şumnu’da bulunduğu belirtilerek Silistre tahkimatlarının “birinci sınıf askerî yapılar olmasına rağmen kararlı bir düşmanı tutabilecek kuvvette olmadığı” ifade edilmiştir. Silistre kalesinin surları alçak, hendekler dar ve yan atışları etkisizdi (Köremezli, 2013, s. 110). Yat atıştan kasıt burçların form yapısının daha önce bahsettiğimiz üzere yuvarlak olmasıdır. Köşegen burçlar kör noktayı azalttığı gibi yan atışta da büyük bir kolaylık sağlamaktaydı.

Yine de savaş öncesi tamamen ümitsiz bir halde değildi; 15.000 kişilik bir kuvvete, 124 topa sahipti ve dağılımı şöyleydi: Kalede 50 top; Liman Tabyası ve Küçük Mustafa Tabyası 7’şer top; Kethüda Tabyası 5 top; Çengel Tabyası 8 top; Mecidiye Tabyası (İç kale) 26 top; Ordu Tabyası, Arap Tabyası ve Değirmen Tabya 6’şar top; Yılanlı Tabya 3 top. Bu mühimmatlar haricinde bir de Rusları bozguna uğratan Musa Paşa’sı vardı (Yıldız ve Tetik, 2016, s. 201). Eğer kale ve şehir zor durumda kalırsa Şumnu’da bulunan askerler destek verebilecekti. Şumnu komutanı Ömer Paşa bu konuda kuşatma öncesi bilgilendirilmişti (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 90-91).

Kalenin verimsiz konumu nedeniyle asıl iş Osmanlı'nın yaptığı tabyalara düşmekteydi. Savunmanın kendisi bu tabyalarla icra edilecekti.

1846 yılında Abdülmecid'in emriyle yaptırılan Mecidiye Tabyası, 1829 yılında Rus taarruzu ile yıkılan kale bedeninin olduğu yere inşa edilmişti ve kâgır yani taştan yapılmıştır. (Köremezli, 2013, s. 227). Silistre kalesinin içerisinde bir "iç kale" bulunmadığı için Mecidiye Tabyanın biraz gerisine tabya ve istihkamların inşa edilmesindeki ana amaç; kalenin ve onu koruyan Mecidiye tabyasının bir "citadel" olarak kabul edilmesidir (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 112).

Arap Tabya ise 1854 yılındaki Silistre Kuşatması'nda büyük bir rol oynamıştır. Avrupalı bir subayın naklettiğine göre, Arap tabyası bir okbaşı şeklindeydi (Köremezli, 2013, s. 112). Bu yapı, istihkam tipleri içerisinde lunette yahut redan yapısına benzer bir şekli ifade etmektedir. Ayrıca Arap Tabya'nın isimlendirilmesindeki ana durum, Mısır'dan gelen askerlerden müteşekkil olduğu içindir (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 29). Topraktan inşa edilmiş, Oltaniçe Kahramanı Miriliva Kütahyalı Hüseyin Paşa tarafından komuta edilmiştir (Köremezli, 2013, s. 227). İngiliz General Butler, bölgeye geldikten sonra Arap ve Yılanlı Tabya'yı yaptırdığına dair bilgiler de mevcuttur. Adı geçen iki tabyanın müdafaasını bizzat kendileri üstlenerek Prusyalı Miralay Grach'ın türlü oyunlarına rağmen muvaffak olmuştur (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 95).

1854 Kuşatması'nda, Rusların, Silistre'ye herhangi bir pürüz olmaksızın ulaşmasının ana sebeplerinden biri Tuna Nehri'nin en çok tahkim edilmesi gereken bölgesinin tahkim edilememiş olmasıydı. Çünkü 1829 Anlaşmasından dolayı; İsakçı, Maşın ve Hırşova hudutlarında da garnizonlar geri çekilmişti. Bu sebeple Prens Paskeviç komutasında ivedilikle şehri kuşattılar (Yıldız ve Tetik, 2012, s. 92). Bu kuşatma gerçekleşirken Çanakkale- Bolayır mevkiinde Fransız ve İngiliz askerlerden müteşekkil 30.000 kişilik tümen bölgedeki tahkimatları tahkim ediyordu. Fransız askerlerinin komutası, meşhur generalleri olan, Canrobert ve Bosquet ile Prens Napolyon'daydı (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 82). Lakin Rusların akıl edemediği bir mevzu vardı; Silistre şehrinin yiyecek kıtlığı çekmesi... Ruslara göre, kalenin erzak yolu açıktı. Şumnu ve Varna'daki birlikler her an Silistre'nin yardımına koşabilirdi. Bu felaket gerçekleşirse topları ve mühimmatları düşmanın eline teslim etmek zorunda kalabilirlerdi. Beyhude bir kuşatmanın yapıldığından şüphe ediyorlardı. Neticede 18 Haziran günü geri çekilme kararı aldılar (Slade, 2012, s. 278) Bu karardaki en büyük etkenlerden biri de kalenin komutanı Musa Paşa ve halefi Rıfat Paşanın olağanüstü mukavemetiydi (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 35).

Rus ordusu şiddetli bir savunmaya maruz kalmaktan korkmasına rağmen, Rus askerî tarihçi Petrov, "Osmanlı askerinin sadece yağmayla uğraştığını, savaşmayı bilmediklerini, yalnızca köyleri yağmaladıklarını" belirtmekteydi. Öyle ki Silistre'de bulunan 12.000 kişilik birliğin komşu köyleri yağmalayan başıbozuklar zannediyordu (Köremezli, 2013, s. 147).

Bu kuşatmada şehir, Tuna Nehri'nin sol şeridinden atılan toplarla vuruldu. O denli mühimmatla dövdüler ki birçok sokak, camiler, bazı binalar delik deşik edilmişti. Kuşatmada yalnız top değil humbara ve havan kullanıldığı da gözlemlendi (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 89). Ayrıca 8 bine yakın yaralı ve 400 ölü bulunuyordu lakin Silistre kale ve tabyaları bu bombardımanı az hasarla atlattı. Kuşatma öncesi Silistre'nin yardımına koşmakla görevlendirilmiş Ömer Paşa için; kuşatma esnasında "gitmemiş, gidememiş yahut gerek kalmamıştır" diyerek ek bir not da düşülmektedir. Aynı eserin devamında Arap Tabya'ya giden müellifin, Şumnu'dan yardım geldiği haberini aldığını lakin gelen yardımın Silistre'deki Küçük Mustafa Tabya'sından geldiğini söylemektedir (Yıldız ve Tetik, 2014, s. 91).

Keza Rus ordusu da Ömer Paşa'nın Silistre'ye yardım için takviye birlik ve mühimmat gönderebileceğinin farkındaydı. Bu sebeple topçu atışları çoğunlukla Silistre kalesi üzerine değil, Arap ve Yılanlı Tabya üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bombardıman 16 Mayıs 1854 yılında başlamış ve yıkıcı sonuçlar doğurmuştu. Öyle ki Arap Tabya'nın "dış çizgisi" denilen hendek bölgesi normal bir araziden ayırt edilemeyecek haldeydi. Arap Tabya'ya asıl saldırı 29 Mayıs günü gerçekleştirildi. Tuna Nehri'ni geçmeyi kafasına koyan Paskeviç, 20 Mayıs günü nehri geçerek kaleye yaklaştı. Nehir ve kale önlerine koyulan mayınları birbir imha etti. Lakin Arap Tabya'yı alamadığı gibi kuşatmadaki operasyon komutanı Selvan'ın da içinde bulunduğu 1000 kişiyi kaybetti (Köremezli, 2013, s. 229).

Ruslar Silistre şehrini işgal etmeyi o denli istiyorlardı ki Silistre dolaylarına kuşatma esnasında toprak tabya dahi inşa etmişlerdi. Bu inşa süreci Osmanlı kuvveti tarafından da gözlemlenmektedir. Öyle ki Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa ve kale kumandanı Musa Paşa'nın payitahta gönderdiği istihbarat raporunda Rus ordusunun açıkça tahkimatlar inşa ederek ilerlediği belirtilmektedir (ATASE 4-10-23-1).

Rusların bu denli uğraşmaları hiçbir fayda sağlamamakla birlikte 1828-1829 yılındaki hatalarını tekrarlamış oldular. Şumnu ile Silistre arasındaki iletişimi kopartamadıkları gibi bu iletişimi engellemek adına da çok büyük tedbirler almadılar. Osmanlı Devleti'nin mukavemeti kadar, imdat yolunun bilfiil açık olması hatta olabilmesi de Rusların geri çekilmeleri hususunu açıklar nitelikteydi. Bu nedenlere ek olarak, savaşa Avusturya'nın gireceğinden endişelenen Rus ordusu çekilme kararını aniden almış oldu (Köremezli, 2013, s. 233). Ayrıca Varna'da bekleyen İngiliz-Fransız kuvvetlerine karşı Avusturya'nın tampon bir ülke konumunda olmasını istemiyordu. Müttefik kuvvetleri âtlı bırakarak savaşı kendi aleyhlerine çevirmemeye gayret ediyordu (Keleş, 2016, s. 779).

Silistre kalesi 1854 kuşatmasından sağ çıkarak, Rus ordularına geçit vermemiştir. Keza savaş bu yılın sonu itibarıyla ittifak devletlerinin teşvikiyle Kırım'a taşınmıştır. Savaşın coğrafya değiştirmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti de kuvvetlerini Kırım yarımadasına kaydırmıştır. Bu sebepten ötürü 1857 yılında yazılmış bir telgrafa göre; Tuna Nehri'nin diğer yakasında bulunan Osmanlı birliklerinin geri çekileceği, karşı yakaya yapılmış olan tahkimatın ivedilikle yıkılacağı bildirilmiştir. Daha önceki yazışmalardan anlaşılacağı üzere ne şekilde yıkılması ve ne şekilde geri çekilmesi hususunda gerekli bilgi, Tuna'nın öte yakasındaki kuvvetlere verilmiştir. Tahrirattaki bilgi, verilen emrin gerçekleştirileceği yönündedir (ATASE 9-11-7-3).

Belgeden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti savaş sırasında dahi toprak genişletmeye; savaşı kendi topraklarının dışına atmaya, nehir, dağlık arazi gibi düşmanı zorlayan bölgelerde savaşı devam ettirmeye çalışmıştır. Silistre kalesine bir tecavüz vuku bulduysa bile Rusları, yeni tahkimatlar kurarak, yıpratma savaşına itmeye zorlamıştır.

Resim 4: Silistre'deki kale ve tabyaların konumlarını gösteren çizim (Jones, 2018).

Silistre Tahkimatlarının Mimari Yapısı

Dönemin yoğunlukla kullandığı askerî mimari tabyaydı. Keza Osmanlı Silistre'nin mukavemet görebilmesi için kale bedenleri ve burçların önlerine; kaleyi kontrol edebilecekleri ve top atışlarıyla koruyabilecekleri arka tepeliklerin hemen hemen hepsine tabyalar inşa etmişlerdi. Bu tabyaların tipleri değişkenlik göstermekle birlikte bu değişkenlikler, dönemin savunma mimarisi için oldukça olağandı.

Savunma yapılarındaki şekil farklılıkları beşerî faktörler kadar savaşın taktiksel durumuyla da ilintili bir bahistir. İlk çağlardan itibaren insanlar, kendilerini savunabilmek için birçok metod denemişler ve bu metodlar işe yaramaz hale gelince, yeni metodlar üretmişlerdir. Tabya olarak adlandırdığımız savunma yapısı da insanlığın önlenemez varoluşunun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabya, Arapça "ta'biye" kökenli bir kelime olup, bir istihkâm çıkıntısıdır. Tek olarak inşa edilir. Top yeri olarak sözlüklerde karşılığı vardır (Kubbealtı). Lakin Osmanlı Devleti'nin "tabya" hususundaki görüşü hem dönemindeki diğer devletlere nazaran hem de sözlüklerde tanımlandığı şekilde değildir. Kendi kendine yetebilen kompleks bir yapı olarak kurgulamış ve o şekilde de inşa etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan topraklara inşa ettiği ilk tabya yahut ilk olarak bilinen savunma yapısı, 16. yüzyılda Erzurum'dadır (Küçüküçurlu, 2017, s. 72). Bu tahkimata dair bilgi, Fahrettin Kırzioğlu tarafından nakledilmekte olup kalenin tahkim edilmesi, hendeklerin temizlenmesi üzerinedir (Kotan, 2019, s. 36-37). Yine de 19. yüzyıldaki bir tabya mimarisine benzer bir mimaride olup olmadığı tartışma konusudur. Keza 16. yüzyıl gibi erken bir dönemde bu tarz istihkam çıkıntılarına dair çalışmalar gözlenmemiştir.

Diğer kaynaklarda, metris, top siperliği, silahla tahkim edilen istihkam yapısı, "bir istihkam siperinden dışarı doğru taşan top mahalli" olarak geçmektedir (Ülkü, 2007, s. 248). Netice olarak bir savunma yapısı olan tabyanın ortaya çıkışı ateş gücüyle bağlantılıdır. Top ateşinin doruk noktasına ulaştığı yeni çağda askerî mühendisler; şehirlerini koruyabilmek amacıyla bir dizi çalışmalar yaptı. Bunların başında Castriotto, Vauban, Belidor gibi önemli isimler gelmektedir. Her biri savunmanın farklı yönlerine odaklansa da amaçları aynıydı; şehirleri ve surları topçu ateşine karşı tahkim etmek.

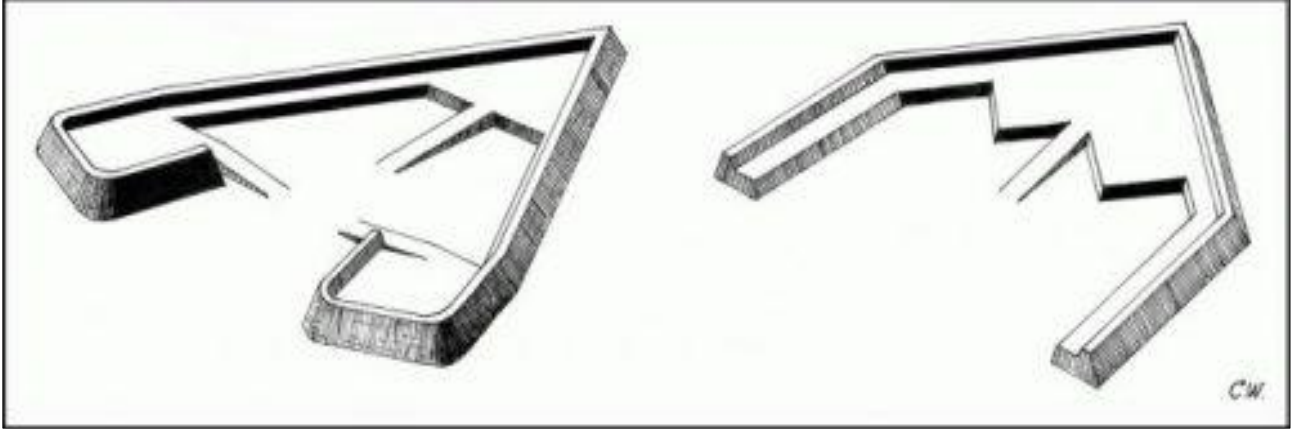
Öncelikle duvarları alçaltıp, arkasını toprakla doldurdular. Bu tip yapılar yıldız kale olarak adlandırıldı. Fakat duvarların alçaltılması düşman askerin kolayca girebilmesine fırsat verebilirdi. Derinlikli bir savunma yapabilecekleri, kale bedenlerinin de oldukça yüksek olduğu bir yapı icat etmelilerdi (Keegan, 2018, s. 334).

Birbirinden bağımsız konumlandırılabilen, esnek savunma yapabilecekleri, herhangi bir saldırıda birbiri arasındaki bağlantının kırılabileceği bu savunma yapıları; yıldız kalelerin, kale kapıları önlerini, hendeklerini ve burçlarını korumak üzere tasarlanmıştı. Genellikle üçgen tipli bir yapıya sahipti fakat kullanım amaçları ve yerlerine göre isimlendirmeleri değişmekteydi. Lunette, Redan, Fleche olarak basitçe sınıflandırabileceğimiz istihkam yapılarını Osmanlı Devleti de oldukça yaygın olarak kullanmıştı.

Silistre kalesinin etrafını ve ondan daha yüksek rakımlarına inşa edilen tabyaların konumları bu şekildeydi. Görselden anlaşılacağı üzere üçgen, dörtgen, nadiren yıldızvari bir şekilde inşa edilmişti. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti dönemin askerî mimari teknolojisini yakından takip ederek, uygulamaya geçirmiştir. Avrupalı çağdaşları gibi, girift karmaşık "Vaubanvari" planlamaları maliyet ve zaman açısından deneyimleme şansı olmasa da daha basit, kullanışlı yapıları inşa ettirmiştir. Yahut maliyet ve zamandan tasarruf etme gibi bir planı da olmamış olabilir. Çünkü yıldız kalelerin ilk varlığını gösterdiği 17. yüzyılda bile serhad boylarına bu tip karmaşık yapıları konumlandırmamak; belki de savunma taktiklerinin kendilerine özgü olduğunu göstermektedir.

İlk olarak değineceğimiz "lunette" yapısı; kanatlı ve üçgen tipli ileri istihkam çıkıntısı, mimari açıdan değerlendirildiğinde bir nevi top siperi olarak görülmektedir. İki cephe (line) ve iki kanattan (angel) oluşmaktadır. Arka tarafı, giriş bölümü, açık bir yapıdır. Genellikle dar geçit ve sığ su geçidi gibi alanlarda kullanılır. Sığ su geçidinden kasıt, su dolu hendekler olabilir. Lakin ateş hattında, savunma açısından aciz kalacak arazileri; özellikle kanatlarından açılan atış ile cepheyi tarayabilme ve düşmanı durdurabilme gücüne sahiptir (Mahan, 1862, s. 12).

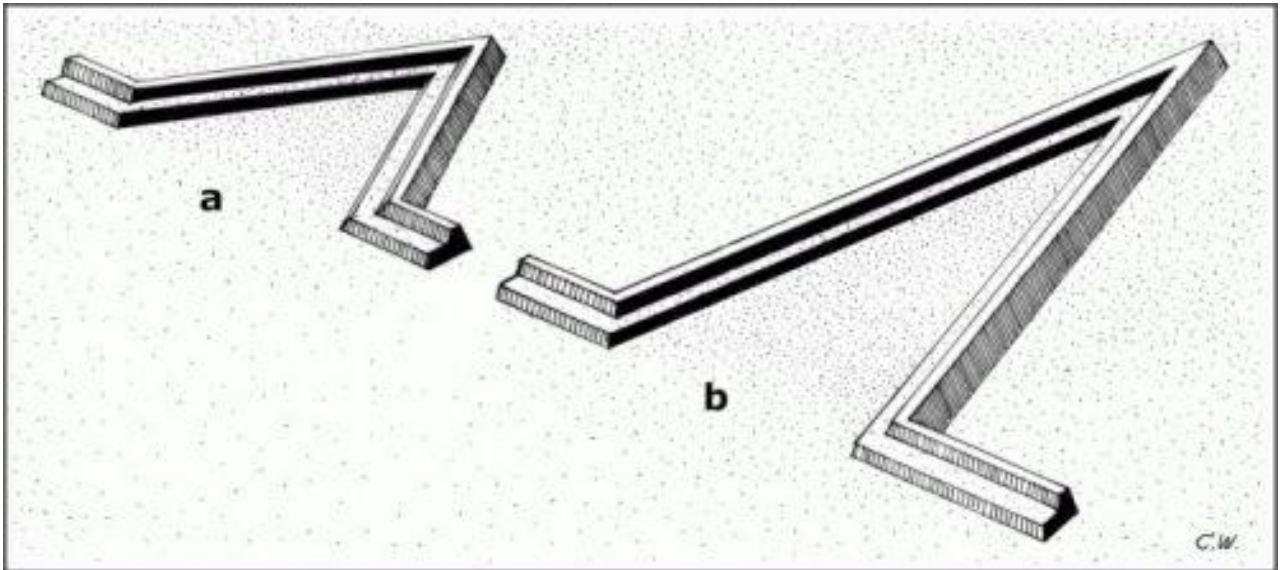
Tabyalı tahkimat mimarisinde, lunette terimi iki kavramı ifade eder. Ana yapının dış kesimine konumlanmış genellikle eğimli arazide (glacis) inşa edilen bağımsız bir yapı. Savunma hattının içbükey olduğu ve askerlerin korunaklı bir şekilde atış yapabildiği güvenli bölgedir. Bir başka amacı ise “demi-lune” olarak nitelendirilen yarım ay tabyayı ve ana kaleyi korumayı amaçlar (Lepage, 2023, s. 206-207).

Resim 5: Lunette (International Fortress Council, t.y.)

Redan olarak isimlendirilen yapı (şekil a) ise esasında lunette ile aynı mantığa sahiptir. Lakin bu yapıda “kanatçık” bulunmamaktadır. Konumlandırma amacı ve zayıflığı lunette ile aynıdır (Mahan, 1862, s. 12). Bu sebeple birbirlerini destekler nitelikte kullanılır. Osmanlı bu yapıyı “okbaşı” olarak tanımlar. Silistredeki Arap Tabya, tam olarak bu şekilde tanımlanmıştır. Çizimlerden hareketle, Arap Tabyanı okbaşı şeklinde bir yapısı olmakla birlikte onu çevreleyen dikdörtgen bir yapıyla birleştirilmiştir. Lunette-redan karışımı bir yapının inşa edilebildiğine dair bir yorum yapılabilir.

Lepage ise 2023 yılındaki güncel sözlüğünde bu yapıyı; dış tahkimat yani ileri karakol olarak tanımlar. Sabit bir yapı olabileceği gibi bir savunma hattının parçasını da oluşturabilir (Lepage, 2023, s. 275).

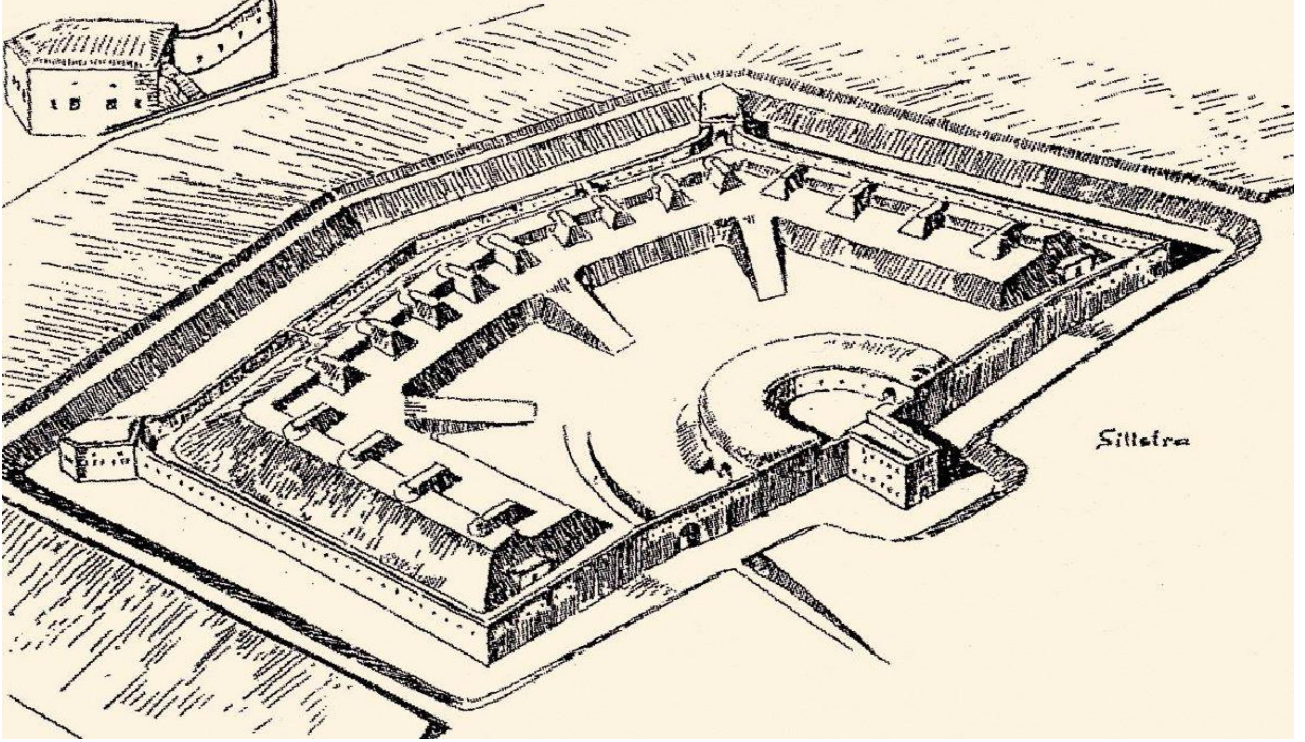

Resim 6: Redan Yapısı/a: Fleche Yapısı (International Fortress Council, t.y.)

Fleché ise genellikle kilisede kullanılan, sivil mimariye ait bir yapıdır. Silistredeki tahkimatlarda kullanılmadığı görülmektedir. Lakin diğer iki yapıyla karıştırılabilir. Yine lunette ve redan gibi

eğimli araziye inşa edilebilmektedir. Redan yapısıyla birbirleri yerine kullanılabilirler. Dar bir geçidin olduğu bölgeye konumlandırılan bu yapı askerleri muharebe mevzisinde gizlenme fırsatı tanıyarak güvenle hareket etmelerine yardımcı olurdu (Lepage, 2023, s. 161).

Demi-Lune, yarım ay tabya ise Osmanlı Devleti'nin tercih ettiği tabya tiplerinden biridir. Özellikle Kırım Savaşı'nda Erzurum Tabyasını ziyarete gelen Challaye, bölgedeki tabyaların durumlarını

Resim 7: Demi-Lune olarak sınıflandırılan, Helmuth Pflüger'e ait Silistre'deki Mecidiye Tabyası'na Ait Bir Çizim (Kiel, 2009).

anlatırken demi-lune tipi tabyaların varlığından söz eder. Kalenin hemen arkasına konumlandırılan Mecidiye Tabyası demi-lune tipi tabya olarak sınıflandırılabilir. Lepage, yarım ay tabyayı tanımlarken "aka ravelin" olarak not düşmektedir. Çizimlerde ravelin olarak isimlendirilen yapı ile yarım ay tabyayı eş anlamlı olarak kullanmaktadır (Lepage, 2023, s. 66).

Yarım ay tabya bazen hendekle bazen de hendekten biraz daha yüksekte konumlandırılır. İstihkam mühendisleri bu yapıyı ilk çizdiklerinde diğer istihkam yapılarının girişlerini korumak amacıyla yaptılar. Lakin kısa bir süre sonra farklı özellikler ve misyonlar yükleyerek tek parça hale getirdiler (Mahan, 1862, s. 138).

Kısacası birbiri yerine kullanılabilen, zafiyetleri benzer olan, birbirlerini destekleyecek nitelikte olan yapıları Osmanlı Devleti tam teşekküllü bir yapı inşa etmek için birlikte kullanmayı tercih ettiler. Askerî mimaride "bastion" kelimesine karşılık olarak çevirilen "tabya" esasında dönemin modern askeri mimarisinin karma bir yapısıydı. Keza "bastion" kaledeki burç kavramının bir karşılığıdır. Tabya savunma mimarisi ele alındığında "burç" görevi göremeyecek kadar mükemmelen inşa edilen yapılarıdır. Kendi kendine yetebilen, içerisinde mescidi, cephaneliği, barınma yerleri, mutfakları bulunan bir kompleksi (Karabıçak, 2024).

Bu tür karmaşık yapıları ifade ederken Lepage şöyle bir mimari yapıyla harmanlar: Redoubt. Genellikle müstakil bir kale/tabya olarak ifade edilir. Küçük kalıcı tahkimatlardır. Genellikle çokgen biçimlidir. Yarım ay tabyalarla redanların içine yahut dış sathına yerleştirilir. Bir tahkimat ani bir baskınla ele geçirilebilecek bir duruma geldiğinde, geçerli ve güvenli bir geri çekilme noktası sağlanamadığında, askerî bölge artık güvende değildir. Redoubtlar tam olarak bu amacı yerine getirmek amacıyla tasarlanmıştır (Lepage, 2023, s. 133).

Sonuç

Silistre şehri, tarih boyunca kuzeyden gelen askerî harekâtlara karşı adeta bir kalkan vazifesi gören; Balkan coğrafyasını payitaht İstanbul'a bağlayan en hayatî bölgelerden biriydi. Osmanlı İmparatorluğu, Tuna nehri boyuna ve hatta ilerisine yaptıkları akınlarla; yeni serhad hattı oluştursa da Silistre, devletin savunma politikası için merkezinde görev almıştır. Yalnızca politik değil, aynı zamanda coğrafi olarak zorlu koşullara sahip olması da şehri, önemli kılan özelliklerden birisi olmuştur. Varna ve Silistre arasındaki Deliorman bölgesi, düşman unsura karşı "geçilmez" görünse de Osmanlı Devleti için lojistik ve iletişim problemlerini de beraberinde getirmiştir.

Savaş esnasında lojistik ve iletişim probleminin kopması, savunma kabiliyetini oldukça düşürebilen bir mefhumdur keza Osmanlı Devleti de bu bilinçle hareket etmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Tuna boyundaki istihkamların yıkılmasından sonra bu bilinç ciddi bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü nehrin kuzeyi savunmanın başlatıldığı yer olmaktan çıkmış, güneyine inilmiştir. Bu da muharebe esnasında nehrin kullanılması faktörünü de ortadan kaldırmıştır. Osmanlı Devleti için bu ciddi bir kayıp olarak görülse dahi esasında saldıran unsurlar için de ciddi bir kayıptı. Artık geçmeleri gereken coğrafi bir engelle de karşı karşıya kalmışlardı.

1830-1853 yılları arasında Osmanlı Devleti bu dezavantajı gördüğü için Silistre-Şumnu-Ruscuk ve Varna gibi kadim şehirlerini tahkîm etmeye başladı. Bölgeye birbiri ardına istihkâm mühendisi gönderdi. Kendi ordusundaki istihkâm mühendislerinden sık sık bölge hakkında rapor talep etti. Lakin 19. yüzyıl gelişen ateş gücünün etkisiyle doğal engellerin hatta kadim kalelerin bile bölgeyi koruyamayacağını acı bir tecrübeyle zaten göstermişti. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sadece yerin üstü değil altı da muharebeye şiddetli bir şekilde dahil oldu. Rusların yarattığı patlama eski Silistre kalesinin burçlarına zarar verdi ve Ruslar kaleye tam da verdiği bu zarardan ötürü çıktı.

Yaşanan bu hezimetten sonra II. Mahmud da ardılı I. Abdülmecid de bölgedeki tahkimatlar için kaynakları seferber etti. Hatta Osmanlı'nın savunma doktrinini kökten bir değişikliğe uğrattı. Mekteb-i Harbiye'de Çoklu Savunma Sistemi adını verdikleri bir savunma doktrini öğrenimi başlatıldı. Böylelikle kalelerdeki güç tek noktada değil, bölünerek dağıtılacak ve yardıma ihtiyaç duyulan bölgeye ivedilikle asker gönderimi sağlanacaktı. Silistre şehrine yardıma koşacak ise Şumnu'daki Ömer Paşa'nın kuvvetleri olacaktı.

Savunmadaki bu değişimi tahkimatlardaki mimarî gelişimler izledi. Bir süredir tabya mimarisini deneyen Osmanlı Devleti, yalnızca Balkanlara değil, Kars ve Erzurum gibi Anadolu vilayetlerinde de bu yapıları inşa etmeye başladı. Ve bu yapılar değişen taktik sisteme uyumlu bir performans gösterecekti.

Avrupa'da 17. yüzyıldan itibaren geliştirilmekte olan yıldız kale mimarisinin küçük versiyonları; lunette, redan, demi-lune, redoubt gibi yapılar Osmanlı Devleti'nin kendi askerî ihtiyaçlarına göre uyarlanmaya başladı. Eğer bir kuvveti bölmek isterseniz, bölünen kuvvetlerin kendilerine yetebilmesi gerekmektedir. Barınma, talim, yemek, mühimmat gibi hayatî konular diğer birliklere ihtiyaç duyulmadan karşılanmalıdır.

Osmanlı inşa etmiş olduğu yapıları, Batı'daki muadilleri gibi yalnızca dış karakol yahut top siperi olarak görmedi. Birbiri yerine yahut birbiriyle birlikte kullanılma imkânı olan bu yapıları müstakil askerî komplekslere yani tabyalara dönüştürdü. Her birinin misyonu farklıydı. Silistre'deki Mecidiye Tabyası, Silistre kalesine en yakın tahkimat olduğu için bir iç kale görevi görmekteydi, Ortaçağ'daki ahmedek gibi... Mısırlı askerlerden müteşekkil olan Arap Tabya ise redan sınıfı bir mimariydi ki 1854 kuşatmasında düşman saldırılarını en çok göğüsleyen tabyalardan biri olmuştu.

Avrupalı ülkeler istihkamda da ateşli silahlarda da yeni versiyonlar türeterek ilerlemekteydi fakat Osmanlı Devleti de bu ilerlemeyi yakinen takip etmekteydi. Askerî teknolojiyi kullanamadıkları yahut askerî teknolojiye bihaber oldukları hususundaki görüş oldukça kusurlu bir görüştü. Gelişmeleri yakından takip ediyor lakin kendi askerî kimliğine göre düzenliyordu. Eski kaleleri onarıyor, eski kalelerin kale bedenlerinin yakınına tahkimatlar inşa ediyordu. Topçu sistemlerinde ise çalışır durumdaysa onarıp tekrar tahkimatlara gönderiyordu.

19. yüzyılın uzun savaşları, harcamaları oldukça arttırdığı için Osmanlı Devleti etkin bir ar-ge çalışması yapamadığı yorumu elbette yapılabilir. Lakin 1829 yenilgisinin ardından 1854 yılındaki Silistre'nin müdafaası bir zafer niteliğindedir. Bu zafer yenilgilerden ders çıkaran, çağın askerî mimarisini yakından takip eden ve hatta bunu uygulayabilen Osmanlı kurmaylarıdır. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'un güvenliğini temin ederek misyonunu yerine getirmiştir.

Kaynakça**Arşiv Vesikaları**

BOA. A.}MKT. 87–39

ATASE 6–18–7

ATASE 4–10–23–1

ATASE 9–11–7–3

Kitap ve Makaleler

Çetin, M. (2016). *Kırım Savaşı Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*, Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınevi.

Çetin M. ve Kök R. (2015). Kırım Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Yaşanan Lojistik Problemler, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8396>

Çelik, Y. (2018). II. Mahmud Devrinde İdari-Askeri Bir Üs: Rami Kışlası, Osmanlı Araştırmaları, *The Journal of Ottoman Studies*, 52. <https://doi.org/10.18589/oa.592178>

Karabıçak, S. (2024) Erzurum Tabyaları ve Savunma Anlayışına Etkileri [Bildiri Sunumu] I. Türk Askeri Tarihi Kongresi Müstahkem Mevkiler ve Kuşatma Muharebeleri Sempozyumu, İstanbul.

Keegan, J. (2018). Savaş Sanatı Tarihi (F. Doruker, Çev.). Doruk Yayınları.

Keleş, E. (2016). “Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk ve İdare Merkezi: Varna”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43). <https://makale.isam.org.tr/items/98bb97da-3ff5-4e1d-9294-c3475ac3bb65>

Keleş, E. (2009). Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.

Kiel, M. (2009). “Silistre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 77, 202-205. <https://islamansiklopedisi.org.tr/silistre>

Knox, T. W. (1887). *Decisive Battles Since Waterloo: The Most Important Military Events from 1815 to 1887*. G.P. Putnam's Sons.

Konuk, N.. (2016). *Sultan II. Mahmud'un Rumeli Seyahati ve Nişan Taşları*, Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM).

Kotan, E. S. (2019). Erzurum Mecidiye Tabyası'nın Mimari Analizi ve Yeniden Kullanımı Üzerine Bir Öneri: Erzurum Harp Tarihi Müzesi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gebze Teknik Üniversitesi.

Köremezli, İ. (2013). *Ottoman War On The Danube: State, Subject, And Soldier (1853-1856)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.

Küçükuşurlu, M. (2017). ERZURUM KALESİ VE TABYALARI HAKKINDA BAZI TESPİTLER. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 67-84. <https://izlik.org/JA49TJ68XJ>

Lepage, J. D. (2023). *Dictionary of Fortifications: An Illustrated Glossary of Castles, Forts, & Other Defensive Works from Antiquity to the Present Day*. Pen and Sword Military.

Mahan, D. H. (1862). *A Treatise on Field Fortification: Containing Instructions on the Methods of Laying Out, Constructing, Defending, and Attacking Intrenchments, with the General Outlines Also of the Arrangement, the Attack and Defence of Permanent Fortifications*. J. Wiley.

- Önen S. (2016). *Ceride-i Havadis Gazetesi'nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Özcan, A. (1991). II. Mahmud'un Memleket Gezileri, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ülkü, O. (2007). OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SAVUNMA SİSTEMİ OLARAK TABYA MİMARİSİ. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27, 245-270. <https://izlik.org/JA38NA29DE>
- Sir Adolphus Slade (2012). *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları* (C. Badem, Çeviren: Hazırlayan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şirokorad, A.B. (2013). *Rusların Gözünden 240 Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*. Selenge Yayınları.
- Yıldız G. & Tetik F. (2014). *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafaası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Ayverdi, İ. (t.y.). *Kubbealtı Lugatı*. <https://www.lugatim.com/>
- International Fortress Council. (t.y.). *International Fortress Council*. <https://internationalfortresscouncil.org/>
- Jones, A. (2018, 30 Haziran). *Silistra Fortifications in 19th century - Medjidi Tabia - Ottoman fortress - Silistra - Bulgaria* [Fotoğraf]. Flickr. https://www.flickr.com/photos/adam_jones/41300929100/
- Regional Museum of History - Silistra. (t.y.). *The Medjiditabia fortress*. <https://www.museumsilistra.com/en/medzhidi-tabia-fortress-b>

(Not: Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün LEE 512 / LEE 608 kodlu Akademik Yazım ve Yayın / İleri Düzey Akademik Yazım ve Yayın dersi kapsamında hazırlanmıştır.)

Ebû Hayyan et-Tevhîdî Hayatı-Metodu-Eserleri Abû Ḥayyān al-Tawḥîdî His Life, His Method, His Works

Fatma Zehra ÖRS

Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, Türkiye

fatma.zehra.ors23@ogr.atauni.edu.tr

Hacı Ömer ÖZDEN

Prof. Dr., İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Erzurum, Türkiye

oozden@atauni.edu.tr

ÖZ

İslâm düşünce geleneği içerisinde felsefî birikimi edebî üslupla mezc ederek özgün bir düşünce dili geliştiren mütefekkirlerden biri Ebû Hayyan et-Tevhîdî'dir. Felsefî meseleleri yalnızca teorik olarak ele almakla yetinmeyen Tevhîdî, bunları estetik ve güçlü bir edebî ifade biçimiyle yorumlayarak İslâm düşünce tarihinde müstesna bir konum edinmiştir. Hakikatin mahiyetine ilişkin sorgulamalarını akli muhakeme ile edebî tasvir arasında kurduğu dengeli ilişki üzerinden temellendiren Tevhîdî, kendine özgü metodolojisi sayesinde İslâm düşünce tarihinin özgün simalarından biri olmuştur. Tevhîdî'nin yaşadığı X. yüzyıl, İslâm medeniyetinin ilmi, kültürel ve felsefî üretkenliğinin zirveye ulaştığı dönemlerden biridir. Bu dönem, farklı disiplinlere mensup âlimlerin, filozofların, mütekelimlerin ve ediplerin ilmi müzakereler etrafında bir araya geldiği, düşünsel etkileşimin yoğun biçimde yaşandığı bir atmosfer sunmaktadır. Tevhîdî de bu ilmi çevrelerin aktif bir mensubu olarak dönemin önde gelen düşünürleriyle aynı meclislerde bulunmuş, gerçekleştirilen ilmi ve felsefî tartışmaları büyük bir dikkat ve titizlikle kayda geçirmiştir. Tevhîdî, söz konusu tartışmaların bir tanığı değil, aynı zamanda bunları sistematik biçimde sonraki nesillere aktaran güvenilir bir kültür ve düşünce tarihçisi niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, düşünce yöntemi ve telif ettiği eserler, klasik kaynaklar ile modern araştırmalar ışığında analitik ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınacaktır. Çalışmanın temel amacı, İslâm medeniyetinin seçkin mütefekkirlerinden biri olan Tevhîdî'nin yaşadığı çevreyi, ilmi kimliğini, yaklaşımını ve eserlerini sistematik bir çerçevede inceleyerek İslâm düşünce tarihindeki yerinin ve etkisinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tevhîdî, Ebû Hayyan, Filozof, Edebiyatçı

ABSTRACT

Abû Ḥayyān al-Tawḥîdî is one of the eminent intellectuals who developed a distinctive language of thought by integrating philosophical knowledge with a refined literary style within the Islamic intellectual tradition. Rather than confining philosophical inquiry to a purely theoretical framework, al-Tawḥîdî interpreted philosophical issues through an aesthetic mode of expression and a powerful literary discourse, thereby attaining an exceptional position in the history of Islamic thought. Grounding his inquiries into the nature of truth in a balanced relationship between rational reflection and literary representation, he emerged as one of the most original figures in Islamic intellectual history through his distinctive methodology. The tenth century, during which al-Tawḥîdî lived, is widely regarded as one of the most productive periods of Islamic civilization in terms of scholarly, cultural, and philosophical activity. It was an era characterized by a vibrant intellectual environment in which scholars, philosophers, theologians, and men of letters from diverse disciplines gathered for scholarly discussions and engaged in intensive intellectual exchange. As an active participant in these learned circles, al-Tawḥîdî attended the same assemblies as the leading intellectuals of his age and meticulously recorded the scholarly and philosophical debates that took place. In this respect, he was not merely an observer of these discussions but also a reliable historian of culture and ideas who systematically transmitted them to subsequent generations. This study examines the life, scholarly personality, intellectual methodology, and literary works of Abû Ḥayyān al-Tawḥîdî through an analytical and holistic approach based on classical sources and modern scholarship. Its principal aim is to evaluate systematically the intellectual milieu in which al-Tawḥîdî was educated, his scholarly identity, methodological approach, and works, thereby elucidating his place and influence within the history of Islamic thought.

Keywords: al-Tawḥîdî, Abû Ḥayyān, Philosopher, Man of Letters

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95320
Geliş/Received	30.06.2026	Kabul/Accepted	05.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author	Fatma Zehra ÖRS - fatma.zehra.ors23@ogr.atauni.edu.tr		
Atıf/Cite as	Örs, F. Z.-Özden, H.Ö. (2026). Ebû Hayyan et-Tevhîdî Hayatı-Metodu-Eserleri. KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 37-51. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95320		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 – Açık erişim / Open access		

Giriş

İslam inancının, Müslümanları öğrenmeye, araştırmaya ve bilimsel çalışmalara teşvik eden temel yaklaşımı, onları herhangi bir kaygı gözetmeksizin mevcut bilgi kaynaklarına yöneltmiş; bu durum, pagan okulları da dâhil olmak üzere din, inanç ve milliyet ayrımı yapmaksızın her kaynaktan bilgi edinmelerini sağlamıştır. Özellikle Emevi ve Abbasi döneminde çeviri hareketleri ile İslam dünyası dışındaki bilgilere ulaşarak ilerleme katetmişlerdir (Özden, 2022). Dolayısıyla İslam'ın özünü oluşturan temelde Kur'an ve sünnet olmak üzere İslam felsefesinin oluşmasında fikri kökeninin yanında harici düşünce ve unsurların etkisi olmuştur (Bircan, 2019, s. 89). İslâm düşüncesine göre hakikat, tarihin en başından itibaren insanın varoluşunu anlamlandırma çabasının merkezinde yer almıştır. Bu sebeple İslâm, insanı hakikati tefekkür etmeye, araştırmaya ve ona ulaşmaya yönlendiren bir düşünce ufku sunmaktadır. Dolayısıyla İslâm medeniyeti içerisinde gelişen felsefî düşünce, dıssal bir unsurdan ziyade bizzat İslâm dininin temel ilkelerinden ve hakikat tasavvurundan neşet etmektedir (Özden, 2015).

Felsefe tarihi açısından bakıldığında, İslâm felsefesi ilk teşekkül döneminden itibaren Aristoteles'i merkeze alan bir düşünce çizgisini takip etmiştir. Meşşâîliğin en önemli merkezlerinden biri olan Bağdat Okulu bünyesinde, ilk İslâm filozoflarından Fârâbî ile birlikte X. yüzyılda yoğun felsefî çalışmalar yürütülmüştür. Bu dönemde Bağdat Okulu ve Meşşâî gelenek, öncelikle Aristoteles'in eserlerini tercüme ederek şerh etmiş, ardından Yeni Eflâtunculuğun etkisiyle Aristotelesçi yorum ve şerh faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Bu sürecin ardından İslâm felsefesi, özgünlüğü ve fikrî zenginliği bakımından kendine mahsus bir kimlik kazanmış ve bu karakterini günümüze kadar muhafaza etmiştir (Örs, 2023). Bu bağlamda, Ebû Hayyan et-Tevhîdî, ilmî birikimi ve özgün üslubuyla döneminin en dikkat çekici düşünürlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

İslâm filozofları arasında felsefeyi edebiyatla mezcedebilme yeteneğine sahip, yaşadığı çağda ifade estetiğine dair düşünceleriyle temayüz eden önemli simalardan biri de Ebû Hayyan et-Tevhîdî'dir. İslâm medeniyetinin yetiştirdiği bu önemli filozofun eserlerinden hareketle onun fikir dünyasını ortaya koymak, yaşadığı dönemin düşünce iklimini anlamak ve düşünce mirasının günümüze taşınmasına katkı sağlamak bu çalışmanın temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin kendine özgü fikrî yapısı, hemen her alana yönelik eleştirel yaklaşımı ve sürekli sorgulayıcı tavrı, büyük ölçüde zihinsel tecrübesini ve düşünme sürecini ifade etmekte başvurduğu kendine has edebî üslubundan kaynaklanmaktadır (Sünter, 2020).

Ebû Hayyan et-Tevhîdî "İslam Hümanizmi Çağı", "Farabi'cilik Çağı" veya "İslam Rönesansı Çağı" gibi görünüşte farklı görünen fakat içerikte aynı manaya gelen İslâm düşüncesinin en üst seviyede olduğu "Altın çağ" olarak da nitelendirilen dönemde yaşamış en az tanınan ve kıymet gören edip filozoflardan biridir (Filiz, 2003). Tevhîdî, Bağdat ve "Farabi Okulu" olarak adlandırılan okula mensuptur. Ortaya koyduğu eserler ve bu eserlerde adı geçen filozoflar, ilim insanları ve onların felsefî düşünceleri İslam düşünce tarihi açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir (Turgut, 2019). Onun felsefî kimliğinin şekillenmesinde etkili olan temel varoluşsal sorgulamalar, insan ile varlık arasındaki ilişkinin mahiyetine yönelik derin bir kavrayış geliştirmesine olanak sağlamıştır. Bu yaklaşım, Tevhîdî'nin düşünce dünyasının temel karakterini oluşturmuş ve yazdığı eserlerin içeriğine hem felsefî hem de edebî bir derinlik kazandırmıştır (Üçer, 2007).

Ebû Hayyan et-Tevhîdî, hayatı boyunca çeşitli maddî ve manevî güçlüklerle karşılaşmış bir düşünürdür. Bu güçlükler, onun ilmî faaliyetlerini ve entelektüel hayatını farklı yönlerden etkilemiştir. Ancak buna rağmen, Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin edebî üslubunun gelişimi dikkat çekici olup eserlerinde eleştirel, samimi ve derinlikli bir anlatımın belirgin şekilde yer aldığı görülmektedir. Hayatını eser telifleri, varakçılık zanaatı, nüshacılık yaparak kazanmaya çalışmıştır. Belli bölgeleri dolaşarak ciddi mücadeleler vermiştir. Zamanın alimlerine ve vezirlerine gidip kendilerinden ilminin ve edebiyatının değerlendirilip mükâfatlandırılmasını istemiş, fakat yaşamı boyunca bu konuda herhangi bir kazanım elde edememiştir. Bazı kitaplarında da ifade ettiği gibi ancak aylık kırk dirhem ile iâşesini sürdürebildiğini ifade etmiştir. Aldığı bu ücret dönemin para birimi olan bir cüneyhe dahi denk olmamıştır. Etrafında gördüğü birçok âlim ve şair, emirlerden mal ve yüklü meblağlar almaktadırlar. Bunların çoğunun kendisinden ilim ve edebiyat yönünden daha iyi ve

tecrübeli olmadıklarını düşünmüştür. Bu sebeple İbnü'l İbad, İbni Şahuye, İbni Sa'dan Ebûl Vefa ve diğerlerine müracaat etmiştir. Kendi deyimiyle onları methedip övmüş, ağlayıp şikâyet etmiş, gözdağı verip tehdit etmiştir. Ancak ne methetmesi ve yermesi ne de tehdit etmesi bir fayda sağlamıştır. Ebû Hayyan'a fayda veren tek şey yazıp telif ettiği edebiyatı ve çok önem verdiği dostlukları olmuştur (Tevhîdî, 2017).

Tevhîdî vefatından sonra da hayattayken yaşadığı durumun tersine bir şey yaşamamıştır. Yakut el-Hamevî' Tevhîdî için edebiyatçıların filozofu ve felsefenin edebiyatçısı olmasına rağmen hiçbir tarihçinin onu dikkate almamasına çok şaşkın kaldığını ifade etmiştir. Tarihçilerin eserlerinde, Tevhîdî'nin kitapları ve hayatı ile ilgili kısa atıflar ve zayıf bilgilerden başka hiçbir veri elimize geçmemektedir (Tevhîdî, 2017).

Tevhîdî, sanatını, ilmini, çabasını ve edebiyatını inkâr eden insanlardan intikam almak istemiş ve ömrünün sonlarında kitaplarını yakmıştır. Bu davranışını şöyle açıklamıştır;

Ben yazdıklarımın çoğunu insanlar için ve onlardan öğüt isteyenler için toplayıp bir araya getirdim. Yine insanlar arasındaki yönetimin bağlılığı ve izzetlerinin sürmesi için topladım ve yazdım. Ancak bütün bunlardan mahrum edilip engellendim. Daha fazlası aralarında dostluk ve marifetle çok zorluklar yaşadım. Çoğu zaman çölde çimen yedim. Toplumdaki avam ve hassadan dilenmek zorunda kaldım. Dini ve mertliği satmaya, riya ile itibar ve nifak almaya zorlandım. Hürriyet ile yapamadığım güzelliği kalemle resmettim. Böylece kalbin sahibinden elemi çıkardım. (Hamevî,1993 s.1229)

Suyuti, bu konuda şöyle demiştir. "Umudumuz, Tevhîdî'nin hayatta iken yazdığı tasniflerinden yok olmadan önce nüsha yapılmış kitaplarının olduğudur." Tevhîdî'yi tenkit edenler yirmiyeye yakın kitabından hiçbirinin kalmadığını iddia etmişlerdir. Ancak el Mukabasat, Risaletu Es-Sadik Ves-Sadaka, Risale-i fil-Ulum kalanlar arasındadır. Bazı el yazması olan risaleler ise tahrif ve tashih hataları ile dolu olduğundan faydaları ve kıymetleri az olmaktadır (Tevhîdî, 2017).

Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin hayatı ile ilgili kendi kitaplarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Onunla ilgili bilgiyi genellikle Yakut el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-üdebâ eserinden ulaşmaktayız (Karakuş, 2024). Ebû Hayyan et-Tevhîdî kendi yaşamından özetle şöyle demektedir "Arif olanlar dünya afetlerinden kurtulmuştur zahit olanlar ise ahiret hayırlarına ulaşmışlardır yaratılmış nimet ve feyzlerin tadını alıp başarı sağlamıştır. Alemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun" (Tevhîdî, 2017, s. 23).

Tevhîdî'nin hayatı boyunca cevaplarını aradığı bazı soruları bulunuyordu. Öyle anlaşıyor ki hayatı da eserleri de bu sorulara cevap arama çabası içerisinde geçmiştir. Tevhîdî'nin tamamen varoluşsal bir kaygı içerisinde anlam kazanan bu arayışı bütün hayatına etki etmiş, şehirden şehre, bir ortamdan başka bir ortama, sıkıntı ve ızdırıp dolu yolculuklar şeklinde devam etmiştir. Fakat daha çok zihinsel bir yolculuk olarak anlaşılması gereken bu arayış, elde ettiği bilgi türlerinden oluşan bir sarmal içerisinde geçerek felsefî bir kişiliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tevhîdî'nin din ilimleri, kelam ve felsefe duraklarını geçen ve tasavvufta son bulan bu yolculuğu hem şahsı hem de eserleri üzerinden açıkça görülebilir. Bağdat, Mekke ve Rey arasındaki yolculuklarının Şiraz'da sona ermesiyle Tevhîdî, bütün kitaplarını yakarak sufiyane bir inzivaya çekilmiştir (Üçer, 2007).

1. Hayatı

Tevhîdî'nin hayatı hakkında klasik tabakat kaynaklarında sınırlı bir malumat aktarılmaktadır. Biyografisine dair ayrıntılı ilk bilgilere, kendisinden iki asır sonra yaşamış olan Yakut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) Mu'cemü'l-üdebâ adlı eserinde rastlanmaktadır. Böylesine velut denebilecek bir müellifin adına meşhur kaynaklarda dahi pek rastlanmaması Hamevî'nin dikkatini çekmiş, bu sebepten dolayı hakkında doyurucu ve net bilgileri toplamak için bizzat Tevhîdî'nin eserlerine müracaat ederek hayatına dair kesitlerin bulunduğu pasajları özenle aktarmaya gayret etmiştir (Hamevî,1993 ss.1923-1946). Böylece Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin adı, teracim ve tabakat kitaplarında ancak Hamevî'nin kaleme aldığı o biyografik malumat sonrasında müstakil bir başlık altında birleştirilmeye başlanmıştır (Üçer, 2007).

1.1 Kökeni, Soyu ve Yaşamı

Adı Ebû Hayyan et-Tevhîdîdir. İsmi Ali Bin Muhammed bin Abbas olduğu da söylenmiştir (Askalani, 2002). Bu künyelemde ihtilaf vardır. İbni Kazi Şahbe'ye göre babası Irak'ın Bağdat şehrinde hurmanın bir çeşidini satıyordu. Bu hurma türüne "et-Tevhid" deniyordu. Bu bilgiye El Zübaidi itimat ederek "et-Tac" kitabına almıştır. Ebû Hayyan aslen Mutezili olarak görüldüğünden ve Mutezili olanlar kendilerini adalet ve tevhit ehli insanlar olarak adlandırdıkları için İbni Hacer de muhtemelen "tevhit" ismini dini anlamda kabul ettiğinden onu büyük bir olasılıkla böyle gördü ve tanımladı (Tevhîdî, 1992).

İbni Hacer'in tespitinde öne çıkan en net bilgi Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin Şirazlı olması ve Tevhîdî'nin şahsiyetini tarif eden şu sözdür: "Tevhîdî, Şiraz'ın şeyhi, felsefenin edibi, edebiyatçıların filozofudur. Belagatçıların hem imamı hem zahidi hem de muhakkikidir (Askalani, 2002).

Tarih kaynaklarında Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin kökenine ilişkin farklı rivayetler yer almakta; onun Şiraz, Nişâbur veya Vâsıt kökenli olduğu ileri sürülmektedir. Bu farklı görüşlere rağmen, araştırmacılar onun Fars asıllı olduğu hususunda genel olarak görüş birliği içerisinde. Bununla birlikte, ailesinin hangi bölgeden geldiğine dair kesin ve ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Kaynakların hiçbirinde Ebû Hayyan'ın doğum yeri ve doğum tarihine dair açık bir bilginin yer almaması dikkat çekicidir. Buna karşılık, babası Muhammed b. Abbas'ın Bağdat'ta hurma ticaretiyle uğraştığı bilinmektedir. Bu bilgi, ailenin Bağdat'ı sürekli ikametgâhı olarak benimsediğine işaret etmektedir. Bazı rivayetlere göre ise babası ticari faaliyetleri nedeniyle Bağdat'a yakın bir bölgeye seyahat etmiş, annesi de bu yolculuk sırasında kendisine eşlik etmiş ve Ebû Hayyan burada dünyaya gelmiştir. Ancak yerleşik tüccar ailelerin yaşam tarzı dikkate alındığında, Ebû Hayyan'ın Bağdat'ta doğmuş olması daha kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Aksini ortaya koyan güvenilir tarihî veriler bulunmadığı sürece, onun Bağdat doğumlu olduğu yönündeki görüşün esas alınması daha isabetli görünmektedir (Tevhîdî, 1992).

Bununla birlikte doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakta ancak Tevhîdî, Kadı Ebû Sehl Ali Bin Muhammed'e yazdığı risalesinde "Ben 90. onluktayım" diye bildirmiştir. Böylece doğumunun Hicri 300'den sonra ikinci onlukta olduğu ağırlık kazanmaktadır. Buna göre Ebû Hayyan et-Tevhîdî 310 ile 320 yılları arasında doğmuş görünmektedir. Vefatıyla ilgili de benzer bir ihtilaf bulunmaktadır. Tevhîdî kendisiyle ilgili Hicri 400 Senesinde doksaninci onlukta olduğunu söylediğinden, onun Hicri 403 senesi civarında ölmüş olabileceği yerinde gibi görünmektedir (Tevhîdî, 1992).

1.2. İlmî ve Fikrî Konumu

Tevhîdî'nin Câhiz'e duyduğu ilgi, onun hakkında müstakil bir eser kaleme almasına vesile olmuştur. Yakut'un naklettiğine göre Ebû Hayyan'ın ilmî üslubu Câhiz'in üslubuna benzemektedir. Bunun yanı sıra eserlerini tasnif ederken Câhiz'i örnek almış ve çalışmalarını onun metoduna göre düzenlemeyi amaçlamıştır. Tevhîdî'nin Kitâbü'n-Nezâ'ir adlı eserinde Ebû Zeyd el-Belhî'den söz ederken onu "Horasan'ın Câhiz'i" olarak nitelendirmesi, âlimleri değerlendirirken Câhiz'i bir ölçüt olarak benimsediğini göstermektedir. Yakut ise Tevhîdî'yi bütün ilimlerde yetkin bir şahsiyet olarak tanımlamakta; nahiv, lügat, şiir ve hiciv alanlarındaki üstün birikimine dikkat çekmektedir. Ayrıca fıkıh ve kelâmda Mu'tezilî görüşü benimsediğini, ibadet ve yaşayışında ise sûfî bir tarz takip ettiğini belirtmektedir. Dinî hassasiyeti sayesinde insanların güvenini kazandığını da ifade etmektedir. Tevhîdî'nin Takrîzü'l-Câhiz adlı eserinde, dönemin âlimlerini tanıtırken onlar hakkındaki değerlendirmelerini edebî bir üslupla kaleme aldığı görülmektedir (Hamevî, 1993). Neccar Tevhîdî'yi şöyle tarif eder: "Tevhîdî lügat, nahiv ve şiirde fazilet sahibidir. Sabırlı fakir mütedeyyin ve akidesi doğru biridir" (Askalani, 2002, s. 57).

Yakut Tevhîdî hakkında ulaştığı bilgilerin ışığında onunla ilgili şöyle bir kanaate varmıştır: "Tevhîdî Sufilerin şeyhi, edebiyatçıların filozofu ve felsefenin edebiyatçısıdır. Kelamın tahkikçisi ve tahkikçilerin kalamcısıdır. Belagatçıların imamı olup dünyada tektir. Zekâ ve kıvraklıkta, fesahat ve sağlamlıkta tektir. Her ilimde çok tahsil ve ezber yaparak ilmi bilgisini dirayet ve rivayetle

genişletmiştir". Aynı şekilde İbni Neccar onun hakkında "akidesi sahihtir" şeklinde bir ifade kullanmıştır (Hamevî,1993 s.1924).

Tevhîdî'nin okumaya olan ilgisi incelendiğinde, aynı dönemde yaşamış müelliflerin eserlerini büyük bir sürat ve dikkatle okuduğu görülmektedir. Nitekim Ebû Saîd es-Sîrâfî hakkında tartışan bir topluluğa karşı, Sîrâfî'nin eserini dikkatle okuduğunu ve onun İslâmî ilimler alanında edindiği ilmî birikimi eserine son derece başarılı bir şekilde aksettirdiğini ifade ederek onu savunduğu anlaşılmaktadır (Hamevî,1993 s.878).

Benzer bir tartışma Sibeveyhi üzerine yapılırken Tevhîdî kitabı okuyup konuya hâkim olduğunu göstererek dönemindeki alimlerin eserlerini büyük bir şevkle okuduğunu göstermektedir (Hamevî,1993 s.879). Hamevî'nin tespitine göre Tevhîdî ile Miskeveyhi çağdaş olup benzer meslekleri icra etmişlerdir. Miskeveyhi de uzun bir süre aynı vezirlerin kâtipliğini yürütmüş, kütüphane görevlisi olması sebebiyle kendisine "Hâzin" lakabı verilmiştir. Tevhîdî ile Miskeveyhi'nin çoğu zaman aynı ilmî meclislerde bulunarak aynı fikrî tartışmaları takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bu ortak entelektüel çevre ve benzer meslekî konumları dikkate alındığında, aralarında ilmî bir rekabetin bulunmuş olması da bir ihtimal olarak değerlendirilebilir (Hamevî,1993). Miskeveyhi biliyor olmamız, Tevhîdî'yi daha dikkat çekici hale getirmiştir.

Tarihçilerin bazı kişiler hakkında yapılan tahkiklerin doğrulanması için Tevhîdî'nin kitaplarına müracaat etmenin yeterli olduğunu çünkü meclislere katılan kişilerin künyeleriyle ve tarihleri ile, hatta tartışılan konu ile birlikte vermesi tarihi kaynak olması bakımından önem taşımaktadır (Hamevî,1993). Onun ilimdeki üstünlüğü, marifetlerdeki derinliği Cahız'ın metotlarını yürütüyor olması, ilimleri edebiyatla mezcedebilmesine vesile olmuştur. Tevhîdî'nin bu yöntemi belagat üsluplarını sergilemesini, zihinlere yaklaştırmasını ve beyanın en üst tabakasında olmasını sağlamış görünmektedir. İbni Hacer'in yaptığı bir tespite göre Tevhîdî'nin Cahız'a olan hayranlığını ifade etmiştir (Askalani, 2002, s. 57).

Tevhîdî yaşamının bazı dönemlerinde emirlerle, vezirlerle ve onların tabakasındaki kâtiplerle aynı ortamlarda bulunmuştur. Böylece Büveyhi vezirleri Ebûl-Fazl Bin Amid'e ve Sahip bin İbad'a yakın olmaya olanak bulmuştur (Tevhîdî, 1992). Bu vezirler meclislerine veya katiplik gibi görevlere çağırıldıkları kişileri Bağdat'ı nasıl bildikleri, Cahız hakkında ne kadar bilgiye sahip oldukları konusunda ve onun kitaplarına ne kadar hâkim oldukları konusunda sınıdıktan sonra görevlendirmişlerdir. Böylece görev vereceği kişinin ilmi, edebi ve seçkin bir çehreye sahip olduğuna hükmederlerdi. Yok eğer Bağdat'ı kötülediklerini ve Cahız'a nispet edilmesi gereken marifetlerden gafil olduklarını görseler o zaman da hiçbir şekilde dikkate almazlardı. Bu durum İbni Amid'in Cahız'a olan şiddetli tutkunluğundan ve Bağdat'ın dönemin bilim ve entelektüel kültür anlamında bir merkez olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle görünüyor ki Ebû Hayyan bu durumda Cahız'ı iyi bilmesi ve onun metotlarını takip etmesi sebebiyle İbni Amid'in yanında bir prestij elde etmiştir. Bu yüzden onu Rey'e çağırıp bir müddet ona eşlik etmiştir (Tevhîdî, 1992). Tevhîdî bazı kaynaklarda bir filozoftan daha çok profesyonel bir kâtip, profesyonel bir vezir özel kalemi ve bir saray adamı olarak anılmaktadır (Netton ve Vural, 2019).

Yakut el-Hamevî Tevhîdî'nin "Takrizü'l-Cahız" eserini okuduğunu bildirmiştir. Buna göre Tevhîdî Cahız'ı takdir edip tercih eden kişilere bu kitapta özellikle yer vermiştir (Hamevî,1993). Tevhîdî aynı kitapta Sabiilerden bir alim olan Sabit bin Kurra'nın Müslüman Araplardan sadece üç kişiye gıpta ettiğini, bunların Hasan el-Basri, Cahız ve Hz. Ömer olduklarını yazmıştır (Hamevî,1993). İnsanlar Cahız'ı vasıflar konusunda İbni Amid ve Ebû Hayyan için tartışmışlardır. Her biri onlardan biri için "Cahızus-Sani" (ikinci Cahız) olarak nitelemelerde bulunmuştur (Tevhîdî, 1992). Kanaatimize göre Ebû Hayyan, İbni Amid'den daha öncelikli ve daha haklıdır. Çünkü İbni Amid mukallittir, ancak Ebû Hayyan'ın kendisi eser ortaya koymuştur. Bir eseri yazıp yayınlamakla taklit arasında büyük bir fark vardır.

1.3. Hayat Mücadelesi ve Düşünce Dünyası

Ebû Hayyan, mutlu bir hayat yaşamadığı gibi, akli bakımdan da sükûnete ulaşmadığı bilinmektedir. Doğrusu bu durum saltanat ehliyle ve devlette nüfuzu olanlarla çok arkadaşlık etmesinden kaynaklıdır. Fakir ve sefil bir yaşam sürmüş olması, yapı olarak onu hassas bir hale getirmiş ve

beklenti içinde olmasına sebep olmuştur. Keşmekeşi ve mekan değiştirmesi onu bir akıl karmaşasına sürüklediğinden hiçbir mekanda karar kılamamıştır. Başkasıyla seyahate çıkmaktan rahatsız olmuştur. Daima dünya ehli olan cahillerin ve yetersiz kimselerin neden bu kadar neşeli olduklarını düşünmüştür. Yine onunla aynı zemini paylaşanların eşit olmamasını, insanların sürekli şöhretlerini sergileme yarışına girmesini eleştirmiştir. Bu yönüyle bakıldığında haklarını elde eden ama tevazu ile yaşamak isteyen biri olma arzusunda olduğu anlaşılmaktadır (Tevhîdî, 1992).

Kendisi geçim sıkıntısı ile uğraşırken dünyayı kible edinenleri gözlemlemiş, büyük saltanatı, azametli nüfuzu ve bunlara yakın olmanın getirdiği ağırlığı ve sıkıntısını çokça yaşamıştır. Devamlı geçim sıkıntısı içinde olmak, saygınlığını yitirmek, cimri ve azarlayan tiplerden istemek zorunda kalmaktan müteessir olmuştur. Tevhîdî zamanının en önemli bilgilerini elde etmesine ve insanların gözünde revaçta olan vasıflara sahip olmasına rağmen layık olduğu itibarı göremediğinden heyecanını kaybetmiş ve kaderine hayıflanarak etkilenmiştir. Çektiği sıkıntılardan dolayı öfkeli anları olmuş, içinde bulunduğu zamandan şikâyetlerini açıkça ifade etmiştir. Mahrum olduğu şeylere tepkisini risalelerinde ve tasniflerinde yer vermiştir (Tevhîdî, 1992).

Tevhîdî döneminin yetkin iki veziri ile bir süre arkadaşlık etmiştir. Bunlar Ebûl-Fazl İbni-Amid ve Es-Sahip Ebûl Kasım İsmail Bin İbad 'tır. İbni Hacer'in tespitine göre Tevhîdî her iki vezirin siyaset konusunda alim olduklarını bu anlamda alimlerden nasihat aldıklarını hatta ikisinin idaresinde ihtilafların çözüleceğini yazmış ve kendisine verilmesi gereken ücreti vermediklerini bildirmiştir. Neden ondan razı olmadıklarının ve onun dünyalık ihtiyaçlarından mahrum ettiklerini anlamak için Tevhîdî'nin eserlerinden faydalanmak gerekmektedir. Çünkü Sahip Bin İbad saltanatı geniş olup edebiyatçılara, âlimlere ve fazilet ehline iyi olanaklar sağlayan biridir. Saltanatının genişliği diğer yönden menfi durumlarda da istediğini yapacak olanağı ve gücü vermektedir. Böylece lisan ve beyan ehlini onun üzerine salmıştır. Onlar da kraldan kralcı misali diğer birçok yönden kötülükle Tevhîdî'ye kastetmişlerdir. Öyleki ondan bahsedilmesini gözden kaybettirmiş, tanınmasına engel olmuşlardır. Onu kaçak ve aylak bir hale getirmişlerdir ki taşrada bile barınmasın, dağ başında dahi meskeni olmasın (Tevhîdî, 1992). Öyle ki Yakut bile araştırması sırasında şöyle der: "ilim ehlinde hiçbir kimsenin onu ne kitabında zikrettiğini ne de hitabındaki bir demecin içinde zikrettiğini görmedin. Bu çok şaşılacak ve acayip bir durumdur" (Hamevî,1993, s. 1924).

Ebû Hayyan'ın hayatına bakıldığında çoğunlukla karamsarlığın hâkimiyeti altında geçtiğini düşünmek yerinde olacaktır. İnsanların elinde ne kadar nimet ve mal olduğunu ve onlarla nasıl şöhret ve saltanattan nimetlendiğini görmüş, bu durum sıradan olan diğer insanları etkilediği gibi onu da fazlasıyla etkilemiştir. Sandubî'nin aktarımına göre bu yüzden ne zaman bir insanın elinde az veya çok dünya malı görürse onu, kendi hakkına veya rızıkına engel olarak saymıştır. Hatta bazen insanlar ona bir miktar bir şeyler verseler teşekkür etmeyi gerekli görmez, elde edemediği şeylere karşı kuvvetli bir sevgi oluşurdu. Bir kişi ona bir şey yedirse, nimet ve tatların renklerinden iştah açan şeylerden tattırsa ve kafası karışık değilse ihsanına bir sözle karşılık verirdi(Tevhîdî, 1992).

Tevhîdî, insanın varoluşunu belirleyen temel unsurlardan birinin içinde bulunduğu maddî ve toplumsal şartlar olduğunu kabul etmektedir. Ona göre yoksulluk ve ihtiyaç, insanın iradesini sınırlandıran ve zaman zaman onu kendi tercihleri dışında davranmaya sevk eden zorlayıcı olgulardır. Bu sebeple insanın davranışları değerlendirilirken yalnızca iradesi değil, içinde bulunduğu varoluşsal koşullar da dikkate alınmalıdır. Tevhîdî, bu yaklaşımıyla insanın özgürlüğü ile zorunluluk arasındaki gerilime dikkat çekmekte, maddî yoksunluğun insan onuru üzerinde meydana getirdiği etkileri felsefî bir duyarlılıkla ele almaktadır (Tevhîdî, 1992).

Bununla birlikte Tevhîdî, toplumsal makam, siyasî güç ve dünyevî itibarı hakikî değer ölçütü olarak görmemektedir. Ona göre insanın gerçek değeri sahip olduğu mevki veya otoriteden değil, ahlâkî yetkinliğinden, hikmete olan yakınlığından ve hakikat karşısındaki duruşundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle dışsal yükseliş ile içsel olgunluk arasında zorunlu bir ilişki kurmamakta; aksine hakikate yönelen insanın çoğu zaman dünyevî üstünlükten uzak kalabileceğini düşünmektedir. Böylece Tevhîdî, insanın değerini siyasî ve toplumsal statü üzerinden değil, erdem, hikmet ve manevî yetkinlik ekseninde temellendiren bir anlayış ortaya koymaktadır (Tevhîdî, 1992).

Ebû Hayyan'ın ortaya koyduğu eserlerde birçok meseleye dair görüş beyan etmesi sebebiyle, inancı hakkında çeşitli ithamlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Vezir Mühellebî tarafından akîdesinin bozulduğu ve bu sebeple felsefeyle meşgul olduğu gerekçesiyle sürgün edildiği; ayrıca aykırı düşünme ve dinsizlikle itham edilmesi nedeniyle hicret etmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir (Askalani, 2002).

Ebû Hayyan, İbn Abbâd tarafından şahsiyetinde, duygularında ve ruh dünyasında katlanılması güç eziyetlere maruz bırakılmıştır. Bu haksız muameleye karşı koyabilecek maddî veya siyasî bir imkânâ sahip olmayan Tevhîdî, içinde biriktirdiği öfkeyi ancak kalemine başvurarak ifade edebilmiştir. İbn Abbâd'ın rezillikleri, bizzat şahit olduğu bayağılıklar ve güvenilir kimselerden işittiği rivayetler, kaleme sarıldığında zihninde yeniden canlanmış; böylece yazı, onun için maruz kaldığı ağır yükü hafifleten ve ruhunu kuşatan sıkıntıyı dışa vurmasını sağlayan bir vasıta hâline gelmiştir. Güç bakımından karşı koyamadığı zulme, düşünce ve kalem yoluyla mukabele etmeye çalışmıştır (Tevhîdî, 1992).

Es-Sâhib tarafından ihsan ve menfaatle kendisine bağlanan kimseler de Tevhîdî hakkında ağır yalan ve iftiralarda bulunmuş; hem şahsiyetini hem de dinî kimliğini hedef alan ithamlar ileri sürmüşlerdir. Daha sonra bu ithamlar, herhangi bir araştırma, tahkik ve tenkide tâbi tutulmaksızın başka çevreler tarafından da tekrarlanmış ve giderek yaygınlaşmıştır. Böylece sistematik bir karalama faaliyetine dönüşen bu süreç, Tevhîdî'nin sahâbeye dil uzattığı şeklindeki mesnetsiz iddialara kadar varmıştır. Nitekim İbn Fâris gibi bazı edipler de, Tevhîdî'nin Vezir es-Sâhib'den ayrılmasının ve kendisine dair haberlerin kesilmesinin ardından, onun vezirin uyguladığı bir kısıtlama sebebiyle hayatını kaybettiğini zannetmişlerdir (Tevhîdî, 1992).

İbn Hacer'in, Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin inancına yönelik yapılan değerlendirmeler hakkında dikkat çekici bir rivayet naklettiği görülmektedir. Buna göre Tevhîdî, yargılanmak ve tenkit edilmek amacıyla bir grubun huzuruna çıkarılmıştır. Bu topluluk tarafından kendisine vaaz ve nasihatle bulunulduktan sonra, korku makamında bulunduğu ve bu sebeple korkması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Tevhîdî, içinde bulunduğu durumu değerlendirerek, "Sanki ben asker ya da polisin huzuruna çıkarılmışım; oysa ben Rabb-i Gafûr'un huzurundayım." şeklinde cevap vermiştir. Bu ifadeyle, korkulması gereken yegâne makamın Allah'ın huzuru olduğunu dile getirmektedir (Askalani, 2002).

Râfîzî görüşlerin etkili olduğu bir dönemde yaşayan Tevhîdî hakkında, dört halifeden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve sahâbeden Ebû Ubeyde ile ilgili kaleme alınmış bir risaleden de söz edilmektedir. Ebû Hayyan, bu risalenin gündeme gelmesine kendisinin vesile olduğunu ve amacının Râfîzî anlayışa reddiye mahiyetinde bir eser kaleme almak olduğunu belirtmektedir. Bunun gerekçesi olarak ise, İbnü'l-Amîd gibi vezirlerin huzurunda bazı kimselerin Hz. Ali hakkında kin ve hınç içeren söylemlerde bulunmalarını göstermektedir. Bu sebeple söz konusu risaleyi, Râfîzîlerin tutumundan duyduğu rahatsızlığın bir sonucu olarak kaleme aldığını ifade etmektedir. İbn Hacer ise bu risale etrafında meydana gelen çeşitli tartışma ve çekişmelere ulaştığını, bu nedenle Tevhîdî'nin bazı çevreler tarafından eleştirildiğini, buna karşılık bazı kimseler tarafından da ciddiye alınarak ilmî bir şahsiyet olarak değerlendirildiğini belirtmektedir (Askalani, 2002).

Bir kimsenin dini ve inancı hakkında karalama yapılması veya ithamlarda bulunulması, tarih boyunca çoğu zaman açık bir delil ve kesin bir burhana dayanmaksızın gerçekleşmiştir. Tevhîdî de bu tür ithamlara maruz kalan isimlerden biridir. Ancak onun kitapları, risaleleri ve mektupları incelendiğinde akîdesinde bir zafiyet bulunduğunu gösteren herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır. Aksine, eserlerinde kendisini savunurken ve görüşlerini temellendirirken Kur'ân âyetlerine başvurması, dinî referanslara dayalı düşünce yapısını açıkça ortaya koymaktadır (Hamevî, 1993). Tevhîdî, yaşadığı dönemin ilmî ve fikrî tartışmalarını tarafsız ve tarihî değeri koruyan bir üslupla aktarmaya özen göstermiştir. Nitekim 358 yılında Rey'de, Müeyyidüddeve ve İbn Abbâd'ın huzurunda gerçekleştirilen, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığına dair cedel meclisini ayrıntılarıyla kaydederek Mesâlibü'l-Vezîreyn adlı eserinde nakletmiştir. Yakut'un tespitine göre Tevhîdî, en fazla istifade ettiği ilmî meclislerin Kur'ân ve hadis eksenli müzakereler olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, onun zındıklık veya ilhâd ithamlarıyla bağdaştırılmasını güçleştirmektedir (Hamevî, 1993).

Mesâlibü'l-Vezîreyn'de Tevhîdî, dönemin ilmî ve felsefî tartışmalarını kişi, ekol ve mezhep ayrımı gözetmeksizin rivayet etmiş; fikhî meselelerde Hanefî ve Şâfiî görüşlerinin birlikte ele alındığını aktarmıştır. Ayrıca sarhoşluk veren maddelerin haram kılınmasının gerekçelerine dair tartışmaları ayrıntılı biçimde naklederek, bunların insan aklı, ahlâkı ve onuru üzerindeki etkilerini mezhebî bir tarafgirlik göstermeden değerlendirmiştir. İnsan anlayışında ise Tevhîdî, insanın yetkinleşebilir bir varlık olduğunu kabul etmektedir. Ona göre insan, kendi mahiyetini tanıyarak erdemleri kazanmalı ve erdemsiz davranışlardan uzaklaşmalıdır. Bu yönüyle onun düşünce sistemi, erdemli ve erdemsiz insan ayrımı üzerine temellenen ahlâk merkezli bir anlayış ortaya koymaktadır (Hamevî, 1993).

İnancı hakkında kendisine kötü isnatlarda bulunanlardan Hafız Ez-Zehebi ve Ebûl Ferec El-Cevzi'ye karşı İbni Neccar "Ebû Hayyan, fakir, sabırlı ve dindar biriydi ve akidesinde sağlam idi." (Tevhîdî, 1992, ss. 15-16). Diyerek hakikatte Ebû Hayyan'ın dinde ve takvada önemli bir yerde olduğunu ve inancının iddia edildiği gibi bozuk olmadığını bayan ederek onu bu mesnetsiz iftiralardan koruyarak temize çıkarmaya çalışmıştır.

2. Hocaları ve Öğrencileri

Tevhîdî'nin hayatı genellikle yoksulluk içinde geçmesine rağmen ilimle uğraşmaktan hiç geri kalmamıştır. Tevhîdî edeb, nahiv, şiir, lügat, fıkıh ve kelim ilimlerini o zamanın önde gelen âlimlerinden öğrenmiştir (Üçer, 2007).

2.1. Hocaları

Ebû Hayyan'ın ilmi ve marifeti Bağdat'ın şeyhleri ile sınırlı değildir. Tevhîdî alimlerin yaşadığı ve ilmin kaynağı olan Basra'ya gitmiştir. İbni Sebki onlarla beraber tahsil yapanların isimlerinin izini sürdüğü araştırmasında içlerinde El-Basri, El-Bağdadi ve daha başka birçok kişiden bahsetmektedir. İbn Neccar Tevhîdî'nin Ebû Bekir eş Şafii, Ebû Said es-Sirafi, kadı Ebûl-Ferec el-Muafi Ebûl- Hüseyin bin Semun ve daha birçok şahsiyetin ortamında bulunup onları takip ettiğini bildirmektedir (Askalani, 2002). Ayrıca İbni Sebki'nin bahsettikleri Ebû Hayyan'ın bütün hocaları değildir. Daha ziyade Tevhîdî ilim, sanat, edebiyat, felsefe, mantık, tabiat, ilahiyat, tasavvuf, kelim, mutezile mezhebi kelim, nahiv, dil ve şiir alanlarında zamanının en önemli ve toplum üzerinde tesirli üstatlarından tahsil gördü. Onlardan Mukabasat kitabında bir grup olarak bahsetmektedir (Tevhîdî, 1992).

1- Ebû Süleyman Muhammed b. Behrâm el-Mantıkî es-Sicistânî, devrinin ilim ve hikmet ehli arasında en yüksek mertebelerden birine sahip bir şahsiyettir. Büyük bir âlim ve filozof olarak, ilk derecedeki ilim erbabı ve fazilet sahibi bilginler arasında zikredilmektedir. İlmi itibarı yüksek, şöhreti yaygın ve konumu müstesnadır. Adudüddeve ile vezirleri nezdinde saygın bir mevkîe sahip olmuş; evi ise devlet adamlarının, hâkimlerin ve fazilet ehlinin uğrayıp toplandıkları bir ilim ve müzakere merkezi hâline gelmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, mevcut kaynaklara dayanılarak büyük ihtimalle 380 yılında vefat ettiği kabul edilmektedir (Tevhîdî, 1992).

2- Kadı Ebû Hamit El-Merveruzi'den fıkıh dersi aldı. Ebû Hayyan et-Tevhîdî hocası hakkında şöyle bir yorum yapmıştır: "O ömrümde gördüğüm en soylu kişidir. Gidişatı muhafaza eden fıskıran bir denizdir. Hadiselerin altından kalkandır. Manaları ortaya çıkarandır. Cedelde sebatlıdır. Husumette sabırlıdır." (Tevhîdî, 1992, s. 10).

3- Ebûbekir El-Şasî'den hadis dersi aldı. Ebûbekir Muhammed Bin Ali El-Kaffal Eş-Şasî; Fıkıh, Hadis, usul ve edebiyat alanında önemli ve ehil bir şahsiyettir. Hicri 291 senesinde Şaşe' de doğdu ve 366 senesinde vefat etti (Tevhîdî, 1992).

4- Ebû Said El-Sirafi 'den hadis dersi aldı. Ebû Said El Hasan Bin Abdullah (Behzad) Es-Sirafi. Nahiv, edebiyat ve kelimde meşhurdur. Hicri 368 senesinde 84 yaşında vefat etmiştir (Tevhîdî, 1992).

5-Ebûl-Kasım Abdullah Bin El Hasan. Gulam Zuhal olarak bilinir. Sanatında tanınmış bir münecimdir (astrolog). Ebû Süleyman El Mantıkî'nin kendisine güvenen bir arkadaşıydı. Hicri 376 senesinde vefat etti (Tevhîdî, 1992).

Ebû Hayyan Tevhîdî'nin kendilerinden ders aldığı hocalardan el-Mukabasat ve el-İmta eserlerinde ismi geçen fakat hayatları ile ilgili bilgi verilmeyen hocaları;

6- Cafer El Huldi

7- Ebû Muhammed El Makdisi El-Arudi.

8- Ebû Fettah El Nuşcani,

9- Ebû zekeriyya Es-Saymiri

10-Ebû Bekir El Kumsi

11-Ali Bin İsa Er-Rummani (Tevhîdî, 1992).

2.2. Öğrencileri

İbni Sebki Ebû Hayyan'dan ders alan öğrencileri şöyle zikretmiştir:

1- Kadı Ebû Hamid, asıl adı Ahmet Bin Bışr Bin Amir El Basri El Merveruzi'dir. Dini konularda kendisine itibar edilen, faziletli alimlerden biridir. Şariat usulü ve fûrunda yetkin, ilim ve edebi yönü güçlü biri şahsiyettir.

Ebû Hayyan Tevhîdî'nin öğrencileri olup el-Mukabasat eserinde isimleri geçen ancak künyeleri tam verilmediği için haklarında detaylı bilgiye ulaşılamayan kişiler;

2- Ali Bin Yusuf,

3- Muhammed Bin Mansur Bin Hamkan,

4- Abdulkerim Bin Muhammed El Davudi,

5- Nasr Bin Abdülaziz El-Mısri El-Farısı,

6- Muhammed Bin İbrahim Bin Faris

7- Ebû Sait Abdurrahman Bin Memceh El-Esbehani (Tevhîdî, 1992).

3. Düşünce Metodu ve Üslubu

Felsefe, düşünce faaliyeti iken sanat üretme yapma ve ortaya çıkarma eylemidir. Filozof kavramlarla varlığa yaklaşırken sanatçı ise duygu sezgi ve coşkuları ile varlığa yön vermektedir. Sanatçının yaptıkları yapıtlar somut bir şekilde insan duyularına hitap ederken, filozofların düşünceleri soyut bir şekilde insan aklına hitap eder (Özden, 2022). Ebû Hayyan'ın ilimlerin sıralamasına göre, bilgi türlerinde ve edebiyatın renklerinde seçkin bir kişilik olduğunu söylemiştik. Yine her şeyin sanatında Cahız'ı örnek alması onun en önemli özelliklerindendir. Bu konuda en uç noktada Cahız'a tabidir. Bunların haricinde konuşmaya ve rivayet görünümündeki tarihi olaylara da tutkundur. Anlatıcılar tarafından anlatılan bir olayın olduğu gibi nakledilmesini yeterli bulmamıştır. Aktaracağı olayı gözünü sergilemiş ve üzerine bol bulutlu bir belagat yağmurunu ve beyanının zahiresi ile zenginleştirmiştir. Böylece olayın kendisi, şahısları ve kahramanları ortaya çıkmıştır. Örneklendirdiği zaman şaşırtmış, okunduğu vakit yatıştırmış ve dinlendiği vakit duygulara ve kalbe etki etmiştir. İçine kattığı boyalar ve renklerle de süslemiştir (Tevhîdî, 1992).

Tevhîdî, hakikatin en sahih tezahürlerini aşma iddiası taşıyan bir düşünür değildir; ancak ilk dönemlerden intikal eden hikâye ve kıssaları özgün bir maharetle yeniden dile getiren seçkin bir müelliftir. Onun düşünce dünyası, parlak bir tabiatın, derin bir tefekkürün, hikmetle yoğrulmuş bir aklın ve kendine has bir hitabetin tezahürüdür. En belirgin vasfı ise hikmeti edebiyatla, tasavvufu felsefeyle mezcederek, bu sentezden kendine mahsus bir düşünce ve ifade yolu inşa etmiş olmasıdır. Tevhîdî'nin fikrî kimliği belirli bir İslâmî fırka veya yerleşik mezhep içerisinde kesin biçimde konumlandırılmaz. Onun Şâfiî mezhebine mensup olduğu yahut bu çerçevede değerlendirildiği ifade edilse de, kelâmî yaklaşım bakımından Mu'tezile'nin usûl ve akaidine meylettiği yönünde değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bununla birlikte, eserleri ve kaleme aldığı risâleler incelendiğinde, herhangi bir mezhep veya fırkaya kesin surette nispet edilmesini mümkün kılacak açık bir delile rastlanmamaktadır. Bu durum, Tevhîdî'nin kendisini mezhebî aidiyet üzerinden değil, ilmî ve edebî şahsiyeti üzerinden temellendirmeyi tercih ettiğini göstermektedir (Tevhîdî, 1992).

4. Eserleri

İbni Hacer, Tevhîdî'nin lûgat nahiv ve şiirde fazilet sahibi olduğunu birçok güzel esere sahip olduğunu bildirmiştir. Sabırlı, fakir, mütedeyyin ve akidesi doğru biri olduğunu ifade etmiştir. Ebûbekir eş-Şafi, Ebû Said es-Sirafi, Kadı Ebû'l Ferec el- Muafi, Ebû Hüseyin Bin Semun ve daha birçok şahsiyetin dinleyicisi yani tâbiisi olduğunu bildirir (Askalani, 2002).

Modern araştırmacıların, kadim ulemanın eserlerini tasnif ederken kullandıkları yöntemler alfabetik ya da tematik metottur. Bu tekniklerden her birinin kendine mahsus zorlukları bulunmaktadır (Eymen, 1995). Aklî ve naklî ilimlerde kendini iyi yetiştirmiş, döneminin ilmî ve kültürel birikimine vukufiyet kazanmış olan Tevhîdî'nin geniş bir yelpazeye yayılan eserleri, araştırmacılar tarafından söz konusu kategoriler esas alınarak inceleme konusu yapılmıştır (Üçer, 2007).

Ebû Hayyan, kelim ve düşünceye dair birçok tasnif bırakmıştır. Bıraktıkları ilim, marifet ve edebiyatta insanların onun dönemi hakkında bilgi edineceği şekilde çeşitlidir. Yazdığı eserlerde münazara ve diyalog metodunu sürdürmüştür (Tan, 2022). Tevhîdî edebiyat ve birçok ilimde maharet sahibi olduğundan yazılarında alıntı, ekleme ve tekrar gibi yollara başvurmaya ihtiyaç duymadığı anlaşılmaktadır.

4.1. Kitabul-Besair ve Zehair

Tevhîdî'nin bu eseri 10 ciltten oluşmaktadır. Her cildin bir girişi bir de hatimesi bulunmaktadır. Sadece 9 bölümünün tahkiki bulunmaktadır (Hamevî, 1993). el-Besâir ve'z-zehâir tarih, edebiyat, siyaset, din, ahlâk, felsefe, nevâdir, ahhâr, hikemiyyât, nûkte, mizah, fıkra, eğlence ve mûsiki gibi muhtelif pek çok konu hakkında mâlûmat veren oldukça geniş bir kültür ansiklopedisi ve zengin bir antoloji özelliği taşımaktadır (Tan, 2022).

4.2. El-İmta Vel-Muanese

El-imta vel-muayenese kitabı Ebû Hayyan'ın en önemli eserlerindendir. Üç bölümden oluşan kitap oldukça hacimlidir. Ebû'l Vefa el -Mühendis ve dönemin veziri arasında geçen diyalogları da içine alan gece sohbetlerini kaleme almıştır. Bu sohbetler otuz yedi gece boyunca sürmüş, birçok bahis ve konu gündem yapıp değerlendirilmiştir (Tevhîdî, 2017).

4.3. El-Mukabasat

Tevhîdî, zamanımıza kadar gelen el-Mukabasat eserinde Horasan'dan Semerkant'a ve Endülüs'e kadar uzanan İslam aleminin bütün ilim merkezlerinde bulunan felsefe (Dalkılıç, 2004) ve edebiyatı birleştirdiği ve "Filozofların edibi, ediplerin filozofu" (Tevhîdî, 1992, s. 10) unvanının hakkını verdiği temel eserlerinden birisidir. Filozof bu çalışmasını "mukâbese" yani aydınlanma olarak isimlendirdiği yüz altı başlıktan oluşacak şekilde oluşturmuştur. Bu eser, bulunduğu dönemin önde gelen ilim ve felsefe otoritelerinin meclislerdeki sohbetlerden oluşturulmuştur. Böylece Tevhîdî, yaşadığı zamanın felsefî müktesebatının kendisinden sonraki nesillere ulaşmasında çok önemli bir köprü vazifesi görmüştür (Dalkılıç, 2004).

4.4. Mesalibu'l-Vezirin

Tevhîdî de yöneticilerin ahlaki durumlarını inceleyerek bir eser ortaya koymuştur. İbni Hacer Tevhîdî'nin Mesalibul- Vezirin kitabını incelediğini temelde iki siyasîyetçi olan Ebûl Fazıl bin Ahmet ve Ebûl Kasım bin İbad için bu eserin yani tasniflerin yazıldığını tespit etmiştir (Askalani, 2002). Her iki vezirin ahlaki davranışlarını bu kitapta toplamıştır. Ayrıca bu kitap "Ahlaku'l Vezirin" ve "Zemmu'l Vezirin" olarak ta isimlendirilmiştir (Hamevî, 1993).

4.5. El-İşaratu'l-İlahiyye

İki bölümden oluşmaktadır. Sadece bir kısmı mevcuttur (Hamevî, 1993). Tevhîdî'nin ömrünün sonlarına değin yazdığı ve kendisinin bu alandaki yetkinliğini belgeleyen tasavvuf içerikli bir eseridir. İki cüz olan eserin sadece bir cüzü günümüze ulaşabilmiştir. Elimizde olan bu cüz elli dört risâle içermektedir (Tan, 2022).

4.6. Risâletü'l-Bağdadiyye

Yakut'un Tevhîdî'ye nispet ettiği ve içeriği konusunda herhangi bir bilgi vermediği felsefi eser Abbûd eş-Şâlcî tarafından kaleme alınarak neşredilmiştir. Eş-Şâlcî'den daha önce Adam Metz, er-Risâletü'l-Bağdâdiyye'yi Ebû'l-Mutahhar el-Ezdî'ye nispet ederek yayınlamıştır. Son zamanlarda ortaya atılan bazı araştırmalarda bu risâlenin Tevhîdî'ye ait olduğunun şüpheli olduğu aktarılmaktadır (Tan, 2022).

4.7. Risâletü Es-Sadik Ves-Sadaka

Tevhîdî'nin kendisinden en çok bahsettiği eseridir (Hamevî, 1993). Hayatının ilk zamanlarında sadakat, dostluk ve vefa üzerine yazdığı, kardeşliğin bütün yönlerini ve özelliklerini yansıtan ender bir yapıttır. Tevhîdî burada cahiliye dönemi ve İslâmiyet dönemi Arapları ile Pers ve Yunan gibi farklı diğer kavimlerden gerçek ve hakiki dostluk ve dostlar üzerine nazım ve nesir formunda olan nükte, şiir ve vecizeleri farklı şahıs ve kültürlerden alıntı yaparak derlemiştir. Yani deyim yerindeyse dostluğun ve kardeşliğin kitabını yazmıştır (Tan, 2022).

4.8. Fi Semeratul-Ulum

Tevhîdî bu eserinde dinî ilimler, mantık ve felsefe arasındaki ilişkiyi ispatlamaya çalışmıştır. Bu risâle ayrıca Semerâtü'l-'ulûm ismiyle de bilinmektedir. Tevhîdî bu risâleyi telif ederken gerekçesini "Fıkıhta mantığın yeri olmaz, felsefenin ulûm-u diniyye ile bir bağlantısı bulunmaz, hüküm vermede hikmetin herhangi bir etkisi olamaz" gibi çeşitli iddialarda bulunanlara cevap vermek diye açıklamıştır. Tevhîdî bu risâlesinde felsefe, kelâm, fıkıh, nahiv, sünnet, belâgat, kıyas, lügat, hendese ve tasavvuf gibi bazı ilim dallarına ait o dönemde çok yaygın olan tanımları sunmaktadır. Ayrıca müellif bu ilimlerin faydalarına değinmektedir (Tan, 2022).

4.9. El-Hevâmil ve's-Şevâmil

Tevhîdî'nin sorularına karşı İbn Miskeveyh tarafından felsefî, kelami, edebî, lügati ve ahlâkî muhtevalı cevaplardan oluşan diyalog tarzında bir eserdir. Bu eserin adı Arapça hevamil, sahibi tarafından karnını doyurması için otlığa başıboş bıraktığı develer anlamına gelirken şevamil, bu dağınık ve başıboş develeri bir araya toparlayıp kontrol altına alan hayvanlar için kullanılan bir kavramdır.

4.10. Risâletü'l-Hayât

Tevhîdî bu risalesinde ölüme ve hayata dair konuları sistematik bir şekilde ele almıştır. Bu felsefi risalede gerek yaptığı alıntılarla ve gerekse de yorum ve değerlendirmeleri ile düşünce tarihine önemli katkı sunmuştur. Tevhîdî bu eserde on çeşit hayattan bahsetmektedir. Bu hayatlardan sekiz tanesinin beşerî hayat, iki tanesinin de ilâhî hayat olduğunu belirterek her birini ayrı ayrı şerh ederek ele almıştır. Sokrates, Eflatun, Pisagor ve Homeros gibi kadim filozoflardan, zahid ve sufilerden ölüme ve hayata dair özlü sözler aktarmaktadır (Tan, 2022).

4.11. Risâletü's-Sakîfe

Tevhîdî'nin bu eserini İslâm ve mezhepler tarihi içerisinde değerlendirebiliriz. Bu risale Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan hilafet tartışmaları özelinde ve Büveyhîlerin yönetim döneminde Ehl-i sünnet ve Şia mücadelesini anlatmaktadır. Öte yandan Tevhîdî bu risale sebebi ile uydurmacılıkla suçlanmıştır. Bu risâlenin zamanla tahrifata uğrayarak orijinalliğini yitirdiği dolayısıyla da bu haliyle Tevhîdî'ye nispetinin doğru olmadığını söyleyenler de mevcuttur (Tan, 2022).

4.12. Risâle Fî 'İlmi'l-Kitâbe

Tevhîdî'nin Arap diline dair en nadide ve özel eserlerinden biridir. Bu risâlesinde, mesleği olan varakçılığın kendisine kazandırdığı engin tecrübenin de avantajını kullanan Tevhîdî, Arap yazı sanatına, yazı türlerine ve Arap sanatının inceliklerine dair çok engin bilgi birikimini bütün cömertliği ile ortaya koyarak sergilemiştir. Aynı zamanda bu risâle Arap hattı, Arap hattı türleri ve kurallarına dair yazılmış en kadim ve eski eserlerden biridir (Tan, 2022).

4.13. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Klasik tabakat ve biyografi üzerine yazılmış kaynaklarında Ebû Hayyan Tevhîdî'ye atfedilen ancak günümüze herhangi bir nüshası ulaşmamış birçok kitap ismine de rastlanılmaktadır. Tevhîdî ile ilgili derli tolu günümüze ulaşan bilgilere en çok katkıyı sağlayanlardan biri Yakut el-Hamavî'dir. Yakut'un Mu'cemü'l-üdebâ adlı biyografi içerikli eserinde Tevhîdî'nin biyografisi de yer almaktadır. Yakut Tevhîdî'nin bizzat kendi eserlerine başvurarak bir eser listesi oluşturmuştur. Daha sonra gelen yazarlar biyografi eserlerinde referansları genel olarak Yakut el-Hamevî'den almışlardır. Aşağıda liste halinde verilen eserler günümüzde ulaşamadığımız ancak birçoğu Mu'cemü'l-üdebâ'da ismi geçen eserlerdir. Ancak bunların bazıları Hamevî dışındaki farklı kaynaklardan elde edilen ve Tevhîdîye atfedilen eserlerdir (Tan, 2022). Ahbaru'l-Kudema ve Zhairu'l-Hükema, el-Haccü'l-'aklî izâ dâka'l-fedâ'ani'l-haccî's-şer'î, el-İknâ, el-Muhâdarât ve'l-münâzarât, Kitâbü'r-redd 'alâ İbn Cinnî fî şî'ri'l-Mütenebbî. Reddiye tarzında yazılmış bir risaledir. Kitabu't-Tezkiratu't-Tevhîdiyye, Kitâbü'z-zülfâ. Bir bölümden oluşmaktadır (Hamevî, 1993). Risâle fî ahhârî's-sûfiyye, Risâle fî silâti'l-fukahâ fi'l-münâzara, Risâle fî'l-hanîn ile'l-evtân, Risâletü nevâdiri'l-fukahâ, er-Risâletü's-sûfiyye, Riyâzu'l-'ârifîn, Takrîzu'l-Câhiz. Tevhîdî, Cahiz ile ilgili yazdığı bu eserde Cahiz'in metodunu ve Cahiz'in takipçilerini ele almıştır (Hamevî, 1993). Tasavvufu'l-hükemâ ve zühdü'l-felâsife (Tan, 2022).

Sandubî'nin yaptığı tespite göre bir müellif Ebû Hayyan'a işaret eden bir takdim zikretmiş. Bekli de Risaletul-Bağdadiyye ve El-Besair ve Zhair kitaplarının kâtipleri iki farklı şekilde isimlendirdiklerinden dolayı ona ait olan kelimelerin bazı tasniflerde daha fazla olmasına sebep olmuştur (Tevhîdî, 1992).

5. Eserlerini Yakması ve Gerekçesi

İnsanlık tarihinde batıda ve doğuda kütüphane ve kitapların yakılarak ortadan kaldırılmasına dair olaylar ciddi oranda görülmüştür. Kitaplara verilen önem ve değere rağmen Müslüman toplumlarda da bu durum sıkça yaşanmıştır. Savaş, karışıklık, yangın ve çeşitli doğal afetler nedeni ile kitap ve kütüphaneler tahrip olmuş ve birçok nadide yapıt yok olmuştur. Bunun dışında kitap imhasının başka bir şekli de kasıtlı olarak yok edilmesidir. Bu imha uygulaması iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan birincisi siyasal konjonktür yönünden problemli görülen bilgi ve yaklaşımlar nedeni ile dönemin otoritelerce toplatılıp yakılması bir diğeri ise kitapların müelliflerince kişisel bazı gerekçeler ile bizzat kendilerince yakılıp imha edilmesi olmuştur (Yaman, 2020). Bu durumu Ebû Hayyan Tevhîdî'nin hayatında da görmekteyiz.

Ebû Hayyan Tevhîdî yaşadığı dönemde oldukça sıkıntılı bir hayat yaşamıştır. Ömrünün sonlarında Bağdat ahalisinin ilme ve alime karşı ilgisizliği ve "zaten Allah'tan başka her şey muhakkak yok olacaktır" anlayışı gerekçesine sığınarak bir rivayete göre eserlerini şehir meydanında yaktığı aktarılmaktadır (Öçal, 1999). Tevhîdî, Kadı Ebû Sehl Ali Bin Muhammed'e yazdığı bir risalede bunun sebebini açıklamıştır. Suyuti dedi ki; keşke tasniflerinden nüshalar şimdi bulunsaydı bende yakmadan önce onun hayatıyla ilgili yazardım ve çıkarırdım (Tevhîdî, 1992).

Ebû Hayyan, ölümünden sonra kıymetinin bilinmeyeceğinden dolayı ve faydasının az olduğunu düşünerek ömrünün sonunda kitaplarını kendisi yakmıştır. Kadı Ebû Sehl Ali Bin Muhammed yaptığına kötü bir şey olduğunu ona yazmış ve kınamıştır. Dayanağının ne kadar çirkin, yaptığı işin ne kadar korkunç bir iş olduğunu ona bildirmiştir. Bunun üzerine Ebû Hayyan ona çok uzun bir özür yazmıştır. Bu özür mektubunda Tevhîdî kitaplarını yakma gerekçesini şöyle açıklamıştır; "Yaptığının telafisi için senden dilediğim özrün kabul edilmesini diliyorum" Tevhîdî onu düşünen birini olmasına sevinmiş yaptığına sorgulanmasını önemseydiğini şöyle dile getirmiştir: "Bana bu yazdığının ihsanı hesaplanamaz. Bende oluşan şiddetli susuzluğu beklenmedik bir şekilde giderdi. Sana olan özrümü inzivamın şaşkınlığında bıraktım" Tevhîdî burada savunma yaparken iki tane ayeti kerimeyi delil olarak göstermektedir: "Sanki sen Allah'ı Teala Azze ve Celle'nin şu sözünü okuyorsun. "Her şey helak olur ancak onun zatı hariç. Hüküm onundur ve ona döndürüleceksiniz.". "(dünyanın) üzerinde bulunan herkes fanidir. " (Tevhîdî, 1992, s. 109).

Tevhîdî birçok düşünür gibi ilim amel ilişkisine önem verdiğini ve kendisinin de bu vartaya düşmekten korktuğunu ifade ederek “Tıpkı amelin kurtuluşa götürmesi gibi, eğer amel ilimden yoksun ise ilim alimin tam aksinde olur. Ben aksine dönen ilimden, zillet mirası bırakan ve sahibinin boynuna kelepçe veren ilimden Allah’a sığınırım” (Tevhîdî, 1992, s. 110). demektedir. Tevhîdî yazdıklarının anlaşılmadığı bir toplumda yaşadığını düşünmüş ve bu yüzden yazdıklarıyla alay edildiğini “Sunduğum şeylere baktıklarında küçümsüyorlar. Onu okudukları zaman beni yanılma ve gafla alaya alıyorlar” (Tevhîdî, 1992, s. 110). şeklinde ifade etmiştir. Sadece kendisi değil daha önce de benzer durumlar ve kaygılar yaşayan yazar ve müelliflerin kitaplarını yakıp imha ettikleri il ilgili Ebû Amr b. el-Alâ, Dâvûd et-Tâî, Yûsuf b. Esbât, Ebû Süleyman ed-Dârânî, Süfyân es-Sevrî ve Ebû Saîd es-Sîrâfî gibi zühd ve hikmet ehli âlimlerin, kitaplarını yok etmeleri veya geride bırakmamaları bir tavrı örnek olarak sunmaktadır (Tevhîdî, 1992).

Tevhîdî verdiği örneklerden hareketle kendisine bir dayanak bulmaya çalışmıştır. Kendisini içinde yaşadığı asrın talihsizi olarak kabul eden Tevhîdî özür mektubunun devamını şöyle getirir: “Açık görüşlü insan kaygılanır ve imtihan olur. İnsanın görüşünde kararlı olması asrının talihsizliğidir”. Son olarak mektubunu Allah’a olan tevekkülünü ifade eden şu sözlerle bitirir: “O Allah’u Teâlâ’dır. Perçemlerimize (zihnimize) sahiptir. Bizim basitliğimizin de uç sınırlarımızın da farkındadır. Varlık da yokluk da böylece onundur. Kırmak da onarmak da onun elindedir. Bize düşen susmak ve sebat etmektir.” (Tevhîdî, 1992, s. 113). Tevhîdî, verdiği örnekler ile hakikati dile getirmenin her zaman takdir edilmediği, aksine düşünce sahibi olmanın çoğu zaman yalnızlık, dışlanma ve sıkıntıya sebep olduğu yönündeki kanaatini yansıtmaktadır. Tevhîdî’ye göre hakikatin peşinde olmak, toplumsal kabul arayışından çok düşünsel sorumluluğu üstlenmeyi gerektiren varoluşsal bir tavidir. Mektubunda maruz kaldığı eleştirileri ve yaşadığı hayal kırıklıklarını şahsî bir mağduriyet olarak değil, hakikat arayışının bir bedeli olarak değerlendirmektedir. Böylece Tevhîdî, aklî muhakeme ile ilâhî takdiri karşı karşıya getirmemekte; bilakis düşünsel çabanın sınırının tevekkül olduğunu ortaya koymaktadır. Onun bu yaklaşımı, insanın hakikati arama sorumluluğunu sürdürürken, bir taraftan da ilâhî iradeye teslim olmasını esas alan hikmet merkezli düşünce anlayışını yansıtmaktadır.

Sonuç

İslamiyet’in gelmesi ile beraber İslam coğrafyasında İslam düşüncesinin ilerlemesinde özellikle İslam dininin inananlarını araştırmaya, incelemeye ve ilim öğrenmeye teşvik etmesiyle beraber birçok ilim adamı, düşünür ve filozof yetişmiştir. Bu dönemde yetişen filozoflardan biri de günümüzde bilinen ancak pek tanınmayan bir düşünür olan Ebû Hayyan Tevhîdî’dir.

İslâm düşünce tarihinin özgün simalarından biri olan Ebû Hayyan et-Tevhîdî, felsefe, edebiyat, ahlâk ve tasavvufu aynı düşünce zemininde buluşturabilen müstesna bir mütefekkidir. Aklî ve naklî ilimlerde sahip olduğu derin birikim, yaşadığı dönemin ilmî ve kültürel ortamına olan vukufiyeti ve farklı disiplinlere yönelik telif faaliyetleri, onu yalnızca kendi çağının değil, İslâm düşünce geleneğinin de seçkin şahsiyetleri arasına yerleştirmiştir. Felsefî meseleleri edebî bir üslupla ele alması, düşüncelerini estetik bir anlatımla temellendirmesi ve hikmeti hayatın merkezine yerleştirmesi, Tevhîdî’nin düşünce sisteminin ayırt edici yönünü oluşturmaktadır.

Tevhîdî’nin fikrî kişiliği, sürekli sorgulayan, eleştiren ve hakikati farklı yönleriyle kavramaya çalışan bir zihniyetin ürünüdür. Bununla birlikte o, hakikatin yerleşik tezahürlerini bütünüyle reddeden bir düşünür olmamış; aksine kendisinden önce oluşan ilmî ve fikrî mirası eleştirel bir bakışla değerlendirerek özgün bir düşünce dili geliştirmiştir. Hikmeti edebiyatla, tasavvufu ise felsefeyle mezceden yaklaşımı, onu İslâm düşünce tarihinde kendine mahsus bir konuma taşımıştır.

Tevhîdî’nin düşünce sisteminin merkezinde insan ve ahlâk yer almaktadır. Ona göre insan, kendi mahiyetini tanıyarak erdemleri kazanabilecek ve yetkinliğe ulaşabilecek bir varlıktır. Erdemli insan ile erdemsiz insan ayrımı üzerinden şekillenen bu anlayış, onun bilgiyi yalnızca teorik bir faaliyet olarak değil, ahlâkî olgunlaşmaya hizmet eden bir vasıta olarak gördüğünü göstermektedir. Aynı şekilde ilmi, hakikate ulaştırıcı bir araç olarak değerlendirmesi; hakikate ulaşıldığında ise şekilden ziyade maksada yönelmenin gerekliliğini vurgulaması, onun felsefî ve tasavvufî yaklaşımının temel özelliklerinden biridir.

Kaynakça

- Askalani, İ. H. (2002). Lisanu'l Mizan, Thk. Eden ve Yayınlayan, Abdulfettah Ebûl Ğadde. Mektubatul İslamiye Yayınevi. Beyrut- Lübnan
- Bircan, H. H. (2019). İslam Felsefesi Tarihine Giriş. Ensar Neşriyat. İstanbul.
- Dalkılıç, B. (2004). Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin hayat felsefesi, Dini araştırmalar, Cilt 7. s.19 ss. 83-104
- Elmalı, O. (2007). George Edward Moor'da Etik. Arı Sanat yayınevi. İstanbul
- Eymen, F. S. (1995). Ebû Hayyan et-Tevhîdî ve Müellefâtuhu'l-mahtûta ve'l-matbû'a, Fusûl 14/3 Sonbahar.
- Filiz, Ş. (2003). Ebû Hayyan Tevhîdî ve Bilgi Felsefesi. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı Bilimname, 2.
- Hamevî, Y. (1993). Mu 'cemü'l-üdebâ. İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb, Thk. İhsân Abbâs. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut,
- Karakuş, M. (2024). Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin Düşüncesinde Estetik ve Sanat. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /1. c: 11, s, 1
- Netton, I. R. Ve Vural M. (2019). Farabi ve Okulu. Elis Yayınları, Ankara.
- Öçal, Ş. (1999). Ebû Hayyan Tevhîdî'nin İbni Miskeveyhi' ye Yönelttiği Sorular. Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos c.2 s.4
- Örs, F. Z.(2023). Ebû Süleyman Es-Sicistani El-Mantikinin Nefs ile İlgili Görüşleri. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Iğdır Üniversitesi.
- Özden, H. Ö. (2022). Felsefeye giriş. Bilge Kültür Sanat. İstanbul,
- Özden, H. Ö. (2022). İslam Felsefesi Tarihi. Bilge Kültür Sanat. İstanbul.
- Özden, H. Ö. (2015). İbni Sina – Descartes metafiziği. Dergâh Yayınları. İstanbul.
- Sünter, E. (2020). Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin el-Mukabâsat Adlı Eserinde Aklın Yeri ve Değeri. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21, Ocak /1
- Şahin, E. ve Macic, H. (2014). İslâm Felsefesine Bir Adım Olarak Neoplatonizm (Yeni Eflatunculuk): Proclus ve Fârâbî Arasında Metafizik Bir Karşılaştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2).
- Tan, T. (2022). Bir Mizah Kaynağı Olarak Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin Besâirü'l-Hükemâ ve Zehâirü'l-Kudemâ (El-Besâir Ve'z-Zehâir) Adlı Eseri. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi.
- Tevhîdî, E. H. (2017). El-İmtâ' ve'l-Muanese, Thk. Ahmet emin ve Ahmet ez-Zeyn, Hindavi Neşriyat,
- Tevhîdî, E. H. (1992). El-Mukabâsat. Thk. Hasan es-Sendûbî. Dâru Su'âd es Sabâh, 2. Basım, Kuveyt,
- Turgut, A. K. (2019). Ebû Hayyan Tevhîdî'nin İlimler Tasviri: Risâle Fi'l-Ulûm. Diyanet İlmî Dergisi 55, 525-551.
- Üçer, İ. H. (2007). Ebû Hayyan et-Tevhîdî ve Felsefî Kişiliği (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üçer, İ. H. (2007). Ebû Hayyan et-Tevhîdî'de Bilgi-Fiil İlişkisi ve İlâhî İnnayyet. İslam Araştırmaları Dergisi, 18, 119-130.
- Yaman, H. (2020). Kendim Yazdım Kendim Yaktım: Ebû Hayyan et-Tevhîdî'nin Kitaplarını İmhası, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Aralık 35-36

Atatürk'ün Eski Mısır ve Hitit Uygarlıklarına İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme An Analysis of Atatürk's Interest in Ancient Egyptian and Hittite Civilizations

Duygu ALKAN ERDOĞDU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye

duygua@anadolu.edu.tr

ÖZ

Mustafa Kemal Atatürk, önce verdiği bağımsızlık mücadelesiyle sonra da kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'yle sömürgeci Batı'nın planlarını suya düşürmüştür. Hayatının son yıllarını, bağımsız bir milletin varlığı açısından çok önemli olarak gördüğü tarih ve dil konularında çalışarak geçirmiştir. Bu konuda uluslararası itibara sahip bilim insanlarının eserlerini çalışarak geliştirdiği tarih ve dil tezleriyle, Batı sömürgeciliğine hizmet eden Avrupa merkezli tarih görüşüne başkaldırmıştır. Bu görüşü derinden sarsan Eski Mısır ve Hitit uygarlığı ile ilgili çalışmaları yakından takip etmiştir. Mısırbilim konusunda dünyaca tanınmış otoritelerden biri olan Maspero'nun Mısır'daki kazı çalışmalarını takip etmiş ve eserlerini altlarını çizerek ve yanlarına notlar alarak okumuştur. Eski Mısır uygarlığını kuranların Asya kökenli olduğunu belirten tarihçilerin eserlerini çalışmıştır ve bu bakış açısı, Türk Tarihinin Ana Hatları isimli kitapta yansıtılmıştır. Özellikle Anadolu'da olması bakımından büyük önem verdiği Hititlerle ilgili yayınları ve kazıları finanse etmiştir. Güneş kurslarının çıkarıldığı Alacahöyük'teki kazıları başlatmıştır.

Fransa'da Hititlerle ilgili çıkan bir dergi olan Hitit ve Asianik Dergisi'nin sponsoru olmuştur. Hititlerin Avrupa'daki uygarlıkların kaynağı olduğunu savunan bilim insanlarının eserlerini çalışmış, Türkiye'de kürsü kurmaları için onları davet etmiştir. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nu kurmasının yanı sıra, uluslararası katılımlı olmasını sağladığı tarih ve dil kurultaylarında yurt dışında tarih ve dil konusunda çalışan bilim insanlarının Türk bilim insanlarıyla bir araya gelmeleri için imkanlar oluşturmıştır. Bu kurultaylarda Mısır tanrılarının isimlerinin Türkçe ile açıklanması, Türkçenin diğer dillerle ilişkisi, Sümerce ve Türkçe arasındaki benzerlikler, Hititlerin Türklüğü gibi konularda hem yurt içinden hem de yurt dışından araştırmacılar bildiriler sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Eski Mısır, Hitit, Türk Tarih Tezi

ABSTRACT

Mustafa Kemal Atatürk thwarted the plans of the colonialist West, first through his struggle for independence and later through the Republic of Turkey he founded. He spent the final years of his life working on history and language-subjects he considered crucial to the existence of an independent nation. By studying the works of internationally renowned scholars in these fields and developing his own historical and linguistic theses, he challenged the Eurocentric view of history that served Western colonialism. He closely followed studies on ancient Egyptian and Hittite civilizations, which profoundly shook this established perspective. He followed the excavation work of Maspero, one of the world's leading authorities on Egyptology, in Egypt, reading his works with underlines and marginal notes. He studied the works of historians who asserted that the founders of Ancient Egyptian civilization were of Asian origin, and this perspective is reflected in the book "The Main Lines of Turkish History". He funded publications and excavations related to the Hittites, a civilization he considered of great importance particularly due to its presence in Anatolia. He initiated the excavations at Alacahöyük, where the Sun Discs were discovered.

He served as a sponsor for the "Hittite and Asianic Journal", a French journal dedicated to Hittite studies. He studied the works of scholars who argued that the Hittites were the source of civilizations in Europe and invited them to establish chairs in Turkey. He founded the Turkish Historical Society and the Turkish Language Society, and at the history and language congresses he organized with international participation, he created opportunities for scholars working on history and language abroad to meet with Turkish scholars. At these congresses, researchers from both within and outside Turkey presented papers on topics such as the explanation of Egyptian god names in Turkish, the relationship between Turkish and other languages, similarities between Sumerian and Turkish, and the Turkic origins of the Hittites.

Keywords: Atatürk, Ancient Egypt, Hittites, Turkish History Thesis

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95183
Geliş/Received	30.06.2026	Kabul/Accepted	05.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author	Duygu ALKAN ERDOĞDU - duygua@anadolu.edu.tr		
Atıf/Cite as	Alkan Erdoğan, D. (2026). Atatürk'ün Eski Mısır ve Hitit Uygarlıklarına İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme. <i>KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 1(1), 51-61. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95183		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 – Açık erişim / Open access		

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, sadece Kurtuluş Savaşı'nı kazanmak ve devrimleri gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Türk tarihi ve Türk dili konusunda kapsamlı araştırmalar yapmıştır. Okuduğu 4000'den fazla kitabın çoğu tarih ve dil konularındadır. Hayatının son yıllarını tarih ve dil üzerine çalışarak geçirmiştir. Türk Tarih Tezi ve Türk Dil Tezi gibi bu konularda geliştirdiği tezler mevcuttur. Bu tezlerin çalışılması için Türk Tarih Kurumu'nu ve Türk Dil Kurumu'nu kurmuştur. Uluslararası katılımlı Tarih ve Dil Kurultayları gerçekleştirerek hem yurt içinden hem de yurt dışından bilim insanlarının bu konulara dikkatini çekmiştir.

Bu çalışmada önce dönemin sömürgeci anlayışına destek verecek şekilde geliştirilen Avrupa merkezli tarih anlayışına karşı çıkan Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkışından bahsedilecek, sonra da arkeolojik keşiflerle ortaya çıkarıldıkça Avrupa merkezli tarih anlayışına ters düşen Eski Mısır ve Hitit uygarlıklarına dair bulunan şeyleri Atatürk'ün nasıl incelediği ve bunları nasıl değerlendirdiği ele alınacaktır.

20 Mart 1923'te Atatürk şöyle demiştir: "Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmuş olduğumuzmuş. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, ilk önce biz kendi benliğimize ve milliyetimize bu saygıyı hissen, fikren ve fiilen bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim. Bilelim ki milli benliği bulunmayan milletler, başka milletlerin avıdır" (Genelkurmay Başkanlığı, 1988, s. 59).

Atatürk, Türk tarihi ve Türk dili konusundaki çalışmalarla milli benliği ortaya çıkarmak istemiştir. Türk toplumunun gerçek kurtuluşunun ancak kültürel kalkınmayla olabileceğini düşünmüş, kültürün temel unsurlarının ise tarih ve dil olduğuna inanmıştır. Kültürel kalkınmaya, Türk tarihi ve Türk diliyle ilgili çalışmalarla başlanması gerektiğini ifade etmiştir: "Kültür işlerimiz üzerine ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini doğru temeller üzerinde kurmak, öz Türk diline değeri olan genişliği vermek için candan çalışmakta olduğumuzu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere ereceğine şimdiden inanabilirsiniz" (Atatürk, 1997, s. 395).

Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirdikten sonra hammadde ihtiyacı içinde olan Batı, bu kaynaklara sahip Doğu ülkelerini sömürmeye başlamıştır. 19. yüzyılda zirveye çıkan Batı sömürgeciliği, yaptıklarına meşru bir zemin kazandırmak için antropoloji ve tarihten yararlanmaya karar vermiştir. 19. yüzyıl oryantalizmi, Türkleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nu sadece siyasi bir rakip değil, aynı zamanda medeniyetin önündeki bir engel veya yabancı unsur olarak gören bir dizi sözde bilimsel ve felsefi tez üretmiştir (Bernal, 2024, s. 69).

Avrupa'yı uygarlığın merkezi olarak ele alan bu tezlerde medeniyet, kültürel olarak Yunan-Roma, din olarak ise Hristiyanlık kökenlidir. Asya ve Afrikalı toplumlar medeniyetin dışına itilmektedir. Böylece Avrupa toplumu, insanlığın gelişmesinin öncüsü olmaktadır. Bu tezlerle göre Doğu toplumları gelişme dinamiğine yapısal olarak sahip değildir. Gelişebilmeleri için Batı'nın onları yönetmesi gerekmektedir. Böylelikle Batı sömürgeciliği haklı kılınmaktadır. Bu teorilerin Batı'nın ihtiyaçlarına göre oluşturulduğu 19. yüzyılda Avrupa uygarlığının beşiği Yunanistan olarak kabul edilmiş ve Yunan uygarlığını ortaya çıkaran Avrupa dışı unsurlar görmezden gelinmiştir (Bernal, 2024, s. 10).

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, "Tarih Felsefesi" isimli eserinde Doğu toplumlarının gelişime kapalı olduğunu, Türkler gibi toplulukların tarihe ancak birer yıkıcı güç olarak müdahale edebileceğini, medeniyetin öznesi olamayacaklarını savunmuştur. İngiltere Başbakanı William Gladstone, 1876'da yayımladığı "Bulgarian Horrors and the Question of the East" broşüründe Türkleri, "insanlığın büyük insanlık dışı örneği" olarak tanımlamıştır. Türklerin Avrupa topraklarında ve medeniyet dairesinde hiçbir meşruiyeti olmadığını iddia etmiştir (Bernal, 2024, s. 350).

Avrupa merkezli teorilere karşı mücadele, sömürgeciliğe karşı mücadelenin bir parçasıdır. Atatürk; tarihte ilk kez sömürgeci Batı'ya karşı verilen bir kurtuluş savaşının lideri olmakla kalmamış, aynı

zamanda Batı'nın sömürgecilik amaçlarını kolaylaştırmak için kullandığı tarih silahını Batı'ya karşı kullanmıştır. Atatürk'ün şu sözü bu yaklaşımı doğrulamaktadır:

Türkiye'nin bugünkü savaşımı yalnız kendi adı ve hesabına olsaydı, belki daha kısa ve az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye'nin savunduğu, bütün mazlum ulusların, bütün Doğu'nun sorunudur. Anadolu, her türlü saldırılara, saldırılara karşı bütün varlığıyla kendini savunmaktadır ve bunda başarılı olacağına inanmaktadır. Anadolu bu savunmasıyla yalnız kendi hayatına ilişkin görevi yerine getirmiyor, Doğu'ya yöneltilmiş saldırılara bir engel oluşturuyor. (Meydan, 2007, s. 139)

Atatürk'ün dünyaca ünlü pek çok tarihçinin çalışmalarından yararlanarak oluşturduğu Türk Tarih Tezi'nin amacı, sömürgecilğe hizmet eden Avrupa merkezli tarihin görüşlerine bilimsel yöntemlerle başkaldırmaktır. 19. yüzyılda Sümerler ve Hititler kazılarla ortaya çıktığında Conder, Sayce, Clark, Taylor, Hommel gibi bazı objektif Batılı bilim insanları, bu uygarlıkların Orta Asya'dan gelen Türkler tarafından kurulduğunu belirtmişlerdir (Engin, 1961, s. 9).

Türk Tarih Tezi'ni ortaya koymadan önce Atatürk'ün üzerinde çalıştığı eserler arasında şunlar sayılabilir: H.G. Wells'in "Dünya Tarihinin Ana Hatları", E. Pittard'ın "İrklar ve Tarih", L. Cahun'un "Fransa'da Ari Dillere Takaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turani Menşei", A.H. Sayce'nin "Hititler veya Unutulmuş Bir İmparatorluğun Hikâyesi" (Meydan, 2012, s. 319).

Türk Tarih Tezi'nin ana argümanları şöyledir: İlk Türkler Orta Asya'da yaşamıştır ve pek çok uygarlığa öncülük edecek kadar eski, köklü ve ileri bir kültüre sahiptirler. MÖ 15000-7000 arasında yaşanan iklim değişikliği sonucunda Türkler, Orta Asya'dan dünyanın dört bir yanına uygarlıklarıyla birlikte göç etmişlerdir. Hititler ve Sümerler, Türk kökenlidir. Ege'deki uygarlıkların temelinde Türk kültürüne dair izler vardır. Antik Mısır uygarlığını kuranlar ve Etrüskler Türk kökenlidir. Orta Asya'dan Bering Boğazı yoluyla bazı Türk boyları Amerika'ya geçmiştir. Bu bağlamda İnka, Aztek ve Mayalarda Türk kültürüne dair unsurlar olabilir (Meydan, 2012, s. 324).

Bu doğrultuda bir eser hazırlamak amacıyla 23 Nisan 1930'da Türk Ocakları'nın VI. Kurultayı toplanmış ve Türk Tarihi Heyeti'nin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu heyet, Türk Tarih Kurumu'nun kökenindeki oluşumdur. Heyet üyelerinin 1930'da oluşturduğu metni Atatürk sayfa sayfa incelemiş, kendi eliyle düzeltmeler ve ekler yapmıştır. Türk Tarihinin Ana Hatları başlığıyla 1930'da Devlet Matbaası'nda basılmıştır. Dünya uygarlığını Yunan-Roma ekseninde açıklayan Avrupa merkezli tarih anlayışını reddederek Asya-Afrika eksenli bir uygarlık tezi ileri süren, dünyadaki ilk alternatif tarih kitabıdır (TTAH, 2014, s. 14).

Türk Tarihinin Ana Hatları; Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti üyelerinden Afet İnan, Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Yusuf Akçura, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi ve Yusuf Ziya Beyler tarafından derleme ve çeviri yollarıyla yapılmış bir girişimdir. Türklerin dünya tarihindeki rolleri konusunda, dünya tarihine dair Batı'da yazılıp yayınlanmış derleme kitapların verileri kullanılmıştır. Kaynak olarak çoğunlukla Fransızca kitaplar alınmıştır çünkü yayımlanmış tarihi teorilerin neredeyse tamamı Fransızca kaynaklardan alınmış olduğu için bu yanlış görüşlerin yine Fransız alimlerinin verdikleri veriler ve delillerle düzeltilmesi tercih edilmiştir. Kitabın amacı şöyle ifade edilmiştir: "Bu kitapla doğru görmeye, iyi düşünmeye alıştırmak istediğimiz insanlar Türklerdir. Türklerin yanlış görüşlerden, hatalı düşüncülerden bir an evvel kurtulması başlıca emelimizdir" (TTAH, 2014, s. 22).

1931'de liseler için basılan Tarih I, II, III ve IV ciltleri, bu kitaptan yararlanılarak yazılmıştır. 15 Nisan 1931'de Türk Tarih Kurumu, 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Tetkik Cemiyeti kurulmuş, bu cemiyet daha sonra Türk Dil Kurumu'na dönüştürülmüştür. Öne sürülen tezler, Tarih ve Dil kongrelerinde uluslararası bilim insanları arasında tartışılmıştır. 2-11 Temmuz 1932'de toplanan I. Türk Tarih Kongresi'nde sunulan bildiriler arasında; Yusuf Ziya Bey'in "Mısır Din ve İlahlarının Türklerle Alakası", Reşit Galip Bey'in "Türk Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış", Samih Rifat Bey'in "Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasındaki İrtibatlar" isimli bildirileri sayılabilir (TTK, 2021).

1934 yılından itibaren Nazi yönetiminden kaçan ve Almanya, Avusturya, Çekoslovakya üniversitelerinde görev yapan bilim insanları, Atatürk'ün daveti üzerine Türkiye'ye göç etmiş,

İstanbul Üniversitesi'ne ve Ankara'da yeni açılan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne yerleştirilmiştir. Bu bilim insanlarından, 1935-1948 yılları arasında Ankara Üniversitesi'nde görev yapan dünyaca ünlü Sümerolog Landesberger, Sümerlerin Türk olduğunu ileri sürerken, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Hititoloji kürsüsünü kuran dünyaca ünlü Hititologlardan Güterbock, Hititlerin Türk olduğunu ileri sürmüştür. Otuzlu yıllarda kurulan bankalardan birine Etibank, diğerine Sümerbank adını vererek Atatürk, basın bu konuya ilgi göstermesini istemiştir (Meydan, 2007, s. 155).

Güneş Dil Teorisi Avusturyalı dilbilimci Dr. Phil. Hermann Kvergic tarafından ortaya atılmıştır. 1935'te Atatürk'e gönderdiği "Türk Dillerindeki Bazı Unsurların Psikolojisi" başlıklı kitabı Atatürk'ün dikkatini çekmiştir. Bu kitapta Kvergic, antropoloji ve Freud'un psikanaliz yöntemlerinden faydalanarak Türkçenin diğer dillerle akrabalığı olabileceğini ileri sürmüştür. Atatürk'ün emriyle Güneş Dil Teorisi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde okutulmaya başlanmıştır (Demir, 2010, s.391).

Güneş Dil Teorisi, 24 Ağustos 1936'da Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan 3.Dil Kurultayı'nın ana gündemi olmuştur. Bu teoriye göre ilkel insanın güneşe bakarken duyduğu korku ve hayranlık karşısında çıkardığı sesler sonradan kelime halini almıştır. Bu nedenle dilin kaynağına yönelik incelemelerde dikkate alınması gereken ilk obje güneştir. Dilin kaynağında ilk insanın güneşe bakıp "Aa" demesi yatar. Bu "Aa" veya Türkçe yazımıyla "ağ," Türkçe'nin birinci dereceden köküdür. İlk insanlar başlıca kavramlarını güneşten almıştır ve bütün varlıkları, güneşe verdikleri isimle birbirlerine anlatmışlardır. Herhangi bir kelimenin etimolojik analiziyle, o kelimede güneşle ilgili kavramlardan biri bulunabilir. Bu, dünyadaki bütün dillerin aynı kaynaktan gelmiş olduğunu varsayan bir teoridir. Bu teoriye göre bütün dillerin kaynağında bir dilin varlığı söz konusudur ki bu dil de Türkçedir (İnan, 2022, s.6).

20-25 Eylül 1937'de düzenlenen II. Türk Tarih Kongresi'nde sunulan bildiriler arasında şunlar sayılabilir: Açılış konuşmasını yapan E. Pittard'ın "Etilerin Türklüğü", Hamit Zübeyr Koşay'ın "Türk Tarih Kurumu Tarafından Alacahöyük'te Yaptırılan Hafriyatta Elde Edilen Neticeler", İbrahim Necmi Dilmen'in "Türk Tarih Teorisinde Güneş Dil Teorisinin Yeri ve Değeri", Güterbock'un "Etilerde Tarih Yazıcılığı", Saffet Engin'in "Eti ve Grek Dini Sistemlerinin Mukayesesi", Remzi Oğuz Arık'ın "Proto Etilere Dair" isimli bildirileri, sunulan pek çok bildiriden birkaçıdır (TTK, 2021).

Atatürk'ün Türk Dil Tezi'ne göre Sümerce, Etrüskçe, Hititçe gibi eski çağ uygarlıklarının dillerinin temelinde eski Türkçe vardır. Okuduğu bine yakın dil ve dilbilim kitabı arasında dünyaca ünlü dilbilimcilerin kitaplarında bu yönde bazı bilgilere rastlamış ve tezi geliştirirken bunlardan esinlenmiştir. Bunlardan bazıları Lenormant'ın "Kaldenin İlkel Dili ve Turanlı Lehçeler", Edlinger'in "Türk Dillerinin Hint-Avrupa Dilleriyle Olan Eski Bağlantıları", Hommel'in "200 Sümer Türk Kelimesinin Karşılaştırılması", Cahun'un "Fransa'da Ari Dillere Tekaddüm Eden Lehçenin Turani Menşei", Carra de Vaux'un "Etrüsk Dili", Kvergic'in "Türk-Sümer Dilleri Üzerine Araştırmalar" ve Radloff'un "Türk Lehçeleri Sözlüğü"dür (Meydan, 2012, s. 383).

Atatürk, bir sözcüğün kökeninin nereden geldiğini bulunca "Uzun bir çalışmadan sonra bunu keşfettiğim zaman, Sakarya Muharebesi'ni kazandığım dakikadaki memnuniyeti duydum," diyecek kadar bilimsel heyecana sahiptir (Meydan, 2007, s. 244).

Aynı zamanda kendi yazdığı bir geometri kitabı vardır. Bu kitapta zaviye yerine aç, dılı yerine kenar, müselles yerine üçgen, müsellesi mütesaviyüladla yerine eşkenar üçgen, münharif yerine dörtgen, murabba yerine kare, mesahal sathiiye yerine alan gibi günümüzde de kullanılan pek çok kelimeyi önermiştir (Atatürk, 2019, s. 71-74).

Atatürk'ün Eski Mısır'la İlgili Yaptığı Çalışmalar

Dünyanın en eski ve en gizemli uygarlıklarından biri olan Eski Mısır, yaklaşık iki yüz yıldır bilimsel olarak çalışılmaktadır. 1798'de Mısır'ın Fransa hâkimiyetine geçmesi ile sonuçlanan Napolyon'un Mısır seferine çok sayıda bilim insanı ve sanatçı da katılmıştır. Bunlar Fransa'ya geri döndüklerinde Mısır'da gördükleri ve yaşadıklarını aktararak Avrupa'da Eski Mısır'a karşı büyük bir ilginin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bu kişilerden biri olan Vivant Denon'un "Mısır Betimlemesi" isimli eseri,

Mısır'daki eski tapınakları çizimleri ve tasvirleriyle anlatan ilk eserlerden biri olup Eski Mısır uygarlığına duyulan ilgi artışının temel kaynaklarından (Ikram, 2009, s. 35).

1822 yılında Fransız dilbilimci Champollion tarafından Eski Mısır yazısının çözülmesi, bu uygarlık hakkında bilinenleri büyük oranda artırmıştır. Çünkü artık Eski Mısır tarihi ve uygarlığına dair kaynaklar, birinci elden okunabilmektedir. Fakat bu durum, Avrupa merkezli tarih görüşünü savunan 19. yüzyıl tarihçilerini endişelendirmiştir çünkü Champollion'un Eski Mısır hakkındaki buluşları ve söylemleri, dönemin oryantalist görüşleriyle çelişmektedir. Eski Mısır uygarlığının eskiliğine dair buluşları, İncil kronolojisi ile ters düşmektedir. Aynı zamanda Thales, Pisagor ve Platon gibi Yunan bilgelerinin Mısır'da eğitim alması ve orada öğrendiklerini Yunan uygarlığına aktarması, tarihin babası kabul edilen Herodot'un Mısırlılardan büyük övgüyle bahsetmesi, 19. yüzyılda hâkim görüş olan "medeniyetin beşiği Yunanistan'dır" görüşünü çürütmektedir. Yunan uygarlığını oluşturan köklerden birinin Eski Mısır yani Avrupa dışında Doğulu bir uygarlık olması, kabul edilemez niteliktedir (Bernal, 2024, s. 311).

Avrupa merkezli tarih görüşünü ciddi şekilde sarsan Eski Mısır uygarlığının ortaya çıkarılmasına dair yapılan çalışmaları Atatürk titizlikle incelemiştir. Okuduğu kitaplar arasında Mısırbilim tarihinde çok önemli bir isim olan ve Mısır'daki pek çok kazıdan sorumlu olan dönemin Mısır Eski Eserler Daire Başkanı G. Maspero'nun eserleri bulunmaktadır. "Doğu Halklarının Eski Tarihi" isimli eserinde Maspero'nun şu sözlerini Atatürk işaretlemiştir: "Mısırlıların Süveyş Kanalı aracılığıyla Asya'dan geldiğini ileri süren geleneksel düşünce, klasik yazarlar tarafından bilinmekteydi. Günümüzdeki dil bilimcilerin çoğu, halkı oluşturan unsurların beşiğinin Batı Asya olduğunu kabul eder" (AOK, 2001, Cilt 11, s. 392).

Yine Mısırbilimde ünlü bir isim olan ve dünyanın en eski tıp metinleri olan Ebers papirüsünün keşfiyle tanınan Georg Ebers'in yazdığı ve Maspero'nun çevirdiği "Mısır: Kahire'den Filae'ye" isimli eseri Atatürk okumuş ve önemli gördüğü yerleri işaretlemiştir. Bu eserde Mısır kazılarında çıkarılan parçaların görselleri bulunmaktadır. Atatürk, Eski Mısır mitolojisinde büyük öneme sahip İsis ve Osiris heykellerinin görsellerini işaretlemiş ve İsis görselinin yanına "ay", Osiris görselinin yanına "güneş" yazmıştır ki bu durum, Eski Mısır mitolojisine ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir (AOK, 2001, Cilt 11, s. 478).

Resim 1: Mısır kazılarında çıkan İsis ve Osiris heykelleri görsellerinin yanına Atatürk "ay" ve "güneş" kelimelerini yazmıştır (AOK, 2001, Cilt 11, s.478).

H.G. Wells'in "Cihan Tarihinin Umumi Hatları" eserinin 1. Cildinde Atatürk, Asya kökenli eski bir uygarlığın varlığı ve Mısır'ın bu uygarlığa dayandığıyla ilgili şu kısımları işaretlemiştir:

Reginal Fesse, eskiden kalan hikâyelerin çok özenli bir incelemesini yapmış ve Kafkasya bölgesinde bir zamanlar var olan çok önemli bir uygarlığın anlatıldığı sonucuna varmıştır. Eski uygarlıkların akrabalıklarını ve ilişkilerini açıklayacak belli başlı bir bölge varsa, bu olasıdır ki Karadeniz'le batı Türkistan arasındaki bölgedir. Bilimsel otoritesi bakımından Sir Flinders Petrie'den daha aşağı kalmayan bir bilim adamı da Colchis (Kafkasya'nın güneyindeki ülke) ile tarih öncesi Mısır arasında çok eski bir ilişkinin olduğu düşüncesine dikkatleri çekiyor. (AOK, 2001, Cilt 2, s. 240-242)

Charles Aimond'un "Doğu ve Yunan" isimli eserinde şu kısım Atatürk'ün dikkatini çekmiştir:

En son bulgular, Nil vadisinin ve deltanın, önce taş devrini, daha sonra MÖ 5000 yılına doğru bronz devrini yaşadığını ispatlamıştır. Bu metal belki de Kalde'den gelen topluluklar tarafından Asya'dan

getirilmiştir. Öyleyse bu topluluklar, Nil nehri kıyılarına daha önce yerleşmiş olan yerli haklarla karışmış olmalıdır. (AOK, 2001, Cilt 11, s. 333)

Gustave Fougeres-Georges Contenau'nun "İlk Uygarlıklar" isimli eserinde Horus'un, uzun bir süre Mısır'ın doğusunda bulunan bölgelerde bir tanrı gibi kabul edildiğini ve bunun, geldiği Asya kökenini açıkladığını yazan, aynı zamanda uzun süredir devam eden efsanevi bir geleneğin, insanlığın ve ilk uygarlığın beşiğinin Asya'da bulunduğu kanısını doğrulamakta olduğunu belirten kısmı Atatürk işaretlemiştir (AOK, 2001, Cilt 12, s. 236-237).

Atatürk, Alexandre Moret ve Georges Davy'nin "Klanlardan İmparatorluklara" isimli eserinin 140. sayfasında "Her şey Nil vadisinin bu ilk sakinlerinin Asya topluluklarıyla ilişkilerinin olduğunu göstermektedir" cümlesinin yanına "Güzel" diye not düşmüştür (Etli, 2022, s.62).

Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında eserleri bulunan Moret; "Nil Nehri ve Mısır Medeniyeti" isimli eserinde Osiris mitini anlattıktan sonra, mitte geçen sedir, çam, selvi gibi ağaçların Mısır'da bulunmadığını ancak Mısır'ın kuzeyinden, Suriye'den gelmiş olabileceğini belirtir ve Asya kökenine işaret eder (AOK, 2001, Cilt 13, s. 50).

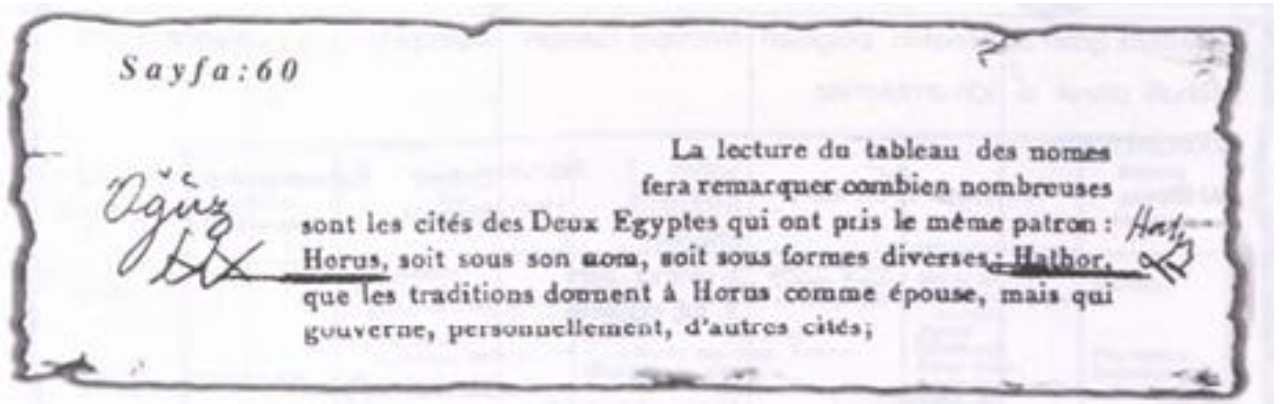
Mısırlıların Asya kökeni, "Türk Tarihinin Ana Hatları" kitabında şöyle ifade edilmiştir:

Bazı sanatların Dicle, Fırat nehirlerinden Suriye ve Nil Vadisi'ne geçmiş olmaları hakikate benziyor. Bu sanatlar belki Yakın Asya'nın kuzeyinden, keçi ve koyun memleketlerinden gelmiştir. Orta Asya halkının ilk göçü veya hiç olmazsa bu insanların fikirlerinin ilk geçişi ve yayılması en eski olmalıdır. Bu insanlar Mısır'da henüz yontma taşın silah ve aletler kullanan adamlar buldular. Yine bu insanlar, Afrika'nın kuzey sahillerinde yontma taş sanatları yerine başka sanatlar geçiren yerlilere rastlamış olmalıydılar. Bu sanatlardan ihtiyaçlarına en uygun olanı Hazar sanatıydı.

Nil vadisinin ilk devirlerde hiç olmazsa güney kısımları kıvrıkcık saçlı Afrika kabileleri ve belki bunlarla beraber bazı Libyalılar tarafından iskân olunmuştur. Bu insanlardan evvel -ki cilalı taş sanatını biliyorlardı- oralarda yontma taş insanları vardı. Nil güneyinde cilalı taş devrine dahil olduğu bir zamanda Mısır'a düz saçlı, Asyalı kavimler tarafından bakır ithal edildi. Bu Asyalı kavimlerin çoktan nehrin deltasını işgal etmekte oldukları hakikat gibi kabul olunur.

Mısırlıların en eski krallarına Horus denilirdi. Horus, Mısır'ın doğusunda bulunan kıtaların bir tanrısı gibi tanındı. Bu husus onların kökenlerinin doğuda, Asya'da olduğuna işaret eder. Mısır tanrı krallarına verilen eski isimler demirci olarak tercüme edilmiştir. Bunlar hem savaşçı hem maden sanatlarını yapan insanlardı. Bugün muhakkaktır ki ilk Mısır ahalisi miladın 5000 yıl öncesine doğru Asya'dan gelmiş olan beyaz ırktır. Bu ırk Nil vadisine yerleşti, kabileler halinde kümeler oluşturdu. (TTAH, 2014, s. 148-149)

Atatürk, Moret'in "Nil Nehri ve Mısır Medeniyeti" isimli eserinde Horus kelimesinin altını çizip yanına "Oğuz", Hathor kelimesinin altını çizip yanına "Hatun" diye not düşmüştür (AOK, 2001, Cilt 13, s. 29). Bu da onun Mısır mitolojisinde çok önemli yere sahip bu iki karakterin ismini, Güneş Dil Teorisi kapsamında ele aldığını göstermektedir.

Resim 2: Atatürk, Horus kelimesinin yanına Oğuz; Hathor kelimesinin yanına Hatun yazmıştır (AOK, 2001, Cilt 13, s.29).

1932'de gerçekleşen I.Türk Tarih Kongresi'nde Yusuf Ziya Bey, "Mısır Din ve İlahlarının Türklükle Alakası" ismiyle sunduğu bildiride Osiris, Geb, Mut, Hathor gibi Eski Mısır mitolojisindeki isimlerin Türkçe kökene sahip olduğunu savunmuştur. Bildirisinde Eski Mısır uygarlığının kökeninin Turan yaylası olduğunu savunan Yusuf Ziya Bey, Eski Mısır mitolojisindeki bazı tanrı ve tanrıça isimlerini Türkçe olarak şöyle açıklamıştır:

Eski Mısırlıların Wasar dediği ve Ra'dan türettiği bir kelime olan Osiris'in ismi Üze Ur'dan gelmektedir, Türklerde ur hem gök hem güneş demektir. Ra'nın Eski Mısır dilindeki anlamı aynıdır, hem gök hem güneş demektir. Eski Mısır'da yeryüzü tanrısı olan Geb'in ismi Türkçe kip'ten gelmektedir. Bu kelime çöl demektir, günümüzde kullanılmakta olan Gobi kelimesi Moğolca çöl anlamına gelmektedir. Eski Mısır'da ana tanrıça olan Mut'un ismi, Türkçe anne anlamına gelen amu kelimesinden gelmektedir. Hat/hatun kadın demektir, Hat-ur ise göğün ve güneşin kadını yani Horus'un eşidir. Horus'un Eski Mısır dilindeki karşılığı gökteki güneştir. Eski Mısır mitolojisinde Hathor, Horus'un eşidir (Yusuf Ziya Bey, 1932, s. 255).

Atatürk'ün görevlendirmesi ile Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki derslerinde Güneş Dil Teorisi üzerine çalışan Abdülkadir İnan, "Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları" isimli eserinde eski Türklerde gök kültürünün güneş kültü ile bir olduğunu söyler ve Eski Mısır'daki Ra'yı Güneş Dil Teorisine göre şöyle açıklar:

Ra = Ağ + ar + ağ = ağarağ = .+ rağ = Ra

Böylece Eski Mısır mitolojisindeki pek çok tanrı ve tanrıçanın isminde bulunan Ra kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu savunur. Aynı zamanda Türkçede pak, temiz, mukaddes anlamına gelen arı kelimesinin ve Yakutçada pak, mukaddes, ilahi, ehemmiyetli, muazzam anlamlarına gelen ar kelimesinin aynı kökten geldiğini öne sürer (İnan, 2022, s. 20).

Atatürk'ün Hititlerle İlgili Çalışmaları

Eski Mısır'daki arkeolojik keşiflerin Avrupa merkezli tarih görüşünü sarsmasına benzer bir etkiyi Hitit kazıları yaratmıştır çünkü kazılar ilerledikçe bu gizemli uygarlığın Asya kökenli olduğuna ilişkin işaretler ortaya çıkmıştır. "Hititler" kitabının yazarı B. Brandau bunu şöyle ifade etmiştir: "Eski Doğu'ya ait dünya görüşü temelinden sarsılmıştı. Kim derdi ki MÖ 2.binyılda Orta Anadolu'da bir imparatorluk olacak, hükümdarı Mısır firavununa denk görülecek." Aynı zamanda

Resim 3: Atatürk kazılardan çıkan buluntuları inceliyor.

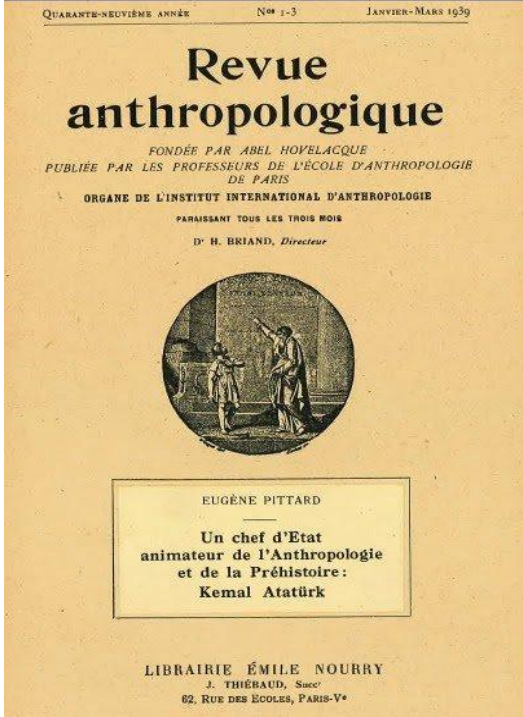
www.tttk.gov.tr (Erişim Tarihi: 29.04.2026)

Hititlerin Anadolu'ya gelmeden önceki yurtlarının Hazar Denizi civarı olduğunu belirtmiştir (Brandau, 2004, s. 29).

Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında Hititlerle ilgili işaretlediği kısımlar şöyledir: H. G. Wells, "Cihan Tarihinin Umumi Hatları" 1. Cilt'te Hitit uygarlığının, büyük olasılıkla köken olarak Avrupa uygarlığının öncülü olduğunu söyler (AOK, 2001, Cilt 2, s. 258). Hitit ve Asianik Dergisi'nde İyonya kültürünün, büyük çapta Hitit kültüründen türediği belirtilmiştir (AOK, 2001, Cilt 23, s. 250). Charles Aimond, "Doğu ve Yunan" isimli eserinde Yunanların geleneklerinin, Helen uygarlığının köklerini Doğu halklarına dayandığını ve Yunanların, Asya'dan geldiğini ifade eder (AOK, 2001, Cilt 11, s. 372).

Atatürk, 1912'de bırakılan Hitit kazılarını 1931'de yeniden başlatmıştır. Boğazköy'ün yanı sıra İnandıktepe, Maşathöyük, Ortaköy gibi yerlerden Hitit tabletlerini içeren arşivler ortaya çıkmıştır.

1935 yılında Alacahöyük'te arkeolojik kazılara devam edilmesini isteyen Atatürk, kazılara aktarılacak üzere Türk Tarih Kurumu bütçesinden para ayırmıştır. Kazıya başlandığında altın takımlar ve güneş kursları içeren mezarlar açılmıştır. Bu değerli eserler bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Türkiye'de Hititolojinin kurulması, Ankara'da 1936'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin açılması sayesinde olmuştur. Atatürk, Hititoloji bölümü için ünlü Hititolog Profesör Hans Gustav Güterbock'u Ankara'ya davet etmiştir (Koç, 2006, s.12-13).

Resim 4: "Hitit ve Asianik" Dergisi kapağı.
persee.fr/collection/rhita (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2026)

1930'da kurulan Fransız Asya ve Hitit Araştırmaları Enstitüsü; Eski Anadolu uygarlıklarının tarihini, dillerini, kanunlarını, dinlerini, sanatlarını ve diğer antik uygarlıklarla olan ilişkilerini çalışmayı amaçlamıştır. Enstitünün idare kurulu, Strasburg Üniversitesi'nden Prof. Eugène Cavaignac ve Prof. Abel Juret ile Paris'teki Katolik Enstitüsü'nden Prof. Louis Delaporte'den oluşmaktadır. Atatürk, 1938 yılında aynı enstitünün onursal başkanlığını kabul etmiştir.

Bu enstitü bünyesinde çıkan bir dergi olan "Revue Hittite et Asianique" yani "Hitit ve Asianik Dergisi", Atatürk'ün maddi yardımlarıyla basılmıştır. Dergiyi çıkaran enstitü, her sayının giriş sayfasında, verdiği destekten dolayı Atatürk'ü onurlandırmış ve derginin sponsoru olduğu vurgulanmıştır. 1938 yılında Atatürk'ün vefatından sonra dergiyi İsmet İnönü finanse etmiştir. Dergiyi Atatürk'ten miras sayan İsmet İnönü, 1950'ye kadar derginin yayınlanmasına desteğini sürdürmüştür (Etli, 2022, s.52).

1978 yılına kadar basılmaya devam eden dergi 94 sayı basılmıştır. Derginin içeriği Hititler ve Hurriler gibi Anadolu uygarlıklarının tarihleri, mitolojileri, dilleri ve arkeolojik kazılarda çıkan buluntuların değerlendirilmesi gibi konulardan oluşmaktadır.

Hitit ve Asianik Dergisi'nde şu yazı çıkmıştır:

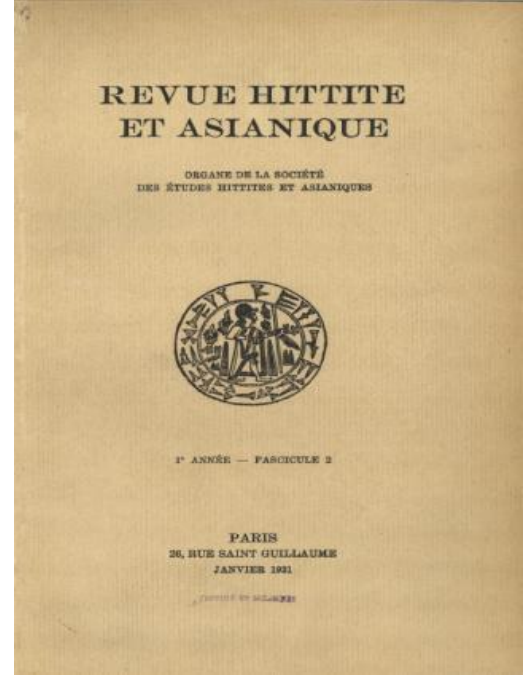
L. Delaporte, Hitit ülkesine gitmek üzere 25 Mayıs'ta Paris'i terk etti. 7 Haziran günü Ankara'dan geçişi esnasında Türkiye Tarih Cemiyeti'nin çok büyük ilgisini gördü. Kendisine, toplantılarını yaptığı sarayda bir çay verildi ve bu çaya hükümetin ve şehrin en büyük şahsiyetleri ile Ekselansları Fransa Büyükelçisi ve Müsteşarı Bay Pozzi de katıldı. Ekselansları Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı (Atatürk), yüksek ilgilerini bir kez daha esirgemeyerek bu toplantıya yardımcı oldular ve Anadolu'nun en eski geçmişiyle ilgili olarak, Bay Delaporte'la çok uzun süre ilgilendiler. Ekselansları Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı bir grup içerisinde fotoğraf çekilmesine müsaade buyurdular ve bu fotoğraf ertesi gün Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nde yayınlandı. Hitit Araştırmaları Cemiyeti tarafından kazılar için seçilen mahal, Kırşehir'e yaklaşık 35 kilometre mesafedeki bir plato üzerinde, Halis ve Kapadokya vadileri arasındaki yapay bir tepecti. Türkçe olarak Has Höyük ki bu, iyi tepelik anlamına gelmektedir. Burasından, ilk olarak kendisini 1927 yılında keşfeden Bay Von der Osten tarafından söz edilmiştir. (AOK, 2001, Cilt 23, s. 258)

İsviçreli bir antropolog ve etnolog olan Prof. Dr. Eugene Pittard, 1911'den beri Anadolu'da antropolojik araştırmalar yapmıştır. 1924'te yayınladığı "İrklar ve Tarih" kitabını Atatürk, büyük bir dikkatle okumuştur.

Pittard, Türk göçlerinin Orta Asya'dan Avrasya'ya doğru yayıldığını ve Neolitik uygarlıkları ilettiliklerini söylemiştir. II.Tarih kongresinde Türk tarih tezini savunan konuşmalar yapmıştır. Bildirisinde “Tarım yapan, hayvanları evcilleştiren Etilerin cetleri, Türklerin de cetleridir. Etiler döneminde Avrupa'da evcil at yoktur. Etilerin, Ön Asya'nın bugünkü anası olduğunu kabul etmek lazımdır,” demiştir (Pittard, 1937, s. 80).

Pittard, Fransa'da yayın yapan *Revue Anthropologique* adlı derginin 1939 Ocak-Mart sayısında “Kemal Atatürk: Antropoloji ve Tarih Öncesi Canlandırılan Devlet Başkanı” isimli ve bu sayıya kapak olmuş bir yazı yayınlamıştır. Yazıda Atatürk'ten şöyle bahsetmiştir:

Atatürk tüm devlet başkanlığı süresince Türk halkının kökeni konuları dahil eski uygarlıklara ilgi duymaktaydı. Kendisiyle konuşmalarımızda sohbetin bu konulara dönmediği zaman yoktu. “İrklar ve Tarih” adlı kitabımla ilgilendiğini ve kitaptaki bazı konuları benimle tartıştığını söylemeliyim. 1928 yılında Anadolu'da tarih öncesi bir uygarlık keşfettiğimde Atatürk bununla yakından ilgilenmişti. Bulgularımı paylaştığımda beni dinleyen katılımcılar arasında her zaman kendisi de bulunmaktaydı. Onun bu konulara ilgisinin platonik olmadığını çok iyi anladım. Kongrelerde sadece birkaç bildiri sunumuna değil, tamamına katılım sağlıyordu. Hatta kongrelerde arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan eserleri, özellikle Hititler ile ilgili olanları sergiletiyordu. Hititlere özel bir ilgisi vardı. Onun döneminde özellikle Alacahöyük'te önemli kazılar yapılmıyordu. Yeni açılan müzelerde de bu bulgular sergilenmeye başlanmıştı. Bu dönemde Hitit başkenti Hattuşaş'ta arkeologlar çalışmaya başlamıştı. Bu kazılarda yeni bulgular çıktıkça Atatürk'e rapor veriliyordu. O, Hititlerin Avrasya coğrafyasının ve hatta dünya medeniyetinin kökenindeki esas uygarlık olduğuna inanıyordu. Onunla Hititlerin ilkel Avrupa toplumları üzerindeki olası etkileri hakkında defalarca tartıştığımızı bilirim. (Etli, 2022, s.52-53)

Resim 5: “Revue Anthropologique” dergisinin kapağı (Etli, 2022).

Hititlerin Asya kökeniyle ilişkili olarak Atatürk, Rene Dussoud'un “Ege Denizi Havzasında Helenistik Dönem Öncesi Uygarlıkları” isimli eserinde şu kısımları işaretlemiştir: “Hititler, üç bininci yıldan itibaren Mezopotamya'nın etkisinde kalan ve hiçbir biçimde deniz ile teması olmayan, tam anlamıyla Asyalı bir toplumdur” (AOK, 2001, Cilt 11, s. 6).

Atatürk, Gustave Fougères'in yazdığı “İlk Uygarlıklar” isimli kitaptan şu kısmı işaretlemiştir:

Kimileri Hititçenin söz dağarcığının Anadolu'nun çok az bilinen Likyaca, Lidyaca, Karyaca vb. ne Sami ne de Hint-Avrupa dili olan dillerinden alınmış çok sayıda Asyalı unsuru içeren bir Hint-Avrupa dili olduğunu benimsemektedir. Kimileri ise Hitit dilinin temelini Hint-Avrupa dillerinden alıntılarla oluşturulmuş Asyalı olduğunu düşünmektedir. Dilin çerçevesi Hint-Avrupalı olsa da söz dağarcığının öyle olmadığı kanıtlanmış gibi görünüyor. (AOK, 2001, Cilt 11, s. 68)

Hitit ve Asiatik Dergisi'nde bu konuyla ilgili işaretlediği yerler şöyledir:

İlgi çekici başka bir mesele, Küçük Asya ve Transkafkasya ve daha kuzeye yerleşmiş bölgeler halklarının dilleri ve kültürleri arasındaki ilişkidir. Boğazköy çiviyazıları koleksiyonunu keşfeden Doktor Forrer, buradaki dillerden birinin Gürcüceye yakın olduğunu, yani Hint-Avrupa olmadığını vurgulamıştır. Gövdenin kısımlarının Hitit dilindeki ve Kafkas dillerindeki isimlerinin Küçük Asya dillerinde de bulunduğu, meşhur bir bilgin olan Profesör Sayce tarafından gösterilmiştir. Asya'nın eski dillerinin (Kapadokya dili, Likya dili, Lidya dili vb.) ve Ege denizi dillerinin Hint-Avrupa dilleri olmadığını hatırlamak gerekmektedir. Bunu yazıtlardan ve sözlükçülerin yorumlarından biliyoruz. Biz; Ege, Küçük Asya, Transkafkasya ve kuzeye doğru ve doğuya doğru daha uzak bölgelerin bir zincir oluşturduğunu düşünüyoruz. (AOK, 2001, Cilt 23, s. 251)

C.R.Conder “Altay Hiyeroglifleri ve Hitit Yazıları” isimli eserinde Hitit yazısının Moğol dili yardımıyla çözülebileceğini öne sürmüştür (Conder, 1887). 1898’de yayınlanan “Hititler ve Dilleri” isimli eserinde bu savı daha da geliştirerek, argümanlarını genişletir. Ona göre Almanya’dan Dr. Peiser Hititçe ve Türkçe’nin benzerliği konusunda onunla aynı fikirdedir, Fırat ve Dicle’ye inenler Moğol ırkıdır, Ur’un Moğol prensleri bildiğimiz Mısır uygarlığının başlangıcından önce Mısır’la iletişim halindedir. Conder’in ifade ettiğine göre Sir R. Hawlinson ve Dr. Birch, Hititlerin Turan

Resim 6: Antropolog Prof. Dr. Eugene Pittard, Atatürk ile çalışıyor (Etli, 2022).

kökenli olduğunu söyler ve dillerinin bunun bir kanıtı olduğunu ileri sürer. Mısır kayıtlarında kendilerine Men veya Minni diyen, Van Gölü ve Suriye arasındaki bölgede bulunan, Sami kabileleri arasında Khanirabat olarak bilinen yerin anlamı büyük olasılıkla kağanların ülkesidir (Conder, 1898, s. 18-20).

Atatürk’ün bu konudaki okumaları ve yurt dışındaki bilim insanlarının yaptığı çalışmalar Türk Tarihinin Ana Hatları kitabına şöyle yansımıştır:

Anadolu yaylası, daima Doğu’nun eski medeniyetlerini Akdeniz medeniyetine bağlayan büyük yol olmuştur. Hititler, tarihten evvel Orta Asya yaylasından batıya yapılan göçlerle Anadolu’ya gelen Türklerdir. Hititlerin dili Türkçedir. Sami veya Hint Avrupalı değildir.

Hititlerin Anadolu’ya yerleştikleri zaman, Sümerlerin Mezopotamya’ya yerleştikleri zamandan sonra değildir. Bunlar Orta Asya yaylasından batıya göç eden kitlelerin öncülerinden biridir. (TTAH, 2014, s. 172-173)

Sonuç

Avrupa’ya karşı ilk kurtuluş savaşını kazanan Mustafa Kemal Atatürk, Avrupa’nın sömürgeci amaçlarına hizmet eden, uygarlığın Yunan-Roma kökenli olduğuna dair Avrupa merkezli bakış açısına karşı çıkmıştır. Avrupa uygarlığının da temeli olan Asya kökenli Hitit ve Eski Mısır gibi uygarlıklarla ilgili yapılan çalışmaları takip etmiştir. Bu uygarlıkların Asya kökenini vurgulayan objektif tarihçilerin eserlerini altını çizerek ve yanlarına notlar alarak okumuştur. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu’nu kurarak, bu konularda düzenlediği kurultaylarda hem yurt içinden hem yurt dışından bilim insanlarının dikkatini bu konulara çekmiştir. Türk Tarihinin Ana Hatları isimli kitapta ve liseler için hazırlanan tarih kitaplarında uygarlığın Asya kökeni üzerinde durulmuştur. Anadolu’da var olması açısından büyük ilgi gösterdiği Hitit uygarlığıyla ilgili olarak Atatürk; Alacahöyük kazılarını başlatmış, Fransa’da Hititler üzerine yazılar yayınlayan “Hitit ve Asianik” dergisinin sponsoru olmuştur. Prof. Eugene Pittard gibi dönemin ünlü antropologlarıyla çalışmış, yine dönemin ünlü Sümerolog ve Hititologlarını kürsü kurmaları için Türkiye’ye davet etmiştir. Geometri terimlerini Türkçeleştirdiği bir kitap yazmıştır. Bağımsız bir milletin varoluşu için kaçınılmaz olarak gördüğü tarih ve dil konularına çok önem vermiştir. Prof. Pittard’ın deyişiyle Atatürk, “tarih öncesini canlandıran bir devlet başkanıdır.” Bu konuda yapılacak daha kapsamlı araştırmalar, Atatürk’ün Türk tarihine ve diline yaklaşımını farklı ayrıntılarıyla ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri, I-III*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk, M.K. (2019). *Geometri*. Alaca Yayınları.
- Bernal, M. (2024). *Kara Atena: Eski Yunanistan uydurmacası nasıl imal edildi?* Ketebe Yayınevi.
- Brandau, B. (2004). *Hititler: Bilinmeyen bir dünya imparatorluğu*. Arkadaş Yayınevi.
- Cengiz, R. (Haz.). (2001). *Atatürk'ün okuduğu kitaplar: Altını çizdiği satırları, özel işaretleri, uyarıları, düştüğü notlar ve kitap içerisindeki özel yazıları ile (24 Cilt) (AOK)*. Anıtkabir Derneği Yayınları.
- Conder, C.R. (1887). *Altaic hieroglyphs and Hittite inscriptions*. Richard Bentley and Son Publishing.
- Conder, C.R. (1898). *The Hittites and their language*. Dodd, Mead and Co Publishing.
- Demir, G.Y. (2010). Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin kavşağında Güneş Dil Teorisi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* sayı 19, 2010/2.
- Engin, A. (1961). *Atatürkçülük savaşımızda Türk kültürü geçmişbilimi: Eti tarihi*. Atatürkçülük Kültür Yayınları.
- Etili, Ö. (2022). *Atatürk'ün gizli kalmış çalışmaları*. Gece Kitaplığı.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1988). *Atatürkçülük (Birinci Kitap)*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hitit ve Asianik Dergisi. persee.fr/collection/rhita (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2026)
- Ikram, S. (2009). *Ancient Egypt: An introduction*. Cambridge University Press.
- İnan, A. (2022). *Güneş dil teorisi üzerine ders notları*. Altınordu Yayınları.
- Koç, İ. (2006). *Hititler*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Meydan, S. (2007). *Atatürk ve Türklerin saklı tarihi*. Truva Yayınları.
- Meydan, S. (2012). *Akl-ı Kemal: Atatürk'ün akıllı projeleri 4. Cilt*. İnkılap Yayınevi.
- Pittard, E. (1937). *Neolitik devirde küçük Asya ile Avrupa arasında antropolojik münasebetler*. <https://ttk.gov.tr/ii-turk-tarih-kongresi-20-25-eylul-1937-istanbul/> (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2026)
- Türk Tarih Heyeti. (2014). *Türk tarihinin ana hatları (TTAH)*. Kaynak Yayınları.
- Türk Tarih Kurumu (TTK). (2021). *I. Türk Tarih Kongresi*. <https://ttk.gov.tr/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/> (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2026)
- Türk Tarih Kurumu (TTK). (2021). *II. Türk Tarih Kongresi*. <https://ttk.gov.tr/ii-turk-tarih-kongresi-20-25-eylul-1937-istanbul/> (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2026)
- Yusuf Ziya Bey. (1932). *Mısır din ve ilahlarının Türklükle alakası*. <https://ttk.gov.tr/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/> (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2026)

(Not: Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün LEE 512/LEE 608 kodlu Akademik Yazım ve Yayın / İleri Düzey Akademik Yazım ve Yayın dersi kapsamında hazırlanmıştır.)

Farklı Bir Pencereden Kırım: Savaş ve Sürgünün Sinemaya Yansıması Crimea from a Different Perspective: The Reflection of War and Exile in Cinema

Hülya YAMANER

Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye
hulyayamaner@gmail.com

ÖZ

Bu makale, özellikle 1853–1944 yılları arasında Kırım'da yaşanan siyasi, askeri ve demografik olayları sinema alanındaki yansımaları bağlamında ele almaktadır. Kırım Savaşı'ndan Sovyet dönemindeki büyük sürgüne uzanan bu yaklaşık doksan yıllık süreç; sömürgeci baskı, etnik kimliğin yok sayılması, zorla yerinden edilme, etnik temizlik gibi insanlık tarihinin en ağır deneyimlerini içermektedir. Söz konusu tarihsel travmalar, başta Kırım Tatarlarına ait olmak üzere pek çok edebi ve sinematografik eserde işlenmiş; kolektif belleğin korunmasında ve aktarılmasında temel bir işlev üstlenmiştir. Makalede, Kırım'daki bu tarihsel süreçler, dünya sinemasındaki temsillerine ilişkin analitik bir değerlendirme ile sunulmaktadır. Çalışmada, Kırım Savaşı ve Kırım tarihinde önemli yeri olan ülkeler ve şahısların eserleri seçilmiş olmakla birlikte, sinema alanında eserler ele alınmıştır. Ayrıca, 2014 yılı itibarıyla yaşanan Rusya-Ukrayna Savaşı günümüz sinemasında konunun devamı niteliğinde iki film de makalenin bağlamına uygun olarak dahil edilmiştir. Çalışma; tarih yazımı, kültürel bellek ve sanatsal anlatı arasındaki ilişkiyi sorgulamakta, Kırım'ın modern çağdaki trajik kaderinin görsel ve yazınsal ifade biçimlerini nasıl şekillendirdiğini karşılaştırmalı ve tarihsel film analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Tatar, Sürgün, Sovyetler, Sinema

ABSTRACT

This article examines the political, military, and demographic events that took place in Crimea—particularly between 1853 and 1944—within the context of their cinematic reflections. Spanning a period of nearly ninety years, from the Crimean War to the mass deportations of the Soviet era, this timeframe encompasses some of the gravest experiences in human history, including colonial oppression, the erasure of ethnic identity, forced displacement, and ethnic cleansing. These historical traumas—which play a fundamental role in the preservation and transmission of collective memory—have been depicted in numerous literary and cinematic works, most notably those concerning the Crimean Tatars. The article presents these historical processes in Crimea through an analytical assessment of their representations in world cinema. While focusing on cinematic works, the study specifically selects productions that feature the countries and figures playing pivotal roles in the Crimean War and Crimean history. Furthermore, in line with the article's scope and as a continuation of the subject in contemporary cinema, two films reflecting the Russia-Ukraine War (which began in 2014) are also included. The study interrogates the relationship between historiography, cultural memory, and artistic narrative; employing comparative and historical film analysis methods, it aims to examine how Crimea's tragic modern-era destiny has shaped visual and literary forms of expression.

Keywords: Crimea, Tatar, Deportation, Soviets, Cinema

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95147
Geliş/Received	30.06.2026	Kabul/Accepted	05.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author	Hülya YAMANER – hulyayamaner@gmail.com		
Atıf/Cite as	Yamaner, H. (2026). Farklı Bir Pencereden Kırım: Savaş ve Sürgünün Sinemaya Yansıması. <i>KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 1(1), 62-72. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95147		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 – Açık erişim / Open access		

Giriş

Kırım'daki Türk varlığının 6. yüzyıla kadar uzandığı bilinmektedir. Altınorda İmparatorluğu öncesinde Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar bölgede hüküm sürmüştür (Kırımlı, 2014). Kırım Altın Orda İmparatorluğu içinde, bağımsız şekilde yönetilen bir bölge iken, Taştımur tarafından hakimiyet altına alınmış ve Kırım'da ayrı bir hanlık kurulmuştur. Hacı Giray Han, Kırım Hanlığı'nın gerçek kurucusu olarak kabul edilmektedir (İnalçık, 2017).

Kırım Hanlığı, 1475'te Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlanmış ve yarı özerk bir siyasi yapı olarak varlığını sürdürmüştür. (Kurat, 2014). Ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı himayesinden çıkmış ve 1783'te Rusya tarafından ilhak edilmiştir (İnalçık, 2022). Bu tarihten itibaren başlayan Rus yönetimi, yarımada'daki Müslüman-Türk nüfus üzerinde köklü demografik ve kültürel politikalar uygulamıştır. (DİA, 2022).

İstanbul'u ve Boğazlar'ı "Hasta Adam"dan alma fikrinden asla vazgeçmeyen Çar Nikola; 1844'te İngiltere ve III. Napolyon ile görüşmüş istediği yanıtı alamamıştır. İngiltere'nin, bölgede güçlenen bir Rusya istememesi sebebiyle, görüşmeyi Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. 1853'te İngiliz Petersburg büyükelçisine "Şark Meselesi'nden", 'Osmanlı Devleti'nin hasta bir adam olduğunu, yakında öleceğini ve İngiltere ve Rusya'nın miras meselesinde anlaşmaları gerektiği' yönündeki ünlü konuşmayı gerçekleştirmiştir. Savaşın gerekçesi olarak "Kutsal Yerler" ve Osmanlı Devleti sınırları içindeki Ortodoksların hamiliği isteğini göstermiştir (Turan, 2024). Nihayetinde, Rusya'nın yayılmacı politikalarının kendi çıkarlarına zarar vereceğini düşünen İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti müttefikliği oluşmuştur.

1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı, 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile Rusya, Karadeniz'deki askeri varlığını sınırlandırmak zorunda kalmıştır (Kireççi ve Tezcan, 2015).

Savaş sonrası dönemde Kırım Tatarları, Rusya'nın artan asimilasyon baskısına maruz kalmıştır. Bu dönemde Tatarların özerklik ve kültürel tanınma talepleri, Rus merkezi yönetimi tarafından bastırılmış; eğitim, din ve vakıf kurumları üzerindeki denetim giderek sıkılaştırılmıştır. Paris Barış Antlaşması sonrası, baskılar daha da artmış, yaklaşık 200 bin Kırımlı, Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Kırım Tatarları, Kırım'da azınlık konumuna düşmüştür (Kırımlı, 2022).

1917 Bolşevik Devrimi, Kırım'da kısa süreli fakat yoğun bir siyasi çalkantı dönemini beraberinde getirmiştir. Kırım Tatarları, Aralık 1917'de toplanan Kurultay (Milli Meclis) aracılığıyla özerk bir yönetim tesis etmeye girişmiş; ancak bu girişim Kızıl Ordu kuvvetlerince kısa sürede bastırılmıştır (Kurat, 2014). 1920'de Beyaz Ordu kuvvetlerinin mağlup edilmesiyle Kırım, kesin olarak Sovyet hâkimiyetine girmiştir. (Kırımlı, 2022).

1921 yılında kurulan Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, görünürde Tatarlara kültürel ve yönetsel özerklik tanıyan bir yapı olarak sunulmuştur (Kırımlı, 2022). Ne var ki, 1930'larda Stalinist kolektifleştirme ve büyük tasfiye politikaları bu kazanımları tamamen ortadan kaldırmıştır. On binlerce Tatar aydını, din adamı ve kültür insanı ya idam edilmiş ya da Sibiry'a'daki çalışma kamplarına sürgün edilmiştir (Kireççi ve Tezcan, 2015).

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından 1941 yılının sonunda Kırım, Alman kuvvetlerinin eline geçmiştir. İşgal döneminde Nazi yönetimi, bazı Tatar gruplarını Sovyet karşıtı bir tutumla yakın değerlendirmiş; yardımcı kuvvetler oluşturulmuştur (Kireççi ve Tezcan, 2015). 1944 yılının başında Kızıl Ordu'nun yarımada'yı geri almasıyla birlikte Sovyet yönetimi, tüm Tatar nüfusunun Almanlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle toplu sürgünü meşrulaştırmıştır.

Kırım Sürgünü ifadesi, ilk olarak akla 1944 Sürgünü'nü getirir de; 19. yüzyılda, neredeyse her Osmanlı-Rus savaşı sonrası büyük göçler yaşanmıştır. 1783-1928 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne yaklaşık olarak 1.800.000 Kırım Tatarı'nın göç ettiği düşünülmektedir (Kırımlı, 2022).

18 Mayıs 1944'te Stalin'in emriyle NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen sürgün, tüm Kırım Tatar nüfusunun zorla yerinden edilmesini kapsayan insanlık tarihinin en ağır toplu cezalandırma eylemlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Yalnızca birkaç

gün içinde yaklaşık 200.000 kişi hayvan vagonlarıyla Orta Asya'ya, başta Özbekistan olmak üzere çeşitli bölgelere nakledilmiştir. Sürgün yolculuğunda ve ilk yerleşim yıllarında açlık, hastalık ve ağır yaşam koşulları nedeniyle hayatını kaybedenlerin oranı toplam nüfusun yaklaşık yüzde kırkını aşmıştır (Kireççi ve Tezcan, 2015). Bu trajedi, Kırım Tatarları tarafından “*Sürgünlük*” olarak adlandırılmakta ve millî yasın simgesi olarak yaşatılmaktadır. Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ise Haziran 1945'te lağvedilerek yarımada doğrudan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır (Kırımlı, 2022).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından da, sürgün edilmiş halkın anavatanına geri dönmesine izin verilmemiştir (Kireççi ve Tezcan, 2015).

1. Kırım Savaşı (1853-1856) ve Sinema

Kırım Savaşı, telgraf ve cepheden yapılan düzenli haber akışı ve özellikle İngiliz basının kamuoyu oluşturma gücü sayesinde siyasal karar alma süreçlerini doğrudan etkilemesi açısından, modern savaş olarak kabul edilmektedir (Ponting, 2015). Hatta İngiliz basını öylesine savaşın içindedir ki, savaşın gidişatı hakkında Rusları bilgilendirecek düzeydedir. Yine savaşa bizzat dahil olan Tolstoy, Cengiz Dağcı gibi isimlerin kaleme aldığı eserler, savaş alanında çekilmiş fotoğraflar bulunması sebebiyle de çok fazla birinci elden kaynak, görsel kanıt, hatırat mevcuttur. Bu zengin kaynaklar doğrultusunda, Kırım Savaşı'nın sinema temsillerinden seçilmiş eserleri kronolojik olarak ele alacağız.

1.1 The Defence of Sevastopol (1911)/Sivastopol Savunması (1911) (Yönetmen: Vasily Goncharov-Aleksandr Khanzhonkov)

1854-1855 Kırım Savaşı sırasında yaşanan Sivastopol kuşatmasını konu alan film, Rusya İmparatorluğunda çekilen ilk uzun metrajlı filmidir. Dünya sinema tarihinin en önemli yapıtlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yalnızca tarihsel açıdan değil, teknik açıdan da devrim niteliğindedir. Yönetmen Khanzhonkov, aynı sahneyi farklı açılardan kaydetmek için iki kamera kullanmış; bu yöntem sinema tarihinde ilk kez uygulanmıştır (Imdb.com). Filmin en çarpıcı yanlarından biri de, yönetmenin geçmişle doğrudan bir bağ kurmak amacıyla, 70-80 yaşlarındaki Sivastopol gazilerinden danışmanlık almış; filmin sonunda bu gazilerin her birini tek tek kameraya çekerek saygısını sunmuş olmasıdır. Bu da kurmaca ile belgesel arasındaki sınırı kaldırmış, yaşayan bir tarih izlenimi etkisi bırakmıştır.

Ancak filmin tarihsel anlamını ve amacını tam olarak kavrayabilmek için, onu çekildiği dönemin siyasi bağlamını bilmek gerekmektedir. Filmin galası, Çar II. Nikola'nın huzurunda Livadya Sarayı'nda yapılmıştır (Imdb.com). Kırım Savaşı'nda Rusya yenilmiş olsa da, Sivastopol direnişi ulusal bir destan olarak kurgulanmıştır. Film, her ne kadar sessiz olsa da top sesleri ve ses efektleriyle etkili bir hale getirilmiştir. Film, Deniz Harp Konseyi'nin toplanmasıyla, liman girişlerini kapatmak için kendi gemilerini batırmalarıyla başlamaktadır. Kadınların siper kazmaları ve mühimmat taşımaları gibi sahnelerle savaşın bir halk savaşı olduğu izlenimi yaratılmıştır. İnkerman Muharebesi, Kamçatka tabyasındaki gece muharebeleri Rusların yenilgisiyle sonuçlansa da yenilgi, kahramanlık söylemiyle; tarihsel travma milliyetçi bir gururla sunulmuştur. Lev Tolstoy'un da görev yaptığı ve daha sonra ünlü Sivastopol Hikayeleri'ni yazdığı, sürekli bombardıman altındaki kuşatmanın en tehlikeli bölgelerinden biri olan Dördüncü Tabya'ya da dramatik şekilde yer verilmiştir. Sivastopol'un güneyindeki yenilgi sonucu, kuzeye geri çekilme, yenilmeden çok onurlu bir geri çekiliş olarak yansıtılmıştır. Yine filmde Rus komutanlar kahramanlaştırılırken, sivil halkın ordu ile birlik içinde olduğunu, büyük fedakârlık yaptıklarını anlatan uzun dans sahneleri yer almaktadır. Gerçekte Çarlık Rusya Sivastopol'de yenilmiş ise de filmde kahramanca savunma, ordu-halk birliği, vatan uğruna fedakârlık temaları vurgulanmıştır.

Ne var ki filmin gözden kaçırdığı bir taraf mevcuttur: kuşatma boyunca Kırım Tatarları'nın sessiz ya da bilinçli olarak yok sayılan varlığı. Film Kırım'ı Rus tarihi içinde göstermiş fakat, Kırım'ın yerli halkını görünmezleştirmiştir. Bu görünmezlik, ilerleyen yıllarda somut bir zulme dönüşecek olan sürgün politikalarının belirtisi olarak değerlendirilebilir.

Tarihsel olarak bakıldığında Sivastopol Kuşatması, Kırım Savaşı'nın en belirleyici safhalarından biri olarak kabul edilmektedir. Karadeniz'de Rus deniz gücünün merkez üssü olan Sivastopol'un ele geçirilmesine yönelik uzun süreli bir kuşatma hareketidir. Osmanlı Devleti ve müttefikleri İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Karadeniz'deki varlığını zayıflatmak amacıyla 1854 yılı Eylül ayında Kırım Yarımadasına çıkarma yaparak kuşatmayı başlatmışlardır. Ruslar Kafkas cephesindeki başarılarına güvenirken, 28 Ağustos-9 Eylül tarihlerinde Sivastopol kalesi düşmüştür. Avusturya'nın da müttefikler tarafında olması sebebiyle, barış müzakerelerini kabul etmek zorunda kalmıştır. 1856 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması ile: her iki ülke de işgal ettiği topraklardan çıkmış, Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti sayıldığı antlaşma ile bütünlüğü ve istiklali antlaşmayı imzalayan devletler tarafından garanti altına alınmıştır. Yine antlaşmaya göre Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurmasına engel olunmuş ve böylece müttefikler, Rusya'nın yayılmacı politikasını kısa bir süre de olsa bu şekilde durdurabilmiştir. (Turan, 2024).

1.2 The Charge of the Light Brigade (1968)/Hafif Süvari Birliğinin Saldırısı (Yönetmen: Tony Richardson)

Kırım Savaşı'nı ele alan İngiliz bakış açısı, hicivli bir anlatım biçiminde yansıtılmıştır. Film Balaklava Muharebesi'ndeki yanlış anlaşılmış bir emir sonucu, Rus topçularına doğru giden ünlü hafif süvari hücumunu konu almıştır. Filmde komuta kademeleri arasındaki rekabet, ve şahsi çekişmeler, emri veren Lord Raglan, emri ileten Lord Lucan, hücumu yöneten Lord Cardigan, Komutan Nolan ve emir taşıyıcısı arasındaki iletişim hataları işlenmiştir. Dönemin asıl siyasi, tarihi arka planı film içine ustaca yerleştirilmiş animasyonlarla ortaya konulmuştur.

Bu animasyonlar Britanya'nın içinde bulunduğu refah ortamının altında yatan emperyalizme ve sanayileşmenin getirdiği işçi sınıfına vurgular yapmıştır. Bu üretim gücüyle yaşayan ve refahı yüksek bir saray ve imparatorluk yansıtılmıştır. Filmde, İngiltere'nin savaşa girme nedeni "Eğer zavallı, zayıf, hasta, küçük Türkiye "Avrupa'nın hasta adamı" tiranın eline düşerse; sömürge yollarımız ve kraliçemiz, Rus gemileri ve silahlarıyla parçalanacak ülkemizi utanç içinde bırakacaktır" repliği ile anlatılmıştır. İngiltere "aslan", Rusya "ayı", Osmanlı Devleti ise "hindi" sembolleriyle animeleştirilirken, bir ayının elinde parçalanmış hindinin, bir aslan tarafından kurtarılıp, korunduğu gösterilmiştir.

1936 yılında sinemaya aktarılan film, Richardson tarafından 1968 yılında, Amerikan-Vietnam Savaşının yaşandığı ve toplumsal olarak tepki çektiği bir dönemde yeniden çekilmiştir. 1854'teki Balaklava trajedisi, 1968'deki güncel tepkiler üzerinden yeniden tekrarlanan bir hata olarak yansıtılmıştır. Bu yönetmenin başka coğrafyalardaki askeri müdahalelere karşı verdiği politik bir tepki olarak da okunabilir. Filmde İngiliz ordu gelenekleri yüceltilmemiş, aksine hicvedilmiştir. Ölüm kahramanlık şeklinde yüceltilmemiş, aksine şahsi kararların sonucu olarak gösterilmiştir.

25 Ekim 1854'te meydana gelen Balaklava Muharebesi'ne tarihsel açıdan bakıldığında, müttefik savunma mevzilerinde dört adet tabya bulunmaktaydı. Birinci Tabyada 3, diğer üç tabyada ise yalnızca 2 adet İngiliz topu yer alıyordu. Bu tabyalar topraktan yapılmış, çok iyi inşa edilmemiştir. 2800 Osmanlı askeri görevlendirilmiştir. Muharebe Rus kuvvetlerinin müttefik hatlarını zorlamasıyla başlamıştır. Birinci Tabyadaki 750 Osmanlı askeri, karşısındaki yaklaşık 15 katı kadar askerle 2 saat savaşmış, 3 topla direnmiş, 170 kişi şehit vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu savunma, savaşın ilk aşamasını belirleyen en önemli unsurdur (Palmer, 1999).

Komuta hataları, koordinasyon eksikliği nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı birliklerinin savunduğu hat düşmüş, yardım gelmemiş ve geri çekilmiştir. Daha sonra Rusların eline geçmesi istenmeyen topları geri almak üzere gönderilen Hafif Süvari alayının hücumu, yanlış anlaşılmış emirler sonucu kayıplarla sonuçlanmıştır. Böylece Balaklava, hem Osmanlı birliklerinin kahramanca ilk direnişi hem de İngiliz komuta hatalarının net şekilde görüldüğü bir muharebe olarak tarihe geçmiştir (Ponting, 2015).

1.3. Battlefield Detectives Belgeseli: Balaklava Muharebesine Farklı Bir Bakış

İngiliz tarihinde özel, övgü dolu bir yere sahip olan Balaklava Muharebesi günümüzde de önemini yitirmemiştir.

2003-2006 yılları arasında History Channel’da yayımlanan “*Battlefield Detectives*” isimli belgeselin 1. Sezon 2. Bölümü de bu ünlü muharebeye ayrılmıştır. Battlefield Detectives, modern bilim imkanları, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile savaş alanlarını tespit edip, tarihi kaynaklarla karşılaştırıp efsane-gerçek analizi yapmaktadır. Yapım, İngilizler için oldukça kahramanca ve dramatik anlatılan, müttefik Türkler korkup kaçtığı için, hazırlıksız şekilde kahramanca üç koldan top ateşine koşturan süvari birliğinin destansı hikayesinin, İngiliz kaynaklarında anlatıldığı şekilde gerçekleşmediğini ortaya koymuştur. CBS ile tespit edilen 1. Tabyadaki şehit cenazeleri, Osmanlı askeri üniformalarına ait kalıntılar, süvarilerin bölgeyi geçerken alabilecekleri süre yeniden hesaplandığında bambaşka bir tarihi değerlendirme ile karşı karşıya kalınmıştır. Daha sonra, kaçtı denen Türklerin destek gelmeyince geri çekilip, İskoçya birliği ile savaşmaya devam ettiği, İskoç tabyasında savaşarak ölen askerlerin 3’te 2’sinin yine Türk askerleri olduğu ortaya konmuştur. Kahramanca savaşıp, geri çekilmek zorunda kalan İngiliz komutan Lord Raglan’ın kendi hatalarını örtmek amacıyla “günah keçisi” yapılan Türk askerleri geri hizmetlerde kullanılmış, yük taşınmış ve “iki ayaklı eşek” tabirine maruz bırakılmıştır. Belgeselde geçen şu cümle, tarih yazımının ne denli çarpıtılabildiğini, tam 150 yıl sonra asıl kahramanların kim olduğunu gözler önüne sermiştir. “*Popüler tarih anlayışı Hafif Tugay erlerini Balaklava Muharebesi’nin büyük kahramanları olarak sunuyor. Oysa dürüstçe söylemek gerekirse, ben askerî açıdan o muharebenin gerçek kahramanlarının güzergâhı boyunca doğu ucundaki Yoldaşlar Tepesi’nde Birinci Tabya’yı savunan erler olduğunu düşünüyorum*” (Tracey, Wright ve Millar, 2003)

2. İki Dünya Savaşı, Sürgün ve Kimlik Çöküşü

1917 Bolşevik Devrimi’nden sonra Kırım; Alman ve Bolşevik güçler arasında el değiştirmiş, 1920’de Sovyet hakimiyetine geçmiştir. 1921’de tanınan özerklik, Stalin döneminde büyük ölçüde geri alınmıştır. 1941’de Alman işgali sırasında Tatar kuvvetleri oluşturulmuştur. Hem Alman hem de Rusya safında savaşan Tatarlar, 1944’te Kızıl Ordu’nun Kırım’ı tekrar ele geçirmesiyle toplu bir sürgüne tabi tutulmuştur. Böylece Kırım tarihsel olarak sürekli bir savaş alanı olmuş, hangi taraf galip gelirse gelsin, Kırım Türkleri yenilen, kaybeden taraf olmuştur.

2.1 Haytarma (2013) – Akhtem Seitablaev

“*Geri dönüş*” anlamına gelen Haytarma, Kırım Tatar geleneksel halk dansının adıdır. 1944 Kırım Tatar sürgününü konu alan bu film, Akhtem Seitablaev’in yönetmenliğini ve başrolünü üstlendiği bir Ukrayna yapımıdır. Film, Sovyetler Birliği Kahramanı unvanını iki kez alan Ahmethan (Amethan) Sultan’ın hayatını, 1944 sürgününün içinde anlatmaktadır. Ahmethan Sultan 1920’de Dağıstanlı bir baba ve Kırım Türk’ü bir annenin çocuğu olarak Alupka’da dünyaya gelmiştir. Kaçinskiy Askeri Hava Okulu’ndan mezun olup göreve başlamıştır. 1942’de mühimmatı kalmadığı için uçağının kanadıyla düşman Alman uçağını düşürmüş ve bu cesaretiyle ilk Sovyetler Birliği Kahramanı nişanını almıştır. 1944’te Alman işgali bitince başlayan sürgüne ailesi de dahil edilmiş; fakat komutanlarıyla irtibata geçerek kapsam dışında kalmalarını sağlamıştır. “Sovyetler Birliği Kahramanı” ödülünü üçüncü kez alacağı zaman, uyruğunu değiştirme teklifini reddetmiştir; yerine “Kızıl Bayrak Nişanı” verilmiştir. 1971’de bir test uçuşu sırasında yaşanan kaza sonucu vefat etmiştir (Tekne, 2020).

Neredeyse 200 bin kişilik Kırım Türk’ünün 18 Mayıs 1944’te, sadece 15-20 dakika içinde, taşıyabilecekleri kadar eşya almaları söylenerek Orta Asya’ya sürgün edilmesi, insanlık tarihinin en hızlı ve kapsamlı etnik temizlik operasyonlarından biri olarak kabul edilmektedir. Resmi gerekçe olarak, Tatarların Nazi işgalinde iş birliği yapmış olması sunulmuştur; oysa sürgün edilen insanların büyük çoğunluğunu, işgal bölgesinde bulunmayan kadınlar, çocuklar ve yaşlılar oluşturmuştur (Kırımlı, 2022).

Film, bu vahşeti tarihsel bir kahraman üzerinden anlatmaktadır. Pilot olarak Sovyetler adına savaşan, iki kez kahraman ilan edilen bir Kırım Tatarı, Ahmethan Sultan memleketine döndüğünde

kendi ailesi ve halkının zorla trenlere bindirilerek sürgün edilmesine şahitlik etmiştir. Vatanseverliğin hiçbir önemi kalmamıştır; etnik kimliği bütün başarılarını silmiştir.

Haytarma, Kırım Tatar dilinde yapılmış ilk uzun metrajlı film olma özelliğini de taşımaktadır. Ülkemizde 50. Altın Portakal Film festivali dahil pek çok festivalde gösterilen film, Rusya'nın bazı engellemelerine rağmen oldukça ilgi uyandırmıştır. 9. Uluslararası Kazan Müslüman Filmleri Festivali'nde Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine yarışma dışı bırakılmak istenmiştir (Qha, 2013). Film yarışmaya uygun olmadığı gerekçesiyle yarışma dışı bırakılsa da gösterildiği salonun tıklım tıklım olduğu, ayakta izleyenler olduğu belirtilmiştir. İzleyicilerin gösterim sonunda film ekibiyle görüşmesine izin verilmemiştir (Mamaeva, 2013). Bu bilgiler ışığında, Haytarma, tarihi bir savaş filmi olmanın ötesinde, toplumsal hafıza savaşının da bir cephesi konumundadır.

2.3 Kırmılı (2014) - (Yönetmen: Burak Cem Arlıer)

Türk yönetmen Burak Cem Arlıer'in yönetmenliğini yaptığı, başrolünü Murat Yıldırım'ın üstlendiği Kırmılı, Cengiz Dağcı'nın 1956 tarihli "*Korkunç Yıllar*" romanından uyarlanan ve II. Dünya Savaşı sırasında Alman esir kamplarında tutulan Kırım Türkü esirlerin insanlık dramını aktaran bir Türkiye yapımı, tarihi drama filmidir. Türkçe-Almanca-Rusça ağırlıklı dil ile gerçeklik ön planda tutulmuştur.

Rusya adına savaşırken esir düştükten sonra, Almanların safında Sovyetlere karşı savaşan Kırmılı askerlerin hikayesi, filmin tarihsel zeminini oluşturmaktadır. Sadık Turan'ın Sovyet zulmünden kaçmaya çalışırken yeni bir baskı mekanizması içine düşmesini anlatmaktadır. Anayurdu için savaştığını düşünürken Sovyet Rusya ve Nazi Almanyası'nın zulmü arasında kalmıştır. Tren yolculuğu sırasında tanıştığı Polonyalı bir kadına (Maria) hatıralarını aktarmaktadır. Dağcı'nın romanı sinemaya aktarılırken iç dünyası, dramatik bir anlatımla yansıtılmıştır. Roman Sadık'ın ruhsal bunalımlarını, Kırım kimliğini kaybetme korkusunu, varoluşsal yalnızlığını ele alırken; film bunları görsel aksiyon ve aşk üzerinden görselleştirmektedir. Bu durum romanın derinliğini yeterince yansıtmamaktadır. Ama önemli bir işlevi de yerine getirmiştir: Türk seyircisine büyük ölçüde bilinmeyen, unutulmuş bu trajik tarihi sinema yoluyla aktarmaktadır. Filmin finali etkileyici bir sahne ile sonlanmaktadır. Sadık ve Maria'nın vurulup yere düştüğü yer, Kırım haritasına dönüşmektedir. Film, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti projeleri arasında yer alması bakımından da siyasi ve kültürel bir misyon da üstlenmiştir.

Sinema eserlerini incelediğimiz çalışmamız içinde oldukça önemli bir yere sahip olan Kırmılı filmine de kaynaklık etmiş olan Cengiz Dağcı ve *Korkunç Yıllar* adlı eserini ele almak yerinde olacaktır.

Cengiz Dağcı, 1919 yılında Kırım'da doğmuş, II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusunda görev almış, Almanlara esir düşmüş Kırım Türkü bir yazardır. Eserlerinde özellikle Kırım Tatarlarının uğradığı baskıları, sürgünleri, savaşın açtığı yıkımı ve vatan özlemini işlemiştir. Romanlarında tarihi olayları bireysel tanıklıklarla birleştiren Dağcı, Türk edebiyatında Kırım Türklerinin sesi olarak oldukça önemli bir yere sahiptir. Cengiz Dağcı, uzun yıllar İngiltere'de yaşamış olmasına rağmen, yazı dili olarak Türkiye Türkçesini tercih etmiştir. Dağcı kendi ifadesiyle "annesinin onunla konuştuğu dilde", Türkçe yazmıştır. Savaş, esaret ve sürgün hayatı nedeniyle doğduğu Kırım'a, 1942'de bir haftalık ziyaret hariç uzun yıllar dönememiştir. Buna rağmen romanlarının merkezinde Kırım, çocukluk hatıraları ve vatan özlemi yer almıştır. 71 yıllık hasretten sonra, Türkiye Devleti'nin çabaları sayesinde vatanına ebedi olarak dönmüştür. (Kocakaplan, 2022).

Dağcı'nın 1956 yılında yayımlanan "*Korkunç Yıllar*" adlı eseri, II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası arasında sıkışan Kırım Tatarlarının trajedisini anlatan otobiyografik bir romandır. "*Korkunç Yıllar*" gibi eserlerinde anlattığı birçok sahne, doğrudan kendi yaşadıklarıyla bağlantılıdır. Bu yüzden romanları yalnızca kurgu değil, aynı zamanda tarihsel ve kişisel bir tanıklık niteliği taşımaktadır. Eserde baş kahraman Sadık Turan üzerinden, Sovyet rejiminin baskıları, savaşın cephede ve sivil hayatta yarattığı yıkımı, esir kampları ve kimlik mücadelesi işlenmiştir. Roman özellikle Sovyet ordusunda savaşmak zorunda kalan Tatar gençlerin yaşadığı aidiyet sorununu ve insanlık dışı koşulları çarpıcı bir şekilde ortaya konulmuştur.

"Kim için yazıyorum? Bunları kim merak edecek? Hiç kimse! Hiç kimse bunları okumayacak!.. Ölmüş kahramanların heykellerini ölümler değil, yaşayanlar yükseltirler. Onların ruhlarını içimden çıkarıp bir heykel haline getirmek için ben hayatta kalmalıyım." (Dağcı, 1956). Şahit olduğu, bizzat yaşadığı ve romanlarıyla aktardığı bilgiler açısından hem birinci elden bir tanık hem de dönemi yazarak belgelendirmesi sayesinde, Kırım tarihi açısından son derece önemli vazife üstlenmiştir. Ayrıca anadilinde yazmayı bilinçli bir ısrarla sürdürmesi, Türkçe eserler vermesi, yurdu için verdiği başka bir mücadele biçimidir. Çünkü; işgal, sürgün yalnızca Kırım'ın yerli halkına karşı değildir: sistematik şekilde yüzlerce yıllık kültür tahrip edilirken, tarihi eserler de yok edilmiştir. Kırım Türkçesi ile yazılan eserler toplatılarak ve imha edilmiştir. Şehir, kasaba, cadde isimleri değiştirilmiştir. 1980'lerin sonuna kadar "Kırım" ifadesinin dahi kullanılması yasaklanmıştır (Kırımlı, 2022). Aynı şekilde Cengiz Dağcı'nın romanları da Sovyet Rusya'da yasaklanmıştır (Kocakaplan, 2022). Kim için yazdığını sorgulayan yazarın eserleri; kendi tarihini, kendi anadilinde öğrenmek isteyen Kırım-Tatar gençleri ve Kırım tarihi ve edebiyatı için yeri doldurulamaz bir literatür değerindedir. Hatıralarında da kendi sorusunu şu şekilde cevaplamaktadır Cengiz Dağcı: "Ben yalnızca Kırım'ın yazarı değilim, ama Kırım'ın faciasını bütün gerçeği ve içtenliğiyle yalnız ben yazabilirdim." (Dağcı, 2022).

3. Günümüzde Kırım: Yeniden Sürgün ve Yeni Sinema

Günümüzde Kırım Tatarları hâlâ aynı trajedileri yaşamaya devam etmektedirler. 2014'te başlayan Rusya- Ukrayna savaşında, Ukrayna tarafında da Rusya tarafında da Kırım Tatarları cephededir. Kırım Haber Ajansı'nın belirttiğine göre; 2024 tarihine kadar, Rusya tarafından zorla savaşa dahil edilen en az 4300 Kırım Tatarı ve Başkurt hayatını kaybetmiştir (Qha, 2024). Ancak yine de net bir sayıya ulaşılamamıştır.

3.1 Evge/Homeward - Nariman Aliev (2019)

Nariman Aliev'in ilk uzun metrajlı filmi olan *Evge* (Eve, Eve doğru), 2019 Cannes Film Festivali'nin *Camera d'Or* (Altın Kamera) bölümünde gösterilmiş bir Ukrayna yapımıdır.

Film, Kırım Tatarı Mustafa'nın, Donbass'ta Rusya destekli güçlerle savaşırken hayatını kaybeden büyük oğlu Nazim'i almak için, Kiev'e gelişini ve küçük oğlu Alim ile cenazeyi atalardan kalma topraklara defnetmek için çıktıkları zorlu yolculuğu anlatmaktadır.

Film bir yol hikayesidir; ancak mekanlar da bir zaman hikayesi temsili olarak kullanılmıştır. Kiev, günümüz modern toplumunu temsil ederken; Kırım geçmişi, gelenekleri ve yavaş yavaş yok olan kültürü temsil etmektedir. Mustafa Kırım'a geri dönmek için çok çabalamış ve nihayet bir ev kurmuştur; fakat oğulları Ukrayna'da yaşamayı seçmiştir. Küçük oğlu Alim için Kırım'a gitmek geçmiş mirası kabullenmek, sahiplenmek demektir. Kiev-Kırım arası araç ile yaklaşık 1000 km'dir ve bu yolculuğun bir kısmında Sivash Gölü'nün tekne ile geçilmesi gerekmektedir. Baba hastadır ve bu zorlu yolculuğu kaldırmaz, o da vefat eder. Alim, hem abisi hem babası hem de eve dönüşün tüm sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmıştır.

Filmin en etkileyici sahnelerinden biri: Amcasının Alim'e dedesinin mezarının önünde söylediği sözüdür "Kırım, bizim Kudüs'ümüzdür." Bu ifade; toprak-kimlik ilişkisini, dini-kültürel ilişkiyi, yolculuğun gerçek anlamını ve aynı zamanda kutsal bir "vatan davası" haline geldiğinin aktarıldığı sahnedir. Film ayrıca kuşak çatışmasını da ustaca işlemiştir. Mustafa geleneksel değerleri temsil ederken, oğul hem Tatar hem Ukraynalı kimliği temsil etmektedir.

Yönetmen Nariman Aliev, Cannes Film festivali röportajında; Kırım'ın 2014'te Rusya tarafından ilhak edilmesinin ardından pek çok kişinin ilk kez Kırım Tatarlarından haberdar olduğunu söylemiştir. Film çekmesinde ilham kaynağı olarak "Aile değerleri ve vatan sevgisinin önemini göstermek" olduğunu belirterek "Çocukluğumda bana öğretilen buydu ve ölene kadar da buna inanacağım" şeklinde ifade etmiştir. (Festival-Cannes.com, 2019).

Başrolünü, Haytarma filminin yönetmeni ve başrol oyuncusu olan Akhtem Seitablaev canlandırmaktadır. *Evge*, Haytarma'nın neredeyse devam filmi sayılabilir. Haytarma 1944'te işlenen

suçu anlatırken; Evge, o suçun yeniden tekerrür etmesini, toplumsal ve bireysel yıkımını aktarmıştır. Aynı yarımada, aynı halk, farklı bir zaman; ama aynı acı.

4. Aynı Millet, Aynı Tarih, Farklı Anlatım

Bu eserler bir arada değerlendirildiğinde en belirgin örüntü; bakış açısının her şeyi nasıl değiştirdiğidir. Perspektif, tarihi bir olayın, zamanla insan hafızasında ve anlatımında olguya dönüşürken, kimliğin aktarımına dahil oluşunu belirgin hale getirmektedir. Sinemada tarihi bir olay, insan zihninde ve dolayısıyla eserlerinde yeni bir kimlik kazanmaktadır. Böylece “*tarihi kazananlar yazar*” sözünün aksine, yaşayanların yazdığı bir bakış açısına dönüşmekte ve bu bakış açısıyla tarihi olaya yeni bir yorum katılmaktadır.

Sivastopol Savunması, Kırım’ı Rus tarihinin bir parçası olarak yansıtmıştır; yarımadanın yerli bir halkı yoktur, yalnızca Rus kahramanları vardır vurgusu yapılmıştır. Film, bu topraklar üzerindeki Rus iddiasının sinemaya yansımasıdır. Bu nedenle sanatsal bir anlatıdan çok, propaganda amaçlı bir devlet söyleminin görsel belgesi niteliğindedir. Ama bu propaganda kaba, özensiz bir şekilde değil, estetik açıdan da işlenmiş ve bir devlet söylemi, sanatla kalıcı bir kimlik şeklini almıştır. 1911’de Kırım Tatarları Kırım’da hâlâ mevcuttur, filmdeki bir ihmal değil, kasti bir yok sayıştır. Filmdeki yok sayış fiziksel olarak yok etmeden önce, söylemsel ve görsel olarak görünmez kılma çabasıdır.

The Charge of the Light Brigade, Kırım’ı Avrupa’nın bir iç hesaplaşmasının savaş alanı olarak yansıtmaktadır. Filmde Tatarlar yoktur, Osmanlılar filmin animasyonlarında hindi ve kurtarılacak bir kadın figürü iken; Kırım, Britanya sınıf savaşının yaşandığı coğrafi bir yer konumundadır. Filmi sadece hiciv şeklinde nitelendirmek doğru olmayacaktır. İngilizlerin çok iyi işlediği kara mizahın “*dark humor*” bir yansımasıdır. Hicvedilen İngiliz yönetici kesmidir, Kırım; sadece ülke içi bir eleştirinin mekânı işlevi görmektedir. Yerli halk yoktur, Osmanlı yoktur, İngiliz ordusunun çöküşünü, Kırım Savaşı üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Öte yandan film, Rus yapımının tam tersini yapar: Ruslar yenilgiyi zafer ve kahramanlıkla örterken, İngiliz yapımı zaferin bile anlamsızlığını, hatta zafer denilen şeyin kendisinin bir kurgu olduğunu vurgulamaktadır. Ama Kırım’ın asıl meselesine ya da Kırım halkına katkısı yoktur. Hiciv burada Batı’nın kendisiyle yüzleştiği, eleştirdiği bir tür işlevi görmektedir.

Kırımlı, Türk sineması bu meseleye farklı bir sorumluluk hissiyle yaklaşmıştır; çünkü Kırım Tatarları hem etnik hem de dini akraba bir topluluktur. Ancak bu yakınlık meseleye daha öznel yaklaşma, acıyı empatiyle aktarma, siyaseti dramla anlatma zorluğuna neden olmaktadır. Kırımlı’nın, Dağcı’nın romanı sayesinde tarihi bir dayanağı vardır, Kırım Tatarları bu filmde başroldür, öznedir. Ancak film, geniş kitlelere hitap etme kaygısıyla Sadık’ın iç dünyasını romandaki kadar aktaramamaktadır. Kitapta, Sadık’ın kamplarda kimliğini koruma, sürgünde kendini yeniden inşa etme süreci işlenirken; filmde savaş sahneleri daha epik şekilde kullanılmış ve Sadık Turan’ın Korkunç Yıllar’da anılarının arasında yaşama tutunma sebebi olarak, zaman zaman değiştiği Marya’ya olan aşkı, filmin merkezine konumlandırılmıştır. Yine de filmin önemini belirtmek gereklidir; Kırımlı hem bir tarihi bilinçlendirme görevi üstlenir hem de Dağcı’nın mirasını görünür kılmaktadır.

Cengiz Dağcı- Korkunç Yıllar ise bu meselenin en somut ve doğrudan aktarıcısıdır. Eseri, yaşadığı coğrafyadan zorla koparılmış bir insanın geçmişini ve kendi kimliğini koruma, yeniden inşa etme çabasıdır. Dağcı, kitabın ilk bölümünde, Rusya adına savaşırken “Sadık” ismini kullanırken; ikinci bölümde Alman esaretindeyken kendini “Turan” olarak tanıtmaktadır. Bu tercih bile esaret altında hâlâ kimliğini, vatanını, dilini muhafaza etmeye çalışmanın başka bir ifade şeklidir.

Aynı zamanda Kırım’ı yalnız Tatarlar için değil, diğer etnik unsurların da yaşadığı bir vatan olarak betimlemiştir. Kaldığı esir kampında dahi gözleri vatanından birilerini aramaktadır. Kırımlı bir Yahudi ve Ermeni’den aldığı yardımlara, aynı yurdun vatandaşlarının birbirine olan bağlılığı ve desteğine değinmeden geçmemektedir. Kitap olayları salt bir kronolojik savaş, sürgün, zorluklar ya da acı aktarımı şeklinde değil; yıktırılan bir cami minaresiyle, alfabenin bir resmi kararla değiştirilmesiyle geçmişin nasıl yok edilebileceğini, anıların içinde ustaca aktarmaktadır.

Haytarma ve **Evge**, ise Cengiz Dağcı kadar bu hikâyenin en içeriden ve güncel iki halkasıdır; çünkü anlatan kişi dışarıdan bakan değil, o acıyı yaşayan ve taşıyan isimlerdir. Otobiyografik bellektir, anlatan ve anlatılan kişiler aynı insandır. Bu filmler onlar için tarihsel bir belgeleme, aktarıcı değil, varoluşsal bir eylemdir, yaşadıklarıdır, taşıdıklarıdır, geçmişleridir. Haytarma, devleti adına savaşan, madalyalar taşıyan bir kahramanın, bir anda hain, istenmeyen birine dönüşü üzerinden, uğruna savaştığı yurdundan zorla uzaklaştırılan bir toplumu temsil etmektedir. Evge ise yol metaforu üzerinden Kırım'a geri dönüş, geçmişe de bir seyahate çıkarmaktadır. Post-modern bir anlatının içinden, sıradan insanlar üzerinden toplumsal bir acıyı anlatmıştır.

Haytarma'da sürgün edilen yüzbinlerce insanın başka topraklarda yaşarken bile eve geri dönme istediğinin hep diri kaldığını Evge göstermektedir. Yine Evge'de Mustafa'nın yolda ölümü üzerine, kendini Kırım'a ve geleneğe ait hissetmeyen Alim'in hem abisinin hem de babasının cenazesiyle birlikte, köklerini yani kolektif geçmişi üstlendiği işlenmiştir. Mustafa'nın oğlunu, amcası ve Ukraynalı yengesine emanet etmesi, konjonktürel anlamda Ukrayna ile birlikte hareketin zorunluluğunu simgelemektedir. Fakat Alim orada kalmaz, babasını yani köklerini takip eder, nihayetinde babasının da sorumluluğunu yüklenmiştir. Bu da izleyiciye, Kırım'ın bağımsız ve özgür olacağı umudunu hissettirmektedir.

Sonuç

Kırım yüzyıllar boyunca şahit olduğu olaylarla şekillenen bir topraktır. Dolayısıyla Kırım'ın hikayesi anlatılırken, o olayda anlatıcısının kim olduğu, o olay örgüsünde nerede durduğuyla doğru orantılı olduğu görülmektedir. Rusya; onu kendi parçası, İngiltere; üzerinde hata yapma lüksünün olduğu herhangi bir toprak parçası, Türkiye; akraba bir halkın acı mirası, Kırım Tatarları ise; kaybedilen ve sürekli geri kazanmaya çalıştığı bir yurt olarak anlatmıştır. 1783, 1853 1944 ve 2014 tarihleri, Kırım Tatarları için sadece savaşın kazanılıp kaybedilmesi meselesi değildir. Sürgünlüğün ve yeniden dönüş mücadelesinin tekerrür ettiği bir döngüdür. Cengiz Dağcı bu süreçte ayrı bir yerde durmaktadır; bizzat tanıklık ettiği tarihi aktararak, birincil kaynaklar bırakarak, toplumsal hafızaya kaydetmiştir. Kırmılı, bu mirası ele alarak sinema aracılığıyla yeniden hatırlatmıştır. Evge'nin 2019'da Kırım'ın, Rusya tarafından yeniden ilhakından sonra çekilmesi tesadüf olarak değerlendirilmemelidir. Edebiyat ve sinema, siyasi baskının arttığı zamanlarda, güçlü bir savaş cephesi işlevi görmektedir. Sovyet Rusya'nın Cengiz Dağcı romanlarını yasaklamış olması gibi, yıllar sonra Rusya'nın Haytarma'yı yasaklaması da bu gerçeği doğrular, anlatılan hikaye hâlâ bir tehdittir.

Kaynakça

1) Telif Eserler

- Arabacı, H. M. (2007). *1783'ten 2. Dünya savaşına kadar kırım'dan anadolu'ya yapılan göçler (sebepleri ve sonuçları)*. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi.
- Dağcı, C. (2022). *Hatıralarda*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Dağcı, C. (2013). *Korkunç yıllar*. Ötüken Neşriyat A.Ş.
- İnalcık, H. (2017). *Kırım hanlığı tarihi üzerine araştırmalar 1441-1700*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. *Kırım hanlığı*. (2022). TDV İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. (25), 449-457.
- Kırımlı, H. (2022). *Rus idaresi dönemi*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Türk Diyanet Vakfı. (25), 457-465.
- Kırımlı, H. (2010). *Kırım tatarlarında milli kimlik ve milli hareketler (1905-1916)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kireççi, M. A. ve Tezcan, S. (2015) *Kırım'ın kısa tarihi*. Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, (24), 11-58
- Kocakaplan, İ. (2022). *Cengiz dağcı'nın ruh ve fikir dünyası*. Düşünce Dünyasında Türkiz, 4(19), 31-44.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi*. Türk Tarih Kurumu. s. 171-175, 368-372
- DİA. (2022). *Kırım*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı. (25), 447-449.
- Palmer, A. (1999). *1853-1856 kırım savaşı ve modern avrupa'nın doğuşu*. Sabah Kitapçılık.
- Ponting, C. (2015). *Kırım savaşı efsanesinin arkasındaki hakikat*. Alfa Yayıncılık.
- Tekne, K. (2020) *Sovyet ordusunda kırımlı bir türk: ahmethan sultan*. Zfwt, Vol 12, (no.2), 81-96.
- Turan, M. (2024). *Kırım harbi (1853-1856): Yakınçağ'da büyük güç politikaları ve osmanlı devleti*. Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 49-68.

2) Filmler

- Aliev, N. (2019). *Evge*.
<https://www.primevideo.com/detail/0IZPMEBZEZII4RRRP7REUW563D> Erişim Tarihi: 24.06.2025 16:02.
- Arlıel, B. (2014). *Kırımlı*. Inter Medya Warner Bros. Türkiye. <https://mubi.com/tr/tr/films/crimean> Erişim Tarihi: 24.06 2024 16:03.
- Goncharov, V. ve Khanzhonkov, A. (1911). *Sivastopol savunması, Oborona Sevastopolya*. <https://youtu.be/5VM4hlEWuA?si=FQC3LKVBKB5SyRpc> Erişim Tarihi: 24.06.2026 16:08.
- Richardson, T. (1968). *The charge of the light brigade*. Woodfall Film Productions. [https://www.primevideo.com/-/tr/detail/0PWCXZZZUK6C1A6EO3VZ157GJ8#:~:text=Prime%20Video%3A%20Charge%20Of%20The%20Light%20Brigade%20\(1968\)](https://www.primevideo.com/-/tr/detail/0PWCXZZZUK6C1A6EO3VZ157GJ8#:~:text=Prime%20Video%3A%20Charge%20Of%20The%20Light%20Brigade%20(1968)) Erişim Tarihi: 24.06.2026 16:10.
- Seitablaev, A. (2013). *Haytarma*. İslamov, L. ve Diadiura, I. <https://youtu.be/jeUnEDO7Yg0?si=FxUkvnTgEb76vxj5> Erişim Tarihi: 24.06.2026 16:17
- Tracey, T., Wright, P., Millar, S. (Yönetmenler). (2003, 11 Ekim) *Charge of the light brigade (Sezon 1, Bölüm 2)*. *Battlefield Detectives*. History Channel. <https://www.primevideo.com/-/tr/detail/0O2SO260A2XKFT8XKNP69IC2BE> Erişim Tarihi: 24.06 2026 16:19.

3) Web Siteler

Festival-Cannes.com, (2019, Mayıs). *Evge* (homeward) as seen by nariman aliev. Festival De Cannes. Erişim Tarihi: 25.05.2026

(<https://www.festival-cannes.com/en/2019/evge-homeward-as-seen-by-nariman-aliev/>)

Mamaeva, T. (2013). *Haytarma- durmak bilmeyen acı*. Erişim Tarihi: 26.05.2026

(<https://tatar-congress.org/ru/zhizn/kultura/haytarma/>)

Qha, (2024, Haziran). *Rusya tarafından savaşılmaya zorlanan 4 bin 300 tatar ve başkurt öldü*.

Qha Kırım Haber Ajansı. Erişim Tarihi: 25.05.2026. 03:29

(<https://www.qha.com.tr/gundem/cephede-savasmaya-zorlanan-4-bin-300-asker-hayatini-kaybetti-490573>)

Qha, (2013, Eylül). *Rusya'nın dışişlerinden haytarma filmine engel*. Qha Kırım Haber Ajansı. Erişim Tarihi: 26.05.2026.

(<https://www.qha.com.tr/gundem/rusya-nin-disislerinden-haytarma-filmine-engel-129447>)

(Not: Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün LEE 512 / LEE 608 kodlu Akademik Yazım ve Yayın / İleri Düzey Akademik Yazım ve Yayın dersi kapsamında hazırlanmıştır.)

İngilizlerin Uluslararası Müdahale Alanları: Durand ve Brüksel Hattı Örnekleri Areas of British International Intervention: The Examples of the Durand and Brussels Lines

Mümine Selime KAVAK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye
msk.baee@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmada, İngiltere'nin coğrafi konumlar üzerindeki stratejik hedefleri doğrultusunda oluşturduğu yapay sınırlar, iki somut örnek üzerinden incelenecektir. 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Durand Hattı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde belirlenen Brüksel Hattı. Durand Hattı, 1893 yılında Afgan Emiri Abdurrahman Han ile Britanya Hindistanı Dışişleri Sekreteri Mortimer Durand arasında imzalanan Durand Antlaşması ile belirlenmiştir. Bu antlaşma ile belirlenen sınır, Afganistan ve Britanya Hindistanı arasındaki sınırı belirlemektedir. Ancak bu hat, sınır bölgede yaşayan Peştun aşiretlerini ikiye bölerek etnik bütünlüğü parçalamıştır. Sınırın çizildiği bu yıllarda İngiltere'nin temel amacı, Hindistan'daki sömürge yönetimini kuzeybatıdan gelebilecek Rus tehditlerine karşı güvence altına almak ve Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişine karşı bir tampon bölge oluşturmaktır. Bu bağlamda Durand Hattı yalnızca bir sınır değil, aynı zamanda İngiltere'nin sömürge ve güvenlik politikalarının gereği gerçekleştirilmiş bir hedeftir. Brüksel Hattı ise I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan Musul'un, 1918'de İngiltere'nin stratejik önemini fark etmesiyle sağlayacağı çıkarlar ve ekonomik üstünlük sebebiyle Mondros Ateşkes antlaşmasına aykırı bir şekilde bölgeyi işgal etmesiyle ortaya çıkmış bir sorundur. İngilizlerin politik çıkarları doğrultusunda ortaya çıkarttığı bu suni sorun, 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile de çözümlenemeyince, 1924'te Musul Meselesi olarak Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Cemiyetin oluşturduğu komisyon incelemeler sonucunda 1926'da Ankara Antlaşması ile Musul'u İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakmış ve Türkiye-Irak sınırını belirlemiştir. İngiltere, Irak'ın manda yönetimini sürdürmek ve özellikle Musul'daki petrol kaynaklarına hâkim olmak için Milletler Cemiyeti'nin belirlediği komisyona stratejik müdahalelerde bulunmuştur. Böylece Brüksel Hattı, uluslararası bir karar mekanizması üzerinden meşrulaştırılarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Politika, İngiltere, Durand Hattı, Brüksel Hattı

ABSTRACT

This study examines the artificial borders drawn by Britain in line with its strategic objectives over geographical regions, through two concrete examples: the Durand Line, which emerged in the last quarter of the 19th century, and the Brussels Line, determined in the first quarter of the 20th century. The Durand Line was established in 1893 through the Durand Agreement signed between Amir Abdur Rahman Khan of Afghanistan and Mortimer Durand, the Foreign Secretary of British India. This agreement defined the boundary between Afghanistan and British India. However, the line divided the Pashtun tribes living in the border region into two, thereby disrupting their ethnic unity. During the period in which this boundary was drawn, Britain's primary objective was to secure its colonial rule in India against potential Russian threats from the northwest and to create a buffer zone against Russia's expansion in Central Asia. In this context, the Durand Line was not merely a boundary, but also a strategic outcome shaped by Britain's colonial and security policies. The Brussels Line, on the other hand, emerged as a problem after World War I, when Britain, recognizing the strategic importance of Mosul -then under the control of the Ottoman Empire- occupied the region in 1918 in violation of the Armistice of Mudros, driven by the economic advantages and political interests it would secure. This artificial issue, created in line with British political interests, could not be resolved by the Treaty of Lausanne in 1923 and was subsequently brought before the League of Nations in 1924 as the Mosul Question. Following the investigations of a commission established by the League, the Ankara Agreement of 1926 granted Mosul to Iraq under British mandate and determined the Turkey-Iraq border. Britain strategically intervened in the League's commission to maintain its mandate over Iraq and, in particular, to secure control over the oil resources in Mosul. Thus, the Brussels Line was legitimized through an international decision-making mechanism.

Keywords: Diplomacy, Policy, Britain, Durand Line, Brussels Line

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95186
Geliş/Received	30.06.2026	Kabul/Accepted	05.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/ Corresponding Author	Mümine Selime KAVAK - msk.baee@gmail.com		
Atıf/Cite as	Kavak, M. S. (2026). İngilizlerin Uluslararası Müdahale Alanları: Durand ve Brüksel Hattı Örnekleri. <i>KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 1(1), 73-81. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95186		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 — Açık erişim / Open access		

Giriş

18. yüzyılın sonlarından itibaren büyüyen devletler arasında sömürgecilik yarışında üstünlük sağlamak isteyen İngiltere, güney doğu hammadde ve petrol kaynaklarına yönelmiştir. Bu bağlamda İngiltere'nin ekonomik üstünlüğü elinde tutmak istemesi, Doğu'ya olan ilgisini perçinlemiştir. Stratejik açıdan önemli bölgelerin hâkimiyeti, ticaret yollarının korunması, enerji kaynaklarının kontrolü ve devletlerarası üstünlük en temel politik çıkarlarıdır. Britanya İmparatorluğu'nun en değerli mülkü olan Hindistan'a giden yolların güvenliği ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Nitekim 1791 yılında Başbakan Pitt'in Rusya'nın genişleme politikasına karşı müdahale çabası, Hindistan güzergâhını tehdit eden ilerlemelerine sınır koyma amacı taşımaktadır. Bu ilgi alanları zamanla Güney Asya ve Uzak Doğu'dan Afrika'ya, ardından da Orta Doğu'daki stratejik enerji kaynaklarına kadar yayılmıştır. Şark Meselesi olarak bilinen bu konu, 19. yüzyıl boyunca -I. Dünya savaşı öncesinde de- birlikte hareket eden İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki toprakları kendi aralarında paylaşmak istemelerini ifade eder. Bu stratejik çıkarlarının temel nedenin Balkanlardaki karmaşık etnik ve dini yapılanmalardan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Osmanlı'nın fethettiği bölgelerdeki halklarının kendi din ve geleneklerini sürdürmelerine olanak sağlaması, uzun vadede milliyetçilik akımıyla ayaklanmalarına sebep olmuştur. Bu nedenle bölgedeki azınlık grupları öne süren İtilaf Devletleri, Osmanlı'ya diplomatik yollarla baskı ve tahakkümde bulunarak krize sebep olmuşlardır (Bulut, 2012).

Avrupalı güçler Osmanlı'nın iç işlerine müdahale ederek, bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanacakları bir satranç tahtasına dönüştüreceklerdir. Bu baskıcı ve güç odaklı politikanın ekonomik olarak zayıf görülen bütün devletler üzerinde dönemsel olarak uygulandığı görülmektedir. Anlaşılabileceği üzere İngiltere'nin doğu politikası uzun süre güç dengesini koruma ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı bir duvar olarak kullanma üzerine kurulmuştur. Ancak 1827'deki İtilaf Devletlerinin Navarin müdahalesi ve sonrasında ise Kırım Savaşı gibi süreçler bu politikanın kırılma noktasını ortaya koymaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya'nın ekonomik bir güç olarak yükselmesi ve 1903'te Bağdat Demiryolu projesine başlamasıyla İngiltere'nin stratejik endişeleri doruk noktasına ulaşmıştır. Zira bu demiryolu projesi, Britanya'nın 'omuriliği' olarak görülen Süveyş Kanalı'na ve dolayısıyla Hindistan bağlantısına doğrudan etki eden bir sorun olmuştur. Bu tehdit karşısında İngiltere, eski rakipleri olan Fransa ve Rusya ile 1904 ve 1907 yıllarında antlaşmalar yaparak saf değiştirmiştir. Haliyle İngiltere Doğu Sorunu'nu, Alman-Avusturya etkisine karşı yeni bir ittifaka taşıması gerekecektir (Bulut, 2012).

Bu jeopolitik ilerlemelerin en kritik süreci, sanayileşen dünya ile birlikte madenlerin ve özellikle petrolün stratejik bir değer olarak ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle Doğu Sorunu 20. yüzyılın başında başlayan toprak paylaşımını değil, enerji kaynaklarının sömürgeleştirilmesiyle başlayan ekonomik yarış da ilgilendirmektedir. İngiltere'nin bu dönemdeki askeri harekâtlarının başında gelen amaçlarından biri, Doğu Hindistan'daki donanmasına itici güç sağlamak üzere hayati öneme sahip petrol kuyularını korumaktır. Böylece hem bölgedeki hâkimiyetini sürdürmesi, hem de bölgeyi tehlikelere karşı korumak için sürekli müdahale edebileceği bir yer haline getirmesi gerekiyordu. Tam da bu noktada Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan üzerindeki sömürge çıkarlarını devam ettirebilmek için Afganistan'ı Rusların etkisinden uzak tutması gerekmektedir. Bunun için giriştiği bölgesel politikalar "Büyük Oyun" olarak bilinen İngiliz-Rus rekabetini oluşturur (Hopkirk, 2022).

Bu doğrultuda İngiltere Basra Körfezi'nde askeri keşif seferleri düzenlenerek, Mezopotamya (Irak) bölgesindeki petrol kaynaklarının Türklerin kontrolünden çıkartılmasını öncelikli hedefi olarak belirlemiştir. Bu nedenle İngiltere bir yandan Rusya'ya karşı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunur gibi görünürken, diğer yandan stratejik noktaları özellikle Kıbrıs ve Mısır bölgesini denetim altına alarak bölgedeki krizi kendi lehine yöneltmiştir. Bu nedenle bölgede müdahale edebileceği tampon bir bölgeye ihtiyaç duymaktadır. İngiltere 19. yüzyılın sonlarından itibaren Orta Doğu'ya gönderdiği casuslar vasıtasıyla bölge hakkında stratejik bilgiler toplamaya başlamıştır. Bu istihbarat faaliyetleri, İngiltere'nin bölgeye yönelik askeri harekâtlarına yön vermiş ve özellikle Musul-Kerkük bölgesindeki zengin petrol kaynaklarının keşfedilmesiyle diplomatik girişimlere hız kazandırılmıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yapılan Sykes-Picot ve San Remo gibi

gizli antlaşmalarla, Osmanlı toprakları İtilaf Devletleri arasında paylaşılmış, başlangıçta Fransa'ya bırakılan Musul daha sonra İngiltere'nin diplomatik baskıları ve Fransa'nın İngiliz desteğini alma arzusu nedeniyle İngiltere'ye devredilmiştir. Böylece baskı ve tahakkümle alınan bu bölge, İngilizlerin oluşturacağı tampon bölgelerden biri olan Brüksel Hattı, sınır bölgesi olacaktır (Eyicil ve Hamadlak, 2015).

I. Dünya Savaşı süreci ve Osmanlı'nın Almanya ile ittifak yapması İngiltere'nin Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetini korumak için Osmanlı'yı koruma politikasından ve bir tampon duvar olarak görmekten vazgeçirmiş, gerçek korumanın Osmanlı Devleti ile olmayacağını, Mezopotamya ve Yakın Doğu halklarının dostluğu ve bu bölgelerin doğrudan kontrolü (manda) ile olacağını fark etmiştir. Bu nedenle yalnızca sömürge devletlerine olası müdahale durumunda temas kurabileceği tampon sınırlar çizerek Irak ve Filistin gibi bölgelerde manda yönetimleri kurmaya girişmiştir. Kurulan tampon bölgelerin ve sınır hatlarının en somut amacı, petrol kuyularının güvence altına alınması olacaktır. Çünkü bu petrol yatakları Doğu Hindistan'daki İngiliz Donanması'na itici güç sağlamak üzere hayati öneme sahiptir. Bu stratejik hamleler, Mezopotamya'nın (Irak) Türk etkisinden tamamen kurtarılıp, İngiliz denetiminde olan bir bölge hâline getirilmesi içindir. İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda kurulan Irak Krallığı, Hindistan'a karşı oluşabilecek tehditlere bir bariyer olarak tasarlanmıştır. Aynı zamanda bu bölge İranlıların, Türklerin ve Bolşeviklerin entrikalarını önlemek amacıyla da seçilmiş bir bölgedir. İngilizler siyasi ve askeri istikrarın korunması için Fırat ve Dicle üzerindeki ekonomik projelerle bölgenin refahını arttırmayı ve nüfuzunu pekiştirmeyi hedeflemişlerdir. Almanya'nın Bağdat Demiryolu projesiyle İngiltere'nin "omuriliği" sayılan Süveyş Kanalı'na ve Hindistan yollarına bir darbe indirme girişimi, İngiltere'nin bu bölgede daha kesin sınırlar çizmek istemesine sebep olmuştur. Basra Körfezi ve Mezopotamya hattı, Hindistan'a giden deniz ve kara yollarının güvenliği için bir "kilit" noktasıdır (Bulut, 2012; Bakrania, 2017).

İngilizler bir diğer tampon bölge olarak Durand Hattı'nı belirleyecektir. Hindistan'dan ayrılan Pakistan'ın Rus etkisine karşın İngiltere, Afganistan ve Pakistan arasında bir sınır planlayacaktır. İngiltere dış politika yoluyla bölgede çıkan çatışmaları çözen taraf olarak yaklaşarak üstünlüğü devlet nezdinde ele almıştır. Böylece sınır hattını belirleyen taraf olmuştur. Bu noktada hem enerji yollarını ve kaynaklarını doğrudan denetim altına almayı hem de sömürge devletinin güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır (Külünk, 2023).

Tarihsel Arka Plan

Britanya ve Rusya arasındaki mücadelenin tarihsel arka planı, 19. yüzyılın Orta Asya'sına hâkim olmak için yürütülen çıkar odaklı stratejik mücadeleyi ve "Büyük Oyun" (The Great Game) olarak adlandırılan siyasi, diplomatik ve askeri rekabeti ifade eder. Britanya için bu mücadelenin temel odağı, imparatorluğun en değerli sömürgesi olan Hindistan'ın güvenliğini sağlamak ve Rusya'nın bölgeye yönelik olası tehditlerini bertaraf etme arzusudur. Çarlık Rusya'nın ise Türkistan'ı işgal ederek sıcak denizlere inme ve Hindistan üzerinden Britanya'nın küresel gücünü zayıflatma hedefiydi. Bu stratejik hedefler doğrultusunda Victoria Britanya'sı ve Çarlık Rusya'sı, 19. yüzyıl boyunca Kafkasya'dan Orta Asya'nın büyük çöllerine kadar uzanan geniş bir coğrafyada üstünlük mücadelesi yürütmüşlerdir. Kavramsal olarak bu mücadeleyi "Büyük Oyun" (The Great Game) olarak ilk kez adlandıran kişi Yüzbaşı Arthur Conolly'dir. Bu oyun Rusya'nın 19. yüzyılın başlarında Kafkasya ve İran'ın kuzeyine doğru ilerleyişiyle başlamıştır. Ancak asıl büyük olay, 1807 yılında Napoleon Bonaparte'ın Çar I. Aleksandr'a Hindistan'ı birlikte istila etme teklifini sunmasıyla başlamıştır. Bu tehdit karşısında Britanyalılar daha önce hiç keşfedilmemiş olan Hindistan yollarını haritalandırmak için 1810 yılında Yüzbaşı Charles Christie ve Üsteğmen Henry Pottinger'ı kılık değiştirmiş "Tatar at cambazları" kılığında Belucistan, Afganistan ve İran'a göndermişlerdir. Rusların tarafında ise Nikolay Muravyev, 1819 yılında bir Türkmen kılığında Hive'ye girerek Rusların bölgedeki askeri ve ticari çıkarlarını yoklayan ilk oyuncularından biri olmuştur. Oyun, 1831-1832 yıllarında Yüzbaşı Alexander Burnes'ün Sind, Lahor, Kabil ve Buhara'ya ulaşarak bölgenin askeri haritasını çıkartmasıyla yeni bir aşamaya evrilmiştir. Bu süreçte İngiltere, Rusya'nın sıcak denizlere ve Hindistan yollarına inmesini engellemek için "tampon devlet" politikası kurmuştur. Bu

noktada Büyük Oyun'un merkezinde yer alan Afganistan, Britanya Hindistanı'nın savunulması için hayatî bir "tampon devlet" görevi görmüştür. Bu nedenle istilacıların Hindistan'a ulaşmak için geçmek zorunda olduğu, stratejik bir konum olma özelliğine sahiptir. Bu dönemde Rusya, Yan Vitkeviç gibi gizemli ajanlarını Kabil'e Dost Muhammed'in sarayına göndererek Britanya nüfuzunu kırmaya çalışırken, Britanyalılar da 1841-1842 yıllarında Albay Charles Stoddart ve Arthur Conolly'yi Buhara emiri Nasrullah'ı ittifaka ikna etmek üzere görevlendirmiştir. Ancak her iki subay da emirin zindanında feci bir şekilde idam edilerek, Büyük Oyun'un bedelini hayatlarıyla ödemişlerdir. Britanya ise Rusya'nın bu bölgedeki nüfuzunu kırmak adına 1839 yılında Dost Muhammed'i devirip yerine kendi müttefiki Şah Süca'yı tahta geçirmek için Birinci Afgan Savaşı'nı başlatmıştır (Balland, 2002; Barfield, 2021; Hopkirk, 2022; Shah ve Hussain, 2022).

Ancak bu girişim, 1842 yılında 16.000 kişilik Britanya garnizonunun Kabil'den çekilirken karlar içinde neredeyse tamamen yok edildiği ve sadece Dr. Brydon'un sağ kurtulabildiği büyük bir felaketle sonuçlanmıştır. Bu mücadelenin zirve yıllarında Ruslar, General Çernayev'in 1865'te Taşkent'i zapt etmesinin ardından Semerkant (1868), Hive (1873) ve Hokand'ın (1876) birer birer Çarlık hâkimiyetine girmesiyle Hindistan'ın sınırlarına daha da yaklaşmışlardır. Bu ilerleyişe karşı Britanya, "Pandit" olarak bilinen ve Yüzbaşı Montgomerie tarafından gizli haritacılık teknikleriyle eğitilen yerli keşif erlerini (örneğin Mirza Şüca), Yasak Kent Lhasa'ya ve Pamirlerin derinliklerine göndererek haritada belirsiz olarak işaretlenen beyaz boşlukları Ruslardan önce doldurmaya çalışmışlardır. 1868-1869 yıllarında Robert Shaw ve George Hayward, Çin Türkistanı'ndaki Yakub Beg'in topraklarına giren ilk Britanyalılar olmuştur (Balland, 2002; Shah ve Hussain, 2022; Hopkirk, 2022).

Hayward 1870 yılında Yasin'de bir suikasta kurban gitmiştir. Bu nedenle Büyük Oyun'un kurbanları arasında yerini almıştır. 1878'de Rus General Stolyetov'un Kabil'e yeniden bir heyet göndermesi üzerine tetiklenen İkinci Afgan Savaşı, İngiliz Binbaşı Cavagnari'nin Kabil'deki Rezidans'ta katledilmesiyle başlamıştır. Ancak General Roberts'ın Kabil ve Kandahar'daki askeri zaferleriyle Britanya itibarını yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Nihayetinde, Rusya ve Britanya arasında 1895 yılında yapılan antlaşmayla, günümüzde Afganistan ile Pakistan'ı birbirinden ayıran ve Rusya'nın güneye inmesini engelleyen dar bir koridor (Vahan koridoru) oluşturularak bu iki dev imparatorluğun sınırlarının birbirine değmesi önlenmiştir. Oyunun odağı Rus subayı Gromçevskiy ve Britanyalı Francis Younghusband'ın 1889-1891 yıllarında karşı karşıya geldiği Pamirler ve Hindukuş geçitlerine kaymıştır. Rusların Panceh Vahası'nı 1885'te kanlı bir baskınla ele geçirmesi, iki süper gücü savaşın eşiğine getirmiştir. Ancak 1907 Britanya-Rusya Antantı ile taraflar İran, Afganistan ve Tibet üzerindeki nüfuz alanlarını belirleyerek yüzyıllık bu gizli savaşı resmi olarak sonlandırmışlardır. Ancak bu nihai anlaşma, 1917 Rus Devrimi ile yönetime gelen Sovyetler'in Çarlık Rusya'nın tüm anlaşmalarını geçersiz saymasıyla başka bir ideolojik boyuta evrilmiştir (Qassem ve Durand, 2008; Hopkirk, 2022; Herbert ve Idris, 2024).

Durand Hattı

19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasındaki emperyal rekabetin, yani Büyük Oyun'un merkezinde yer alan Afganistan, bu iki dev imparatorluk arasında tampon bölge işlevi görmektedir (Külünk, 2023). İngiltere, "imparatorluk tacının mücevheri" olarak gördüğü Hindistan'ı Rus ilerleyişine karşı korumak amacıyla Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmiş ve bölgede kendi çıkarlarına uygun hükümdarlar tesis etmeye çalışmıştır. Modern Afganistan'ın siyasi şeması bu dönemde oluşurken, 1919 yılındaki III. İngiliz-Afgan Savaşı sonrasında ülke dış politikada tam bağımsızlığına kavuşmuştur. Pakistan ise 1947 yılında Britanya Hindistanı'nın parçalanmasıyla bağımsız bir devlet olarak kurulmuş ve İngilizlerden miras kalan Durand Hattı'nı batı sınırı olarak devralmıştır. Ancak Afganistan, bu sınırı sömürge döneminin zorla dayatılmış bir mirası olarak görerek meşruiyetini tanımamıştır. Bu durum 1948'de, Pakistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliğine karşıt oy kullanmasına kadar varan bir gerginliğe yol açmıştır (Barfield, 2021; Arslan, 2025). Afganistan'ın bu tavrı sadece siyasi değil, uluslararası hukuk ilkelerindeki ifade farklılıklarına dayanmaktadır. Pakistan'ın Durand Hattı üzerindeki hak iddiası, uluslararası hukukta sömürgeci imparatorlukların dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletlerin eski idari sınırları devralmasını öngören 'Uti Possidetis Juris' ilkesine

dayanmaktadır. Bu doktrine göre, dekolonizasyon sürecinde sınır uyumsuzluklarını önlemek adına mevcut idari çizgiler uluslararası sınırlara dönüşür. Pakistan, 1947 Hindistan Bağımsızlık Yasası uyarınca Britanya Hindistanı'nın bu bölgedeki tüm hak ve yükümlülüklerinin yasal halefi olduğunu ve Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 11. maddesi gereği devlet halefiyetinin sınır antlaşmalarını etkileyemeyeceğini savunmaktadır (Jafeer & Saeed, 2020). Buna karşın Afgan araştırmacılar, bu sınırların sadece idari/geçici hatlar olduğunu ve sömürge bitiminde toprağın asıl sahibine dönmesi gerektiğini savunan "Uti Possidetis Facto" ilkesini öne sürmektedir. Ayrıca 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 51. ve 52. maddelerine göre, bir temsilciye baskı veya ekonomik yaptırım tehdidiyle imzalatılan antlaşmaların hükümsüzdür. Bu noktada Emir Abdurrahman Han'ın da bu antlaşmayı İngiliz baskısı altında imzaladığı belirtilmektedir. 1921 tarihli antlaşmanın 14. maddesindeki "3 yıl geçerlilik ve taraflardan birinin 12 ay önceden bildirerek iptal edebileceği" hükmü de Afgan tarafının 1949'daki iptal kararının hukuki dayanağını oluşturmuştur. 1962 tarihli bir BM belgesine göre Pakistan, Britanya Hindistanı'nın doğrudan halefi değil, ondan ayrılan "yeni bir devlet" olarak tanımlanarak kabul edilmiştir (Biswas, 2013; Enter for Strategic and Regional Studies, 2024).

1950'li ve 1970'li yıllarda Afganistan Başbakanı ve daha sonra Cumhurbaşkanı olan Muhammed Davud Han, hattın diğer tarafındaki Peştunlar için bağımsız bir devlet öngören "Peştunistan" meselesi ile Afgan dış politikasının ana eksenine haline gelmiş ve bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri düşmanlık seviyesine taşımıştır. Peştunistan meselesi, kökenlerini Han Abdülğaffar Han liderliğindeki 'Hudai Hidmetgar' (Tanrı'nın Hizmetkârları) hareketinden almaktadır. Peştun milliyetçiliğinin öncüsü olan bu hareket, Dr. Khan ve "Sınır Gandisi" olarak bilinen Han Abdülğaffar, bölgedeki Peştunlar için bağımsız bir devlet fikrini geliştirmişlerdir. Muhammed Davud Han döneminde devlet politikası haline gelen bu mesele, 'Peştunistan Günü' gibi uygulamalarla kabilelerin Pakistan'a karşı silahlandırılmasına kadar varmıştır. 1949 yılında Afganistan'da toplanan Büyük Meclis (Loya Jirga), Durand Hattı ile ilgili tüm antlaşmaların geçersiz olduğunu ilan etmiştir (Samim, 2024). Bu kronik istikrarsızlık süreci, 1978'deki komünist darbe ve ardından 1979'da gerçekleşen Sovyet işgali ile yeni bir boyuta evrilmiş, sınır bölgesi milyonlarca mültecinin sığındığı ve mücahitlerin örgütlendiği dünyanın en büyük insani kriz merkezlerinden biri hâline dönüşmüştür (Omranı, 2018; Zabihullah, 2024). Hindistan ve Sovyetler Birliği, Pakistan'ı zayıflatma isteği doğrultusunda Afganistan'ın Peştunistan iddialarını desteklemiştir (Mahmood, 2005).

Durand Hattı'nın stratejik önemi Afganistan'ın Orta ve Güney Asya'nın kavşağında, kadim İpek Yolu güzergâhları üzerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca imparatorlukların geçiş noktası olan bu sarp coğrafya, Hindistan'a yapılabilecek olası saldırılar için tek uygulanabilir kara rotası olması nedeniyle askeri bir kale ve üs bölgesi niteliği taşımaktadır (Erman, 2012). İngilizler için Afganistan'ın güvenliği, Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarının ve dolayısıyla tüm Hindistan'ın güvenliği anlamına gelmektedir. Bu yüzden Rusların Türkistan'daki ilerleyişi karşısında bölgenin bir savunma hattı olarak korunması hayati bir zorunluluktur (Külünk, 2023). Etnik yapısı, bölgenin en büyük aşiret temelli gruplarından biri olan Peştunlar etrafında şekillenmiştir. Peştun toplumu, "Peştunwali" adı verilen misafirperverlik, onur ve intikam gibi değerleri esas alan yazısız bir geleneksel hukuk sistemiyle idare edilen, son derece bağımsızlık yanlısı ve kabile bağlarına sadık bir yapıya sahiptir (EFSAS, 2018). Toplumsal kararlar "jirga" denilen aşiret meclislerinde alınırken, bu yapı merkezi hükümetlerin otoritesine karşı tarih boyunca direnç göstermiştir. Durand Hattı, 1893 yılında çizildiğinde Mohmand, Vezir ve Şinvari gibi birçok Peştun kabilesini ve köylerini, hatta bazen aynı ailelerin arazilerini de keyfi bir şekilde ikiye bölerek bölgenin doğal dokusunda derin yaralar açmıştır (Arslan, 2025).

İngilizlerin bu hattı çizme nedenlerinin ve amaçlarının temelinde Atılımcı Politikaları (Forward Policy) yatmaktadır. Bunun doğrultusunda Rus tehdidine karşı "bilimsel bir sınır" oluşturma arzusuna sahiptirler. 12 Kasım 1893'te Sir Mortimer Durand ile Emir Abdurrahman Han arasında imzalanan anlaşmanın öncelikli amacı, Britanya Hindistanı ile Afganistan arasındaki nüfuz alanlarını kesin olarak belirlemektir. Ardından İngilizler, kabile bölgelerini doğrudan ilhak etmek yerine dolaylı bir kontrol mekanizması kurarak, Rusya'nın Hindistan'a erişmesini engelleyecek bir

savunma bariyeri kurmayı hedeflemiştir. Afganistan'ın kuzey sınırlarının Rusya ile belirlenmesinin ardından, Güney sınırlarının da netleştirilmesiyle Afgan hükümdarının kabileler üzerindeki etkisinin sınırlandırılması ve İngiliz hâkimiyetindeki ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Yousafzai ve Yaqubi, 2017). Britanya yönetimi, bu hattı sadece coğrafi bir koruma alanı olarak değil, aynı zamanda kabilelerin kontrolsüz hareketlerini dizginleyecek ve Afgan Emiri'nin iç işlerine müdahalesini engelleyecek bir mekanizma olarak tasarlamıştır. Böylece Rusya ile jeopolitik rekabeti yönetmek için, sınır kabilelerini kontrol altına alma bahanesiyle bölgedeki toplulukları bölerek, iki ülke arasında kalıcı sorunlara müdahale amacıyla Durand Hattı çizilmiştir (Arslan, 2025). Ancak sınırı belirleyen kilit isim Sir Mortimer Durand, süreç tamamlanmadan 1894'te İran'a tayin edilince en kritik bölgelerin haritalandırılması ve saha incelemesi yapılmadan kâğıt üzerinde bölünmesine yol açmıştır. Ayrıca Afgan tarafının arazi ölçümüne izin vermemesi nedeniyle coğrafi silsile hatları ile kabile sınırları birbirine karışmış, bu da sınırın pek çok noktada belirsiz kalmasına neden olmuştur (Rahimow, 2025).

Brüksel Hattı

Brüksel Hattı I. Dünya Savaşı sonrasında Musul Meselesi'nin çözümü sürecinde Milletler Cemiyeti tarafından ilk başta geçici olarak belirlenen, ardından da kalıcı hale gelen Türkiye-Irak sınırını temsil eder (Küçük, 2022). İngiltere'nin Musul'a verdiği önemin temelinde, bölgenin sahip olduğu zengin petrol yatakları ve yine Hindistan'ın güvenliğini sağlayan stratejik konumu yatmaktadır. Savaş devam ederken 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Musul başlangıçta Fransız nüfuz bölgesine bırakılmıştır (Karagülmez, 2024). Ancak petrolün stratejik değerini anlayan İngiltere, savaş sonundaki Paris Barış Konferansı'nda Fransa'ya baskı yaparak Musul'u kendi nüfuz alanına dâhil etmeyi başarmıştır. İngilizlerin bölgedeki temel hedefi, petrol kaynaklarının kontrolüyle kendi sömürge yollarını güvence altına alacak tampon bir bölge oluşturmaktır (Yazıcı, 2008).

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında Musul, 6. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa idaresinde bir Osmanlı toprağıydı. Ancak İngiliz ordusu komutanı General Marshall, ateşkes şartlarını ve uluslararası hukuku ihlal ederek mütarekenin 7. maddesini (güvenlik gerekçesiyle stratejik noktaları işgal edebilme hakkı) bahane ederek 15 Kasım 1918'de Musul'u resmen işgal etmiştir (Karagülmez, 2024). Milli Mücadele'nin ardından Musul'u bırakmak istemeyen TBMM hükümeti Meseleyi, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı'nda görüşmüştür ve en çekişmeli konulardan biri haline gelmiştir. Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, nüfusun beşte dördünün Türk ve Kürtlerden oluşması nedeniyle bölgenin 900 yıldır Türk hâkimiyetinde kaldığı (1057'den beri) ve coğrafi/ekonomik olarak Anadolu'nun bir parçası olduğu gerekçeleriyle Musul'u talep etmiştir. İngiliz temsilci Lord Curzon ise petrolün etkisini inkâr ederek, Kürtlerin Türklerle yaşamak istemediği iddiasıyla bu talepleri reddetmiş ve konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini önermiştir (Kılıç, 2008).

Lozan Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) 3. maddesinin 2. fıkrasına göre; sınırın dokuz ay içinde taraflar arasında dostça saptanması, anlaşılamazsa konunun Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmesi kararlaştırılmıştır. 19 Mayıs 1924'te başlayan Haliç Konferansı'nda Ali Fethi Bey (Okyar) ve Sir Percy Cox arasındaki görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca İngiltere, 6 Ağustos 1924'te meseleyi resmen Milletler Cemiyeti'ne taşımıştır (Binark, 1993). Meclisin incelemeleri sürerken sınırda Türk ve İngiliz birlikleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu gerginliği önlemek amacıyla Milletler Cemiyeti raportörü Hjalmar Branting, 29 Ekim 1924'te Brüksel'deki toplantıda taraflar arasında geçici bir sınır çizgisi önermiştir. Önerilen bu sınır, tarihe "Brüksel Hattı" olarak geçmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından kurulan ve Macar Kont Pál Teleki, Belçikalı Albert Paulis ve İsveçli Carl David af Wirsén'den oluşan İnceleme Komisyonu, hazırladığı raporda bölgenin ekonomik nedenlerle Irak'a bırakılmasını tavsiye etmiştir (Karagülmez, 2024). Süreç içinde Lahey Adalet Divanı, Milletler Cemiyeti'nin alacağı kararın bağlayıcı olduğunu bildirmiştir. Nihâi olarak Milletler Cemiyeti Meclisi, 16 Aralık 1925'te Musul'un İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılmasına karar vermiştir (Küçük, 2022).

Türkiye, başlangıçta Milletler Cemiyeti'nin bu kararını kabul etmese de Şeyh Sait Ayaklanması gibi iç sorunlar ve İngilizlerin Milletler Cemiyeti üzerindeki yoğun diplomatik baskıları neticesinde uzlaşmak durumunda kalmıştır. 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Brüksel Hattı, kesinleşmiş Türkiye-Irak sınırı olarak kabul edilmiştir. Bu antlaşma uyarınca Türkiye, Musul üzerindeki haklarından feragat etmiş, karşılığında ise 25 yıl süreyle bölgedeki petrol gelirlerinden %10 pay alması kararlaştırılmıştır. İngilizlerin Sykes-Picot ile başlayan baskıcı ve tahakküm altına alıcı emperyal çıkarları doğrultusunda Musul, Türkiye'den kopartılmış ve asıl sınırların dışında bırakılmıştır (Saygı, 2016; Külünk, 2023).

Sonuç

İngiliz dış politikasının 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar temel stratejisi, imparatorluğun çıkarlarını ve sömürge yollarını güvence altına almak, stratejik olarak önemli olan coğrafyalarda tampon bölgeler kurarak bölge üzerinde nüfuz alanı inşa etmektir. Bu emperyal stratejinin en somut tezahürleri olan 1893 tarihli Durand Hattı ve 1924-1926 sürecinde şekillenen Brüksel Hattı farklı dönemlerde ve coğrafyalarda çizilmiş olmalarına rağmen İngilizlerin jeopolitik hedeflerine hizmet eden ve yapısal benzerlikler taşıyan en önemli iki ayrı hattır. İngiliz Hindistanı Dışişleri Bakanı Sir Henry Mortimer Durand ile Afganistan Emiri Abdurrahman Han arasında 12 Kasım 1893 tarihinde imzalanan Durand Hattı Antlaşması, sömürge Hindistan'ını kuzeyden gelen Rus tehdidine karşı korumayı ve Afganistan'ı bir güvenlik unsuru haline getirmeyi amaçlamıştır. Benzer bir şekilde, I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin çıkarları için Ateşkesi ihlâl etmesiyle ortaya çıkan Musul Sorunu 29 Ekim 1924'te Milletler Cemiyeti raportörü Hjalmar Branting tarafından geçici bir sınır olarak önerilen Brüksel Hattı ile İngilizlerin Musul'un zengin petrol yataklarını kontrol altında tutmasını ve Hindistan'a giden imparatorluk yollarını güvence altına almasını amaçlamaktadır.

Her iki hat da geçtikleri sınır bölgelerinin etnik yapısını, sosyo-kültürel yaşamını ve tarihi gerçekliklerini tamamen göz ardı edilerek belirlenmiş, yapay sınırlardır. Durand Hattı, Peştun aşiretlerini ikiye bölerek aileleri ve yaşam alanlarını birbirinden koparıırken, Brüksel Hattı'yla da Musul Vilayetindeki Kürt, Türkmen ve Arap nüfusun Anadolu ile olan bağları kesilmek suretiyle bölgenin yönetimi, İngiliz mandasındaki Irak'ın kontrolüne bırakılmıştır. Böylece İngilizler her iki sömürge devletini de kontrolü altına alarak, ekonomisini güvence altına almıştır. İngiltere, stratejik olarak belirlediği bu sınırları doğrudan el koyarak yeni bir savaş alanı oluşturmak yerine, bölgedeki yerel otoriteler üzerinde hâkimiyet kurmak istemiştir. Ayrıca sınır bölgelerinde sorunları çözen bir faktör olarak denetim kurmuş ve müdahale alanını meşrulaştırmıştır. Bu süreçte Afgan emirlerini ve Irak yönetimini askeri ve mali desteklerle kendine bağımlı hale getirmiştir. Özellikle Brüksel Hattı'nın belirlenme sürecinde İngiltere, kendi lehine sonuç alabilmek için Milletler Cemiyeti gibi uluslararası bir mekanizmaya, etkin bir şekilde baskı ve tehdit politikaları uygulamıştır. Hatta Türkiye'nin bölge vatandaşlarının oy kullanma hakkına dair talebi halkın "cahil olduğu" gerekçesiyle reddedilmiştir. Durand Hattı'nda da benzer bir yaklaşımla halkın iradesi hiçbir zaman müzakere konusu edilmemiş, sınırın belirlenme süreci oldubittiye getirildiği görülmektedir. İngilizlerin stratejik çıkar politikası doğrultusunda belirlenen bu yapay sınırlar, çizildikleri bölgede etnik bölünmelere ve sosyo-kültürel kopukluklara sebep olmuştur. Neticede her iki coğrafyada da günümüze dek süregelen kronik sorunlar, sınır ötesi çatışmalar ve aşiretler arası gerginlikler oluşmuştur. Nihai olarak bakıldığında, hem Durand Hattı hem de Brüksel Hattı, İngilizlerin "Büyük Oyun" stratejisi doğrultusunda yerel halkların bütünlüğünü bozarak emperyal bir güvenlik mekanizması ve ekonomik sömürge alanı yaratma politikasının ürünleri olarak, tarihteki yerini almıştır. Bu nedenle her iki hattın sınır bölgesinde yaşayan halkın ve Peştun kabilelerinin hakları gözetilerek sınır politikaları geliştirilmeli, sınır bölgeleri bir çatışma ortamına değil iş birliği alanına dönüştürülmeli.

Kaynakça

- Arslan, T. (2025). Afghanistan-Pakistan relations overshadowed by the Durand Line. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 9(2), 73-92.
- Balland, D. (2002). Boundaries of Afghanistan. *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IV, Fasc. 4, 406-415.
- Barfield, T. (2010). Afganistan: Kültürel ve siyasi bir tarih, Princeton Üniversitesi Yayınları, Princeton, 165.
- Binark, İ. (1993). Musul-Kerkük ile ilgili arşiv belgeleri (1525 – 1919). *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*. Yayın No. 11, 28-164.
- Bulut, T. (2012). Büyük Britanya ve Doğu Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, 245-255.
- Erman, K. (2012). Afghanistan: under colonial grapple. *History Studies International Journal Of History*, Vol. 4 Issue 3, 69 - 82.
- Eyicil, A. ve Hamadlak, P. (2015). Türkiye - Irak ilişkilerinde Musul sorunu. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 67-84.
- Herbert, S. & Idris, I. (2024). Effects of Pakistan-Afghanistan borderlands instability on stability and security in Pakistan. *GSDRC, University of Birmingham & XCEPT*.
- Hopkirk, P. (2022). *Büyük Oyun: Orta Asya'da gizli savaş* (R. Akman Çev.). Türkiye İş Bankası.
- Jafeer, Q., & Saeed, S. (2020). Pakistan and Afghanistan's claims over Durand Line: An analysis. *Pakistan Journal of History and Culture*, 41(2), 309-334.
- Karagülmez, M. (2024). Musul meselesinde Macar bir diplomat: Kont Pal Teleki ve Musul Meselesindeki rolü. *Türk Tarih Kurumu*, VII, 371-396.
- Kılıç, S. (2008). Musul sorunu ve Lozan. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24 (71), 319-340.
- Küçük, E. (2018). Milletler Cemiyeti'nin Musul raporunu şekillendiren haritalar. XVIII. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, IX. Cilt, 217-251.
- Külünk, F. (2023). İngilizlerin Afganistan'daki nüfuz mücadelesine bir örnek: Durand Hattı (1893). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 606-632.
- Mahmood, T. (2005). The Durand line: South Asia's new trouble spot (Master's thesis, Naval Postgraduate School).
- Omranı, B. (2018). The Durand Line: analysis of the legal status of the disputed Afghanistan-Pakistan frontier. *U. MIA. Int'l & Compar. L. Rev.*, Vol. 26, Issue 1, 76-125.
- Qassem, A. S., & Durand, H. M. (2008). Pak-Afghan relations: The Durand Line issue. *Policy Perspectives*, 5(2), 87-102.
- Rahimov, S. (2025). Prospects for resolving the "Durand Line" problem. *Pubmedia Social Sciences and Humanities*, 3(2), 1-9. <https://doi.org/10.47134/pssh.v3i2.466>
- Samim, S. (2024). The Durand Line and the fence: how are communities managing with cross-border lives?. *Afghanistan Analysts Network Regional Relations*, 1-26.
- Saygı, T. (2016). Lozan Antlaşması'nda Musul sorunu ve Hatay meselesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 157-174.
- Shah, S. K. & Hussain, S. (2022). Drivers of Pakistan's Afghanistan policy. *Pakistan Horizon*, Vol. 75, No. 1, 67-85.
- Yazıcı, N. (2008). Musul Sorunu çerçevesinde Atatürk dönemi Türkiye-Irak ilişkileri (1926-1938). *Atatürk Haftası Armağanı*, 3325-3341.

Yousafzai, A. I. & Yaqubi, H (2017). The Durand Line: its Historical, legal and political status. Journal of Research Society of Pakistan - Vol. 54, No. 1, 78-92.

Zabihullah, B. (2024). The collapse of kabul: mapping India Taliban relations. Kardan Research Journal, 1(1), 150-165.

Raporlar

Bakrania, S. (2017). Cross border drivers of conflict: Pakistan-Afghanistan-Iran-Iraq. K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies.

Biswas, A. (2013). Durand line: History, legality & future (Occasional Paper). Vivekananda International Foundation.

EFSAS, (2018). The Durand Line - a razor's edge between Afghanistan & Pakistan.

Enter for Strategic and Regional Studies. (2024, March 5-11). An assessment of the legal arguments in the "Revisiting the Durand Line: Historical and Legal Perspectives" (Weekly Analysis, Issue No. 413)

(Not: Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün LEE 512 / LEE 608 kodlu Akademik Yazım ve Yayın / İleri Düzey Akademik Yazım ve Yayın dersi kapsamında hazırlanmıştır.)

Disiplinlerarası Söylemsel Farklılıklar: Sosyal ve Fen Bilimleri Araştırma Makalelerinin Tartışma Bölümlerinde Hamle ve Üstsöylem Örüntüleri

Interdisciplinary Discursive Differences: Move and Metadiscourse Patterns in the Discussion Sections of Social and Natural Sciences Research Articles

Başak ERCAN ^{ID}

Yüksek Lisans Öğrencisi., Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, basakercan97@gmail.com

Ferdi BOZKURT ^{ID}

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ferdib@anadolu.edu.tr

ÖZ

Bu çalışma, sosyal bilimler ve fen bilimleri araştırma makalelerinin tartışma bölümlerini söylemsel açıdan karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Türkçe alanyazında iki alanı hamle ve üstsöylem düzeyinde birlikte ele alan çalışmaların sınırlı olması, araştırmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çözümlemede, Swales'in CARS geleneğinden beslenen ve Yang ile Allison tarafından tartışma bölümüne uyarlanan hamle çözümlemesi ile Hyland'ın üstsöylem modeli birleştirilmiştir. Çalışmada veri tabanı olması için hazırlanan derlem, 2019-2024 yılları arasında yayımlanmış 100 araştırma makalesinin tartışma bölümünden oluşmaktadır; makalelerin 50'si sosyal bilimlerden (eğitim bilimleri ve dilbilim), 50'si fen bilimlerinden (biyoloji ve kimya) seçilmiştir. Tümceler çözümleme birimi kabul edilmiş, sıklıklar 1000 sözcük üzerinden hesaplanmıştır. Bulgular, iki alanın sonuç sunma ve yorumdan oluşan ortak bir hamle çekirdeğini paylaşmasına karşın, bu çekirdeği farklı söylemsel ritimlerle kurduğunu göstermektedir. Sosyal bilimlerde sonuçlar üzerine yorum ve kaçınmalar öne çıkarken, fen bilimlerinde sonuç raporlama, artalan yinleme ve metin-içi gönderimler daha belirgindir. Hamle ve üstsöylemin birlikte okunması, sosyal bilimlerde kaçınmaların alanyazınla karşılaştırma hamlesinde, fen bilimlerinde ise güçlendiricilerin sonuç raporlama hamlesinde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, harmanlanmış modelin disiplinlerarası farkları tek düzeyli çözümlemelere göre daha ayrıntılı görünür kıldığını göstermekte ve akademik yazma öğretiminde disipline özgü söylemsel örüntülerin dikkate alınması gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: tür çözümlemesi, tartışma bölümü, hamle yapısı, üstsöylem, disiplinlerarası değişkenlik

ABSTRACT

This study offers a comparative discourse analysis of the discussion sections of social sciences and natural sciences research articles. The limited number of studies in the Turkish academic literature that concurrently address both move structure and metadiscourse in these two fields constitutes the primary impetus for this research. The analysis adopts a blended framework, integrating the move analysis model, which draws on Swales' CARS tradition and was adapted for discussion sections by Yang and Allison, with Hyland's model of metadiscourse. The corpus comprises the discussion sections of 100 research articles published between 2019 and 2024; 50 articles are from the social sciences (education and linguistics) and 50 from the natural sciences (biology and chemistry). Clauses were adopted as the unit of analysis, and frequencies were calculated per 1,000 words. The findings indicate that while both disciplines share a common move core consisting of reporting results and commenting on them, they construct this core with distinct discursive rhythms. In the social sciences, commenting on results and hedging are more prominent, whereas in the natural sciences, reporting results, restating background information, and using text-internal references are more salient. The combined analysis of moves and metadiscourse reveals that in social sciences, hedges tend to cluster within the comparison-with-literature move, while in natural sciences, boosters are more concentrated in the result-reporting move. These findings demonstrate that the integrated model makes interdisciplinary differences more visible than single-level analyses and suggest that discipline-specific discursive patterns should be taken into account in academic writing instruction.

Keywords: genre analysis, discussion section, move structure, metadiscourse, interdisciplinary variation

Makale Türü/Type	Araştırma Makalesi/Research Article	DOI	10.29228/kutsamsocial.95835
Geliş/Received	17.08.2026	Kabul/Accepted	18.08.2026
Yayın/Published	31.08.2026	Değerlendirme/Review	Çift taraflı körleme, 2 hakem
Sorumlu Yazar/Corresponding Author	Ferdı BOZKURT - ferdib@anadolu.edu.tr		
Atf/Cite as	Bozkurt, F. ve Ercan B.(2026). Disiplinlerarası Söylemsel Farklılıklar: Sosyal ve Fen Bilimleri Araştırma Makalelerinin Tartışma Bölümlerinde Hamle ve Üstsöylem Örüntüleri. <i>KUTSAM Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 1(1), 82-106. http://dx.doi.org/10.29228/kutsamsocial.95835		
Beyanlar/Declarations	Etik kurul izni gerektiren veri içermez • Çıkar çatışması yoktur • Dış finansman alınmamıştır • Benzerlik taraması yapıldı • Üretken yapay zekâ kullanılmadı. No data requiring ethics approval • No conflict of interest • No external funding • Plagiarism check completed • No generative AI used.		
Lisans/License	CC BY-NC 4.0 – Açık erişim / Open access		

1. Giriş

Araştırma makalesinde tartışma bölümü, bulguların anlamlandırıldığı ve çalışmanın daha geniş alanyazın içinde konumlandırıldığı yerdir. Yazar bu bölümde veriyi yorumlar, katkısını açıklar ve sonuçlarının sınırlarını tartışır. Bu nedenle tartışma, makalenin hem yorumlayıcı hem de söylemsel açıdan en yoğun bölümlerinden biridir.

Akademik metinler, ait oldukları toplulukların beklentileri doğrultusunda belirli yapılar geliştirir ve bu yapılar türü tanınır kılar (İşeri ve Şen, 2017, s. 436). Araştırma makalesinin giriş, yöntem, bulgular ve tartışma iskeleti yaygın olsa da, bu ortak yapı alanlara göre farklı söylemsel biçimler kazanır. Örneğin bir kimya makalesinin tartışması ile bir eğitim makalesinin tartışması aynı işlevleri farklı üsluplarla gerçekleştirebilir.

Bu farklılık, alanların bilgi üretme ve yorumlama biçimleriyle ilişkilidir. Fen bilimlerinde bulgular daha çok ölçülebilir verilere dayanırken, sosyal bilimlerde yorum alanı daha geniştir. Türkçe akademik metinlerde de sosyal alan yazarlarının kendi seslerini daha belirgin biçimde metne kattığı gösterilmiştir (Demir, 2024, s. 2205). Tartışma bölümünü incelemek bu nedenle hem yazım örüntülerini hem de disiplinlerin bilgiye yaklaşımını görünür kılar.

Alanyazında araştırma makalesinin giriş bölümü uzun süre daha fazla ilgi görmüş, tartışma bölümü görece geri planda kalmıştır. Oysa tartışma bölümü, araştırma bulgularının anlamını yorumlayan, çalışmanın güçlü ve zayıf yönlerini tartışan, teorik ve pratik çıkarımları ele alan ve okuyucuya temel mesajları sunan önemli bir bölümdür (Bavdekar, 2015, s.40). Türkçe metinlerde sosyal bilimlerle fen bilimlerinin tartışma bölümlerini doğrudan karşılaştıran çalışmaların sınırlı olması, bu araştırmanın temel boşluğunu oluşturmaktadır. Bu karşılaştırma, kuramsal olarak hamle ve üstsöylem düzeylerini birlikte ele alırken, uygulamalı olarak akademik yazma öğretimine alan temelli bir dayanak sunmaktadır. Türkçe akademik söylem çalışmalarının hâlâ sınırlı olması (Furtun ve Börekçi, 2023, s. 812), disiplinlerarası bir karşılaştırmayla önemini artırmaktadır.

Çalışmada iki kuramsal bakış birlikte kullanılmıştır: metindeki iletişimsel işlevlerin sırasını gösteren hamle çözümlemesi ve yazar-okur ilişkisini görünür kılan üstsöylem çözümlemesi. Bir hamlenin yalnızca ne yaptığı değil, hangi tonla gerçekleştirildiği de önem taşıdığından iki düzey birlikte ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkçe akademik söylemde sosyal bilimlerle fen bilimleri arasındaki söylemsel farklılıkları hamle ve üstsöylem düzeylerini birlikte ele alan bütünsel bir çerçeveye belirlemek ve akademik yazma öğretimine alan temelli bir dayanak sunmaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Sosyal bilimlerle fen bilimleri makalelerinin tartışma bölümleri, hamle yapısı bakımından hangi noktalarda benzeşmekte ve ayrışmaktadır?
- Sosyal bilimlerle fen bilimleri alanında makalelerin tartışma bölümlerinde üstsöylem belirleyicileri nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Hamle yapısı ile üstsöylem örüntüleri birlikte okunduğunda, sosyal bilimlerle fen bilimleri alanları için nasıl bir tartışma bölümü profili ortaya çıkmaktadır?

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Tür Çözümlemesi ve Söylem Topluluğu

Tür çözümlemesi, akademik metinlerin sözbilimsel düzenlenişini ortaya çıkarmak amacıyla Swales tarafından sistemli bir çerçeveye kavuşturulmuştur (Swales, 1990, s. 1-10). Bu yaklaşımda tür, ortak iletişimsel amaçlar taşıyan ve belirli bir topluluk tarafından tanınan iletişimsel olaylar bütünü olarak ele alınır; dolayısıyla yalnızca biçimle değil, amaç ve hedef kitleyle belirlenir.

İletişimsel amaç, bu çerçevenin merkezindedir. Swales'e göre bir tür, üyelerinin ortak bir amaç kümesini paylaştığı iletişimsel olaylar sınıfıdır ve bu amaçlar türün mantığını ve şematik yapısını biçimlendirir (Swales, 1990, s. 58). Bu nedenle aynı genel tür içindeki metinler bile işlev ve hedef kitleye göre farklılaşabilir.

Türün biçimlenmesinde söylem topluluğu belirleyicidir. Söylem topluluğu, ortak metin ve uygulamalara sahip, belirli uzlaşımlar geliştirmiş bir gruptur (İşeri ve Şen, 2017, s. 436). Topluluğun beklentileri metnin nasıl kurulacağını yönlendirir; tür ve söylem topluluğu karşılıklı olarak birbirini biçimlendirir (Soyşekerci vd., 2022, s. 768). Bu ilişki, alanlar arasındaki söylemsel farklılıkların temelini oluşturur. Bhatia, tür belirlemede üç etmenin öne çıktığını belirtir: iletişimsel amaçlar, hareket yani hamle ve sözbilimsel stratejiler (İşeri ve Şen, 2017, s. 437). Bu ölçütler, bir türün hem hangi amaçla hem de hangi söylemsel düzenle kurulduğunu açıklamaya yardımcı olur.

Tür çözümlemesi çalışmalarının önemli bir bölümü İngilizce metinlere odaklanmış, Türkçe bilimsel metinler daha sınırlı incelenmiştir (İşeri ve Şen, 2017, s. 435). Son yıllarda akademik Türkçeye yönelik çalışmalar artsa da, araştırmaların önemli bir kısmı yabancılara Türkçe öğretimi bağlamında kalmış ve disiplin içi söylemsel farklara daha az yönelmiştir (Demir, 2024, s. 2205). Bu durum, alanları doğrudan karşılaştıran çalışmalara duyulan gereksinimi artırmaktadır.

Türler, söylem topluluğunun iletişimsel ihtiyaçlarına göre birbirleriyle ilişki kurar ve alt türlere ayrılabilir (İşeri ve Şen, 2017, s. 436). Bu nedenle tür, sabit bir kalıp değil, topluluk uzlaşımlarıyla zaman içinde biçimlenen devingen bir yapıdır (İşeri ve Şen, 2017, s. 437). Tartışma bölümünü de donmuş bir şema yerine değişebilen bir söylemsel yapı olarak ele almak gerekir.

Disiplinlerarası değişkenliğin somut örnekleri alanyazında da görülmektedir. Türkçe makale girişlerini inceleyen bir çalışma, sözbilimsel yapının alana, yıla ve dergiye göre anlamlı biçimde değiştiğini göstermiştir (Çocuk ve Arı, 2018, s. 995). Bu bulgu, aynı tür içinde farklı alanların farklı yazma alışkanlıkları geliştirebildiğini desteklemektedir.

2.2. Swales'in CARS Modeli ve Hamle Kavramı

Hamle, metinde belirli bir iletişimsel işlevi yerine getiren anlam birimidir; tek bir tümceyi ya da birkaç tümcelik bir öbeği kapsayabilir. Swales'in araştırma makalesi girişleri için geliştirdiği CARS (Create a Research Space) modeli, hamle çözümlemesinin en bilinen uygulamalarındandır.

CARS modeli, John Swales (1990) tarafından geliştirilen ve makale giriş bölümlerinin üç temel 'hamle' (move) üzerine kurulduğunu öne süren bir yaklaşımdır. Bu hamleler sırasıyla alanı kurma (establishing a territory), alandaki boşluğu gösterme (establishing a niche) ve bu boşluğu mevcut çalışmayla doldurmadır (occupying the niche) (Swales, 1990). Bu üçlü sistematik, giriş bölümlerinde yaygın bir örüntü olarak kabul edilmekte ve metindeki iletişimsel işlevlerin sistemli biçimde izlenmesini sağlamaktadır.

CARS örüntüsünün Türkçe metinlerde her zaman güçlü biçimde kurulmadığı da gösterilmiştir. Konuşma becerisine yönelik lisansüstü çalışmaların girişlerini inceleyen bir araştırma, gerekçe ve özgünlüğü ortaya koyan işlemlerin çoğu zaman zayıf kaldığını saptamıştır (Killioğlu Alakuş ve Temizkan, 2026, s. 185). Bu bulgu, modelin betimleyici olduğu kadar öğretici bir değer taşıdığını da göstermektedir.

Hamleler, daha küçük işlevsel seçenekler olan adımlara ayrılabilir. Örneğin sonuç üzerine yorum hamlesi açıklama, karşılaştırma ve değerlendirme gibi adımlarla gerçekleştirilebilir (Swales, 1990). Bu nedenle çalışmada hamlelerle birlikte adımlar da kodlanmıştır.

2.3. Yang ve Allison'ın (2003) Tartışma Bölümü Modeli

Tartışma bölümüne özgü yaygın çerçevelerden biri Yang ve Allison'ın yedi hamleli modelidir; uygulamalı dilbilim makaleleri üzerinden geliştirilen bu model, tartışmanın bulgudan çıkarıma doğru ilerleyen kademeli bir yorumlama süreci olduğunu gösterir (Yang & Allison, 2003). Model; artalan bilgisi, sonuçların raporlanması, sonuçların özetlenmesi, sonuçlar üzerine yorum, çalışmanın özetlenmesi, çalışmanın değerlendirilmesi ve araştırmadan çıkarımlar olmak üzere yedi hamleden oluşur; dördüncü hamle olan sonuçlar üzerine yorum, açıklama, alanyazınla karşılaştırma, gerekçelendirme ve değerlendirme adımlarını içerir ve tartışmanın etkileşimli çekirdeği olarak görülür (Yang & Allison, 2003). Tablo 1, modelin hamle ve adımlarını göstermektedir.

Tablo 1. Yang ve Allison (2003) Tartışma Bölümü Modelinin Hamle ve Adımları

Hamle 1. Artalan bilgisi**Hamle 2. Sonuçların raporlanması****Hamle 3. Sonuçların özetlenmesi****Hamle 4. Sonuçlar üzerine yorum**

4A. Sonucu açıklama

4B. Sonucu alanyazınla karşılaştırma

4C. Sonucu gerekçelendirme

4D. Sonucu değerlendirme

Hamle 5. Çalışmanın özetlenmesi**Hamle 6. Çalışmanın değerlendirilmesi**

6A. Sınırlılıkları belirtme · 6B. Önem/ üstünlük belirtme · 6C. Yöntemi değerlendirme

Hamle 7. Araştırmadan çıkarımlar

7A. Öneride bulunma · 7B. İleri araştırma önerme · 7C. Pedagojik çıkarım

Not. Model Çalışkan (2019, s. 21) aracılığıyla Türkçeye uyarlanarak sunulmuştur.

Yang ve Allison modeli farklı alanlardaki çalışmalarda kullanılmıştır; Baştürkmen'in (2012) dış hekimliği tartışmalarında modeli temel alması ve Türkçe uygulamalı dilbilim metinlerinde yorum ile yeniden ifade etme hamlelerinin öne çıkması, çerçevenin farklı bağlamlara taşınabildiğini göstermektedir. Model daha sonraki çalışmalarda alan gereksinimlerine göre uyarlanmıştır; Baştürkmen, dış hekimliği metinlerinde modeli sadeleştirip yorum hamlesinin adımlarını yeniden düzenlemiştir (Çalışkan, 2019, s. 21).

Baştürkmen'in çalışması, sonuçlar üzerine yorum hamlesinin belirleyici olduğunu ve bu işlevin disiplinlere göre değiştiğini göstermiştir (Baştürkmen, 2012, s. 134). Bu bulgu, hamle dağılımındaki disiplinlerarası değişkenliği inceleyen mevcut çalışmanın çıkış noktasıyla örtüşmektedir.

Tartışma bölümündeki epistemik duruşun alanlara göre değiştiği de gösterilmiştir. Tıp makalelerinin bulgular ve tartışma bölümlerini inceleyen bir çalışmada, belirsizliği aktaran kip yardımcılarının sık, güçlendiricilerin ise daha seyrek kullanıldığı bulunmuştur (Doğan ve Akbaş, 2021, s. 1140). Bu sonuç, hamle yapısının yazarın kesinlik ve temkin düzeyiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

2.4. Hyland'ın Üstsöylem Modeli

Hamle çözümlemesi metnin hangi iletişimsel işi yaptığını gösterirken, bu işin hangi söylemsel tonla gerçekleştirildiğini bütünüyle açıklamaz. Üstsöylem, yazarın okurun metni algılayışına rehberlik etmek için dil kullanımını okura göre biçimlendirmesi olarak tanımlanır (Hyland, 2005); dolayısıyla içeriğin kendisinden çok sunuluş biçimine odaklanır.

Üstsöylem kavramı Harris'le başlamış, Williams, Vande Kopple ve Crismore gibi araştırmacıların katkılarıyla geliştirilmiştir (Soyşekerci vd., 2022, s. 770). Bu yaklaşımlarda genellikle metni düzenleyen ve okurla ilişki kuran iki temel boyut öne çıkar; Hyland'ın modeli bu ayrımı sistemli biçimde işlemektedir.

Hyland, üstsöylemi bilgi odaklı ve alıcı odaklı iki boyutta ele alır. Bilgi odaklı boyut metnin anlaşılır biçimde düzenlenmesini sağlar (Bozkurt, 2021, s. 228); alıcı odaklı boyut ise yazarın sesini, tutumunu ve okurla ilişkisini görünür kılar. Bu iki boyut metnin düzenini ve kişiliğini birlikte kurar (Soyşekerci vd., 2022, s. 774). Tablo 2, modelin alt ulamlarını ve işlevlerini özetlemektedir.

Tablo 2. Hyland'ın (2005) Üstsöylem Modelinin Ulamları ve İşlevleri

Ulam	İşlev	Örnek
Bilgi (etkileşimli)	odaklı Okuru metin içinde yönlendirir	
Bağlayıcılar	Tümceler arası ilişkiyi gösterir	ayrıca, ama, böylece
Çerçeve belirleyiciler	Söylem aşamalarına gönderir	sonuç olarak, amacım
Metin-içi belirleyiciler	Metnin başka yerine gönderir	yukarıda, bkz. Şekil 1
Tanıtlayıcılar	Başka metinlere gönderir	X'e göre
Açımlayıcılar	Anlamı ayrıntılandırır	yani, örneğin
Alıcı (etkileşimli)	odaklı Okuru metne dâhil eder	
Kaçınmalar	Sorumluluğu sınırlar	olabilir, muhtemelen
Güçlendiriciler	Kesinliği vurgular	açıktır ki, kesinlikle
Tutum belirleyiciler	Yazarın tavrını belirtir	ne yazık ki, şaşırtıcı
Kendinden söz etme	Yazara gönderir	ben, biz, bu çalışmada
Katılım belirleyiciler	Okurla ilişki kurar	görüldüğü gibi, dikkat edin

Not. Ulamların Türkçe karşılıkları Soyşekerci vd. (2022, s. 772) ve Bozkurt (2021, s. 229) temel alınarak düzenlenmiştir.

Bilgi odaklı ulamlardan bağlayıcılar, metindeki ekleme, sonuç ve karşılaştırma gibi mantıksal ilişkileri kurar (Soyşekerci vd., 2022, s. 772). Alıcı odaklı ulamlardan kaçınmalar ise önermenin kesinliğini yumuşatarak yoruma alan açar (Soyşekerci vd., 2022, s. 773). Bu nedenle kaçınma sıklığı, yazarın epistemik temkin düzeyi hakkında bilgi verebilir.

Güçlendiriciler kesinliği vurgulayarak karşıt yorum alanını daraltır (Soyşekerci vd., 2022, s. 774); kaçınmalarla birlikte yazarın iddia düzeyini biçimlendirir. Kendinden söz etme ise yazarın birinci kişi adlıları ya da sahiplik ekleriyle metinde görünür olmasını sağlar. Türkçenin adıl düşüren yapısı nedeniyle bu görünürlük çoğu zaman ek düzeyinde gerçekleşir (Bozkurt, 2021, s. 228).

Kaçınma ve güçlendiricilerin dağılımı disiplinlere göre değişmektedir. İngilizce öğretimi ile fizyoterapi makalelerini karşılaştıran bir çalışmada kaçınmaların her iki alanda da güçlendiricilerden daha sık olduğu, ancak kaçınma sıklığının alana göre değiştiği bulunmuştur (Akman ve Karahan, 2023, s. 1342). Türkçe hukuk metinlerinde de edilgen yapılar ve kip ekleriyle temkinli bir duruş kurulduğu belirtilmiştir (Ayanoğlu ve Güçlü, 2026, s. 40). Bu bulgular, epistemik tonun disiplinlerarası değişkenliğine işaret etmektedir.

Türkçenin dilsel ve kültürel özellikleri de üstsöylem tercihlerini etkileyebilir. Yüksek lisans tezlerinin sonuç bölümlerinde kaçınma ve güçlendiricilerin benzer sıklıkta kullanıldığı görülmüştür (Güçlü, 2024a, s. 40). Kendinden söz etmede kapsayıcı biz adının katılım işleviyle öne çıkması ise ortaklaşa kimlikle ilişkilendirilmiştir (Güçlü, 2024b, s. 160). Bu bulgular, Türkçe akademik metinlerin kendi dilsel özellikleri içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Hyland'ın (2005) modeli, Türkçe akademik metinler üzerinde de test edilmiştir. Dağ Tarcan (2017), sosyal bilimler alanındaki Türkçe bilimsel metinlerde etkileşimli üstsöylem belirleyicilerinin kullanımını incelemiş ve bu belirleyicilerin metin türüne ve disipline göre farklılaştığını ortaya koymuştur.

Hyland, sonraki çalışmalarında etkileşimi duruş ve katılım kavramlarıyla da ele almıştır. Duruş, yazarın önermeye bağlılığını ve kişisel otoritesini, katılım ise okuru söyleme dâhil etme biçimlerini kapsar (Bozkurt, 2021, s. 229). Bu çalışma, üstsöylemi bu yazar-okur etkileşimini görünür kılan bir düzey olarak değerlendirmektedir.

Bilgi odaklı alt ulamlar farklı düzenleme işlevleri üstlenir: bağlayıcılar mantıksal ilişkileri, çerçeve belirleyiciler söylem aşamalarını, metin-içi belirleyiciler metnin başka bölümlerine gönderimi, tanıtlayıcılar başka metinlere göndermeyi, açıklamayıcılar ise yeniden açıklamayı sağlar (Hyland, 2005, s. 49). Bu araçlar, önermelerin söylem topluluğunun beklentilerine uygun sunulmasına katkıda bulunur (Hyland ve Tse, 2004, s. 156).

Alıcı odaklı boyutta kaçınma ve güçlendiriciler, iddianın temkinli ya da kararlı sunulmasını belirleyen temel araçlardandır (Soyşekerci vd., 2022, s. 774). Bu çalışma, söz konusu dengeyi iki alanda nasıl farklılaştırdığını karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

2.5. Kuramsal Modellerin Bütünleştirilmesi

Hamle ve üstsöylem çoğu çalışmada ayrı düzeylerde incelenirse de, aynı metinsel işlevin iki yönünü gösterir: hamle ne yapıldığını, üstsöylem ise bunun hangi tonla gerçekleştirildiğini açıklar. Bu nedenle iki düzeyin birlikte ele alınması, disiplinlerarası farkların daha ayrıntılı incelenmesini sağlar.

Bu çalışmada her hamle, içerdiği üstsöylem örüntüsüyle birlikte kodlanmıştır. Böylece tartışma bölümünün yapısı ile yazar-okur etkileşimi aynı çözümleme içinde izlenebilmiştir. Üstsöylem belirleyicilerinin metin türünün oluşumundaki rolü dikkate alındığında (Soyşekerci vd., 2022, s. 769), bu bütünleşik yaklaşım tür çözümlemesine ek bir açıklama düzeyi sunmaktadır. Bu iki katmanın birlikte kodlanması, örneğin alanyazınla karşılaştırma hamlesinin hangi kaçınma ya da güçlendiricilerle gerçekleştirildiğini görünür kılar.

Bütünleşik yaklaşımın temel yararı, aynı hamleyi kullanan iki alan arasındaki söylemsel tonu ve aynı üstsöylem aracının hangi işlevde kullanıldığını birlikte gösterebilmesidir. Bu yaklaşım, üstsöylemin metnin düzeni ile etkileşimsel boyutunu birlikte kurduğu görüşüyle de uyumludur (Soyşekerci vd., 2022, s. 774).

2.6. İlgili Araştırmalar

Tartışma bölümü araştırmaları uzun süre İngilizce metinlere odaklanmıştır. Diller arası karşılaştırmalarda da sözbilimsel farklılıklar belirlenmiştir. Anadili İngilizce olan yazarların açıklama ve öneri hamlelerini daha sık kullandığı, Türkçe yazan araştırmacıların ise sonuç sunmaya daha çok yöneldiği bildirilmiştir (Çalışkan, 2019, s. 16). Bu sonuçlar, dilsel ve söylemsel alışkanlıkların akademik yazıya taşınabildiğini göstermektedir.

Türkçe alanyazında üstsöylem çalışmalarının sayısı son yıllarda artmıştır. Lisansüstü tezlerin sonuç bölümlerinde alıcı odaklı belirleyicilerin, özellikle kaçınmaların baskın olduğu bulunmuştur (Soyşekerci vd., 2022, s. 777). Üstsöylemin Türkçedeki tanım ve modellerini değerlendiren çalışmalar ise kavramsal tutarlık sorunlarına dikkat çekmiştir (Şen, 2021a, s. 288).

Disiplinlerarası değişkenliği doğrudan ele alan çalışmalar görece yenidir. Türkçe makale özetlerini sert ve yumuşak bilimler açısından karşılaştıran bir araştırmada, yumuşak bilimlerin daha fazla üstsöylem aracı kullandığı ve güçlendiricilerin en sık belirleyici olduğu görülmüştür (Şen ve İşeri, 2023, s. 50). Benzer şekilde, Şen ve İşeri (2023), fen ve sosyal bilimler makale özetlerinde alıcı odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicilerini karşılaştırmış ve iki alan arasında anlamlı farklılıklar tespit etmiştir. Bu çalışma, özellikle özet türünde üstsöylem kullanımının disiplinler arası değişkenliğine ışık tutmaktadır. Türkçe eğitimi makalelerinde de yazar konumlanmasına ilişkin sorunların sürdüğü belirtilmiştir (Furtun ve Börekçi, 2023, s. 812).

Akademik Türkçe üzerine derleme çalışmalarında araştırmaların büyük ölçüde nitel, metin temelli ve yabancılara Türkçe öğretimi ile yazma becerisi odaklı olduğu görülmüştür (Demir, 2024, s. 2212). Anadili Türkçe olan araştırmacıların disiplinlerindeki söylemsel örüntüler ise daha az incelenmiştir; bu eksiklik, yorumun yoğunlaştığı tartışma bölümüne odaklanmayı anlamlı kılmaktadır.

Disiplinlerarası değişkenlik aynı üst alan içinde de görülebilmektedir. Sosyal bilim makale özetlerinde felsefe ve tarih metinlerinin giriş ve amaç hamlelerine, psikoloji metinlerinin ise yöntem ve sonuç hamlelerine yöneldiği gösterilmiştir (Şen, 2021b, s. 68). Tartışma kültürünün akademik toplulukta farklı türler aracılığıyla kurulup sürdürüldüğü de belirtilmiştir (Çekici, 2022, s. 110).

Buna karşın Türkçe alanyazında sosyal bilimler ile fen bilimlerinin tartışma bölümlerini doğrudan karşılaştıran çalışmalar sınırlıdır; mevcut araştırmalar çoğunlukla tek alan ya da tek bölüm üzerinde yoğunlaşmış ve kavramsal tutarlık sorunları da bildirilmiştir (Şen, 2021a, s. 288). Hamle ve üstsöylemi birlikte ele alan çalışmaların azlığı da dikkate alındığında, bu çalışma iki alanı ve iki çözümleme düzeyini bir arada inceleyerek söz konusu boşluğa odaklanmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel yaklaşımla desenlenmiş ve sosyal bilimler ile fen bilimleri tartışma bölümlerindeki söylemsel örüntüleri betimlemek amacıyla belge taramasına dayalı içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Metinler hamle ve üstsöylem kategorileri açısından kodlanmıştır.

3.2. Çalışmanın Veri Tabanı

Çalışmanın veri tabanı olarak bir derlem oluşturulmuştur. Derlem, 2019-2024 yılları arasında yayımlanmış 100 araştırma makalesinin tartışma bölümünden oluşmaktadır. Sosyal bilimler grubunda eğitim bilimleri ve dilbilimden 50, fen bilimleri grubunda biyoloji ve kimyadan 50 makale yer almaktadır. Makaleler hakemli dergilerden seçilmiş ve ayrı bir "tartışma" bölümüne sahip olma ölçütü aranmıştır.

2019-2024 dönemindeki güncel yazım eğilimlerini yansıtmak amacıyla makaleler, her alt alandan eşit sayıda olacak biçimde amaçlı örneklemeyle seçilmiştir. Derlemin dağılımı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Derlemin Alanlara ve Alt Alanlara Göre Dağılımı

Alan	Alt alan	Makale sayısı	Toplam
Sosyal bilimler	Eğitim bilimleri	25	50
	Dilbilim	25	
Fen bilimleri	Biyoloji	25	50
	Kimya	25	
Toplam		100	100

Not. Makaleler 2019-2024 yılları arasında yayımlanmış, hakemli ve ayrı tartışma bölümü bulunan çalışmalardan seçilmiştir.

Seçimde üç temel ölçüt uygulanmıştır: ayrı bir tartışma bölümünün bulunması, dört alt alanın eşit temsil edilmesi ve çalışmaların belirlenen tarih aralığında yer alması. Tartışma ile sonucu tek başlık altında birleştiren makaleler derleme alınmamıştır. Derlemi oluşturan 100 makalenin tam listesi ve dergi havuzu Ek'te verilmiştir.

3.3. Çözümleme Çerçevesi ve İşlem

Çözümlemede, makro düzeyde Yang ve Allison'ın yedi hamleli modeli, mikro düzeyde Hyland'ın üstsöylem modeli kullanılmıştır. Çözümleme birimi tümcedir. Bir tümce birden fazla işlev taşıdığından en belirgin işlev esas alınmış; gerektiğinde yan tümceler ayrı kodlanmıştır. Her tümce önce hamle, ardından üstsöylem belirleyicileri bakımından işaretlenmiştir.

Kodlama iki aşamada yürütülmüş; önce hamle sınırları belirlenmiş, ardından metinler üstsöylem açısından taranmıştır. Kodlama tek araştırmacı tarafından yapılmış, önceden tanımlanmış ölçütlerle yürütülmüştür.

Örneğin bir tümce hem sonuç sunuyor hem de bir şekle gönderim yapıyorsa, hamle düzeyinde sonuç raporlama, üstsöylem düzeyinde metin-içi belirleyici olarak kodlanmıştır. Böylece aynı tümce iki çözümleme düzeyinde değerlendirilmiş, elde edilen sayısal örüntüler alanyazınla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Genel Hamle Yapısı: Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Karşılaştırması

İki alanın tartışma bölümlerinde ortak çekirdek, sonuç sunma ile sonuç üzerine yorum hamlelerinin birbirini izlemesidir. Başka bir deyişle, her iki alanda da "sonuç-yorum" döngüsü temel iskeleti oluşturmaktadır; ayırım bu döngünün nasıl genişletildiğinde ortaya çıkar.

Sosyal bilimler tartışmaları daha uzun ve yoruma açık, fen bilimleri tartışmaları ise daha kısa ve doğrudandır. Tablo 4, bu farkı ortalama sözcük sayısı, hamle birimi ve üstsöylem belirleyicisi üzerinden göstermektedir.

Tablo 4. Alanlara Göre Ortalama Sözcük, Hamle Birimi ve Üstsöylem Belirleyicisi Sayısı

Ölçüt	Sosyal bilimler	Fen bilimleri
Ortalama sözcük sayısı	1089	718
Ortalama hamle birimi (tümce)	23,8	23,9
Ortalama üstsöylem belirleyicisi	42,3	29,4

Not. Değerler her gruptaki 50 tartışma bölümünün ortalamasıdır.

Tablo 4, iki alandaki ortalama hamle birimi sayısının neredeyse aynı olduğunu, ancak sosyal bilimler metinlerinin daha uzun olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sosyal bilimlerde hamleler daha ayrıntılı işlenmektedir. Türkçe makale özetlerinde yumuşak bilimlerin daha fazla üstsöylem aracı kullandığı bulgusu (Şen ve İşeri, 2023, s. 50) ile uyumlu olarak, bu derlemde de sosyal bilimler tartışmalarında makale başına daha fazla üstsöylem belirleyicisi görülmektedir.

Uzunluk farkına hamle çeşitliliği de eşlik etmektedir: sosyal bilimler daha geniş bir işlev repertuarı kullanırken, fen bilimleri birkaç temel hamle çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu örüntü, fen bilimlerindeki daha standartlaşmış tartışma yapısı ile sosyal bilimlerdeki daha geniş yorum alanı arasındaki farkla ilişkilendirilebilir.

4.2. Hamlelerin Alanlara Göre Görünümü

Hamle dağılımı, iki alanın işlevsel önceliklerini daha açık göstermektedir. Sosyal bilimlerde sonuç üzerine yorum, fen bilimlerinde ise sonuç raporlama daha belirgindir. Tablo 5, yedi hamlenin alanlara göre yüzde dağılımını sunmaktadır.

Tablo 5. Hamlelerin Alanlara Göre Dağılımı (%)

Hamle	Sosyal bilimler	Fen bilimleri
H1 Artalan bilgisi	4,4	14,0
H2 Sonuçların raporlanması	29,5	36,4
H3 Sonuçların özetlenmesi	4,1	2,7
H4 Sonuçlar üzerine yorum	43,1	38,1
H5 Çalışmanın özetlenmesi	2,9	2,1
H6 Çalışmanın değerlendirilmesi	4,2	2,8

Hamle	Sosyal bilimler	Fen bilimleri
H7 Araştırmadan çıkarımlar	11,9	4,0

Not. Yüzdelere her alandaki toplam hamle birimi içindeki payı göstermektedir.

Sonuçlar üzerine yorum hamlesi sosyal bilimlerde daha yüksek bir paya sahiptir (yaklaşık %43'e karşı %38). Sosyal bilimlerde bulgunun değeri çoğu zaman açıklanması ve alanyazın içinde konumlandırılmasıyla kurulur. Anadili İngilizce olan yazarların mevcut bilgiye katkısı göstermek için yoruma ve önceki araştırmalara ağırlık verdiği de bilinmektedir (Çalışkan, 2019, s. 16). Bu çalışmanın sosyal bilim verileri benzer bir yönelime işaret etmektedir.

Fen bilimlerinde sonuç raporlama hamlesinin daha yüksek olması, verinin daha doğrudan aktarılmasıyla ilişkilidir. Yorum hamlesi burada da görülmekle birlikte daha çok açıklama adımıyla yoğunlaşmakta, alanyazınla karşılaştırmaya daha sınırlı uzanmaktadır. Bu fark, iki alanın yorum hamlesini farklı işlevlerle kullandığını göstermektedir.

Sonuçların özetlenmesi hamlesi iki alanda da düşük ve birbirine yakın oranlardadır. Fen bilimlerinde ardışık ölçüm sonuçlarını bir araya getirmek, sosyal bilimlerde ise uzun bir tartışmanın ardından ana bulguyu yeniden öne çıkarmak için kullanılabilir. Benzer sıklıktaki bir hamlenin farklı işlevsel bağlamlarda kullanılması, hamle çözümlemesinin üstsöylem düzeyiyle birlikte okunmasının önemini göstermektedir.

Araştırmadan çıkarım hamlesi sosyal bilimlerde daha belirgindir; özellikle öneri ve pedagojik çıkarımlar öne çıkmaktadır. Fen bilimlerinde ise çıkarım daha çok ileri araştırma önerisine yönelmektedir. Bu farklılık, alanların bulguyu uygulama ve gelecek araştırmalarla ilişkilendirme biçimlerini yansıtmaktadır.

Artalan hamlesi sosyal bilimlerde yaklaşık %4, fen bilimlerinde ise yaklaşık %14 oranındadır. Fen bilimlerindeki daha yüksek oran, yeni sonuçların sık sık kısa bağlam veya yöntem hatırlatmalarıyla ilişkilendirilmesiyle açıklanabilir. Sosyal bilimlerde ise tartışma daha doğrudan yorum ve karşılaştırmaya geçme eğilimindedir. Bu hamlenin tipik görünümü, yazarın çalışmanın amacını yeniden anmasıdır: "Bu araştırmada ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin sözlü anlatımlarına yönelik öz yeterlik algı düzeyleri belirlenmiş ve söz konusu algılarının çeşitli değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir." (Demir ve Börekçi, 2021).

4.3. İki Alanda Üstsöylemin Kullanımı

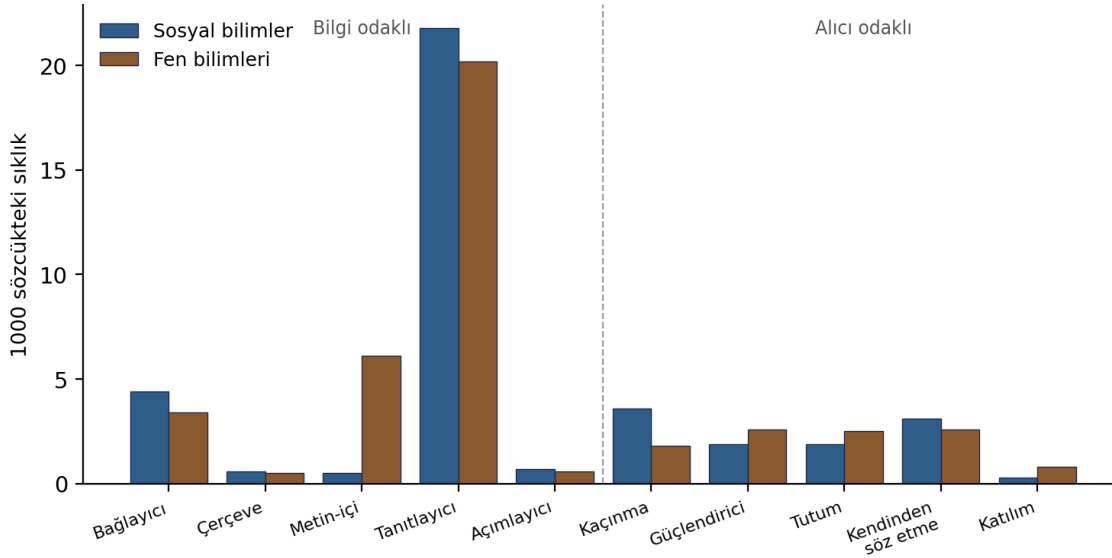
Bin sözcük başına toplam üstsöylem yoğunluğu iki alanda birbirine yakın olsa da kullanılan araçların bileşimi farklıdır. Sosyal bilimlerde temkin ve yazar görünürlüğü, fen bilimlerinde ise metin-içi gönderim ve kesinlik daha belirgindir. Tablo 6, on üstsöylem ulamının dağılımını göstermektedir.

Tablo 6. Üstsöylem Belirleyicilerinin Alanlara Göre Sıklığı (1000 sözcükte)

Ulam	Sosyal bilimler	Fen bilimleri
Bağlayıcılar	4,4	3,4
Çerçeve belirleyiciler	0,6	0,5
Metin-içi belirleyiciler	0,5	6,1
Tanıtlayıcılar	21,8	20,2
Açımlayıcılar	0,7	0,6
Kaçınmalar	3,6	1,8
Güçlendiriciler	1,9	2,6

Ulam	Sosyal bilimler	Fen bilimleri
Tutum belirleyiciler	1,9	2,5
Kendinden söz etme	3,1	2,6
Katılım belirleyiciler	0,3	0,8

Not. İlk beş ulam bilgi odaklı, son beş ulam alıcı odaklı boyuta aittir.

Şekil 1. Üstsöylem belirleyicilerinin alanlara göre karşılaştırmalı dağılımı

Tablo 6 ve Şekil 1 üç temel örüntü göstermektedir. Tanıtlayıcılar iki alanda da en sık kullanılan araçtır ve tartışmaların alanyazınla yoğun ilişki kurduğunu gösterir. Metin-içi belirleyiciler fen bilimlerinde belirgin biçimde daha sıkken, kaçınmalar sosyal bilimlerde yaklaşık iki kat daha fazladır. Kaçınmaların önermeyi yumuşatan işlevi (Soyşekerci vd., 2022, s. 773) dikkate alındığında, bu fark sosyal bilimlerde daha temkinli bir bilgi sunumuna işaret etmektedir.

Güçlendiriciler ve tutum belirleyiciler fen bilimlerinde bir miktar daha sık, kaçınmalar ve kendinden söz etme ise sosyal bilimlerde daha yüksektir. Katılım belirleyicileri her iki alanda da düşük düzeydedir. Böylece benzer toplam yoğunluk, sosyal bilimlerde daha temkinli, fen bilimlerinde ise daha kesinlik vurgulu farklı bileşimlerle kurulmaktadır.

Türkçenin adıl düşüren yapısı, kendinden söz etmenin yalnızca "ben" ve "biz" gibi açık adılarla değil, kişi ekleriyle de kurulmasına olanak verir (Bozkurt, 2021, s. 228). Bu çalışmada ekle yapılan kendinden söz etmeler de sayıma dâhil edilmiştir. Buna rağmen bu ulam sosyal bilimlerde fen bilimlerine göre daha sık görülmektedir.

Bilgi odaklı ve alıcı odaklı toplam yoğunluklar 1000 sözcük üzerinden değerlendirildiğinde alanlar birbirine yaklaşmaktadır. Yumuşak bilimlerin daha fazla üstsöylem kullandığı yönündeki bulgu (Şen ve İşeri, 2023, s. 45) ham sayılarda desteklense de, metin uzunluğu denetlendiğinde temel fark toplam miktardan çok kullanılan araçların dağılımında ortaya çıkmaktadır.

Çerçeve belirleyiciler ve açımlayıcılar sosyal bilimlerde yalnızca küçük bir farkla daha sıktır. Açımlayıcıların önermeyi yeniden ifade ederek anlamayı kolaylaştırma işlevi (Soyşekerci vd., 2022, s. 773), sosyal bilimlerde okurun yorum sürecine daha fazla yönlendirilmesiyle ilişkilendirilebilir.

4.4. İki Alan için İki Tartışma Profili

Hamle ve üstsöylem bulguları birlikte değerlendirildiğinde sosyal bilimler profili; uzun, döngüsel, yoruma açık ve yazar sesinin daha görünür olduğu bir tartışma olarak özetlenebilir. Alanyazınla

karşılaştırma, tanıtlayıcılar ve kaçınmalarla sıkça birlikte kullanılır; böylece metin daha tartışmacı ve diyalojik bir nitelik kazanır.

Fen bilimleri profili ise daha kısa, doğrudan ve veriye odaklıdır. Sonuç raporlama hamlesi metin-içi belirleyicilerle sıkça birleşir; şekil ve tablolara gönderimler ile açıklama adımı öne çıkar. Kaçınma sosyal bilimlere göre daha az, kesinlik vurgusu daha yüksektir. Bu iki profil, disiplinin söylemsel tercihleri biçimlendirdiğini göstermektedir (Demir, 2024, s. 2212).

Bu profiller kesin sınıflar değil, derlemde gözlenen genel eğilimlerdir. Her iki alanda da istisnalar bulunmakla birlikte, örüntüler disiplinlerin baskın söylemsel yönelimlerini görünür kılmaktadır.

4.5. Sosyal Bilimlerin Kendi İçindeki Çeşitliliği

Sosyal bilimler kendi içinde de homojen değildir. Eğitim bilimleri metinleri uygulamaya dönük çıkarımlara daha fazla yer verirken, dilbilim metinleri kuramsal karşılaştırma ve yoruma daha fazla ağırlık verebilmektedir. Böylece aynı üst alan içinde çıkarım ve yorum hamlelerinin kullanımı farklılaşmaktadır.

Bu çeşitlilik üstsöylem düzeyinde de görülür. Eğitim metinlerinde kaçınmalar ve yorum, dilbilim metinlerinde ise kendinden söz etme ve çıkarım görece öne çıkmaktadır. Uygulamalı dilbilimin kendi içinde de benzer alt alan farklılıkları gözlenmiştir (Çalışkan, 2019, s. 13). Bu durum, söylem topluluklarının üst alanların içinde de ayrışabildiğini göstermektedir.

4.6. Fen Bilimlerinin Kendi İçindeki Çeşitliliği

Fen bilimleri içinde de biyoloji ve kimya farklı örüntüler sergilemektedir. Biyoloji metinleri canlı sistemlerin değişkenliği nedeniyle açıklama ve gerekçelendirmeye daha fazla alan açarken, kimya metinleri daha kısa ve sonuç raporlamaya dayalı bir yapı gösterebilmektedir. Bu ayrım, fen bilimlerinin de tekdüze olmadığını göstermektedir.

Üstsöylem açısından kimya metinlerinde metin-içi belirleyiciler, biyoloji metinlerinde ise tanıtlayıcılar daha belirgindir. Şekil, spektrum ve tablolara yoğun gönderim kimyada; önceki çalışmalarla karşılaştırma ise biyolojide daha görünürdür. Sert ve yumuşak bilimler arasındaki genel ayrımın alt alanlarda incelmesine ilişkin gözlemler (Şen ve İşeri, 2023, s. 55), bu bulgularla örtüşmektedir.

4.7. İki Düzeyi Birlikte Okumanın Kazandırdıkları

Harmanlanmış modelin temel katkısı, hamle ile üstsöylem arasındaki eşleşmeleri görünür kılmasıdır. Yalnızca hamle çözümlemesi aynı işlevin hangi tonla gerçekleştirildiğini; yalnızca üstsöylem çözümlemesi ise belirleyicilerin hangi iletişimsel işlevde yoğunlaştığını göstermez. Bu derlemde kaçınmaların özellikle yorum hamlesinde yoğunlaşması buna örnektir.

Sosyal bilimlerde yazarlar sonuçlarını başka çalışmalarla karşılaştırırken daha temkinli bir dil kullanırken, fen bilimlerinde güçlendiriciler sonuç raporlama hamlesinde daha belirginleşmektedir. Üstsöylemin metin türünü biçimlendirmedeki rolü dikkate alındığında (Soyşekerci vd., 2022, s. 769), bu hamle-üstsöylem eşleşmeleri disiplinlerarası farkların daha ince düzeyini göstermektedir.

Bu eşleşmeler Tablo 7'de özetlenmiştir. Tablo, iki alandaki baskın hamlelerin hangi üstsöylem belirleyicileriyle birlikte görülme eğiliminde olduğunu niteliksel olarak göstermektedir.

Tablo 7. Alanlara Göre En Sık Görülen Hamle-Üstsöylem Eşleşmeleri

Alan	Baskın hamle	Eşlik eden üstsöylem
Sosyal bilimler	H4 Sonuçlar üzerine yorum	Kaçınma
Sosyal bilimler	H7 Araştırmadan çıkarımlar	Öneri dili + kendinden söz etme

Alan	Baskın hamle	Eşlik eden üstsöylem
Fen bilimleri	H2 Sonuçların raporlanması	Metin-içi belirleyici + Güçlendirici
Fen bilimleri	H1 Artalan bilgisi	Tanıtlayıcı

Not. Eşleşmeler, kodlanan derlemde alanların baskın hamle ve üstsöylem eğilimlerinin niteliksel bir özetidir; birlikte-kodlama sayımı değildir.

Tablo 7, sosyal bilimlerde yorum hamlesinin kaçınmalarla; fen bilimlerinde ise sonuç raporlamanın metin-içi belirleyiciler ve güçlendiricilerle birlikte öne çıktığını göstermektedir. Bu tür eşleşmelerin tek düzeyli çözümlemelerde görünmez kalabilmesi (Soyşekerci vd., 2022, s. 769), bütünleşik modelin katkısını somutlaştırmaktadır.

4.8. Örneklerle Hamle ve Üstsöylem Çözümlemesi

Harmanlanmış çözümlemeyi somutlaştırmak için iki ayrı makaleden alınan örnek tümceler aşağıda verilmiştir. İlk örnek sosyal bilimlerde alanyazınla karşılaştırmayı, ikinci örnek ise fen bilimlerinde sonuç raporlamayı göstermektedir.

Örnek (1) Bu araştırma sonuçlarının, alanyazında çokkültürlü eğitim ile ilgili öğretmen ve öğretmen adaylarıyla yürütülen birçok çalışmanın (Aslan ve Kozikoğlu, 2017; Başarır, 2012; Bulut ve Başbay, 2015; Sevinç, Titrek ve Önder, 2009; Taştekin ve diğerleri, 2016; Tortop, 2014; Yıldırım, 2016) ve öğretmenlerin kapsayıcı eğitimde sınıf içi uygulamaları ile ilgili çalışmaların (Kırılmaz, 2019; Şimşek, 2016) sonuçlarıyla tutarlılık gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmalarda öğretmen veya öğretmen adaylarının çokkültürlü eğitime veya kültürel farklılıklara ilişkin olumlu tutum sergiledikleri düşünülebilir. (Kozikoğlu ve Yıldırımoglu, 2021) [Sosyal bilimler / H4B: alanyazınla karşılaştırma + kaçınma]

Örnek (2) Şekil 3 incelendiğinde; sıcaklığın artmasıyla birlikte ilk 10 dakikada MM adsorpsiyon hızının arttığı, sistem dengeye ulaştığında (10 saat) ise tüm sıcaklıklarda adsorplanan MM miktarının aynı olduğu görülmüştür.” (Yılmaz & Alagöz, 2019, s. 823). [Fen bilimleri / H2: sonuç raporlama + metin-içi belirleyici + güçlendirici]

Örnek (1)de sonuç alanyazına bağlanırken “düşünülebilir” ifadesiyle kaçınma kurulmaktadır. Kaçınmanın önermeyi yumuşatan işlevi (Bozkurt, 2021, s. 229), sosyal bilimlerde karşılaştırmının daha ölçülü bir dille gerçekleştirilebildiğini göstermektedir.

Örnek(2)de "Şekil 3 incelendiğinde" ifadesi metin-içi gönderim ile güçlendiriciyi birleştirir. Okur doğrudan görsel veriye yönlendirilirken "görülmüştür" kesinliği artırır. İki örnek, aynı tartışma işlevlerinin disiplinlere göre farklı söylemsel araçlarla kurulabildiğini göstermektedir.

Aşağıda, çözümlemede kullanılan yedi hamle ve on üstsöylem ulamı, derlemdeki gerçek makalelerden alınmış birer örnek tümceyle gösterilmiştir. Her örneğin ardından alındığı kaynak belirtilmiş; örneğin hangi işlevi taşıdığı bir alt satırda kısaca çözümlenmiştir.

Hamlelerin gerçek metinlerdeki görünümü

Hamle 1 (Artalan bilgisi)

Örnek (3) “Okuma güçlüğü yaşayan öğrencilerin sınıfta istenmeyen davranışları ve bu istenmeyen davranışlara, öğretmenler tarafından alınan önlemler ve uygulamaya yönelik önerilere bu bölümde yer verilmiştir.” (Sirem & Baş, 2021, s. 658)

Örnek (3)te yazar, sonuçları tartışmaya başlamadan önce çalışmanın amacını ya da bağlamını kısaca hatırlatır.

Hamle 2 (Sonuçların raporlanması)

Örnek (4) *“Freundlich izotermi ile 25 °C sıcaklık için en yüksek korelasyon katsayısı ve en yüksek denge konsantrasyon elde edilmiştir (Kf: 0.2603, n: 1.1253).”* (Öztürk ve Mihçioğur, 2022)

Örnek (4)te yazar, elde ettiği sayısal sonucu doğrudan aktarır; “elde edilmiştir” yüklemi bulgunun raporlandığını gösterir.

Hamle 3 (Sonuçların özetlenmesi)

Örnek (5) *“Öğretmenlerin çokkültürlü eğitime yönelik tutumları ile kapsayıcı eğitimde sınıf içi uygulamaları arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada; öğretmenlerin çokkültürlü eğitime yönelik tutumlarının yüksek, kapsayıcı eğitimde sınıf içi uygulamalarının ise çok yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.”* (Kozikoğlu ve Yıldırımoglu, 2021)

(5) numaralı örnekte iki bulgu tek bir tümcede toparlanarak çalışmanın genel sonucu okura sunulur.

Hamle 4 (Sonuçlar üzerine yorum)

Örnek (6) *“Bu durum öğrencilerin mesleki tercihleri ve gelecekteki beklentilerinin karşılanmasında matematiğin ağırlıklı yerinin olmasıyla ilişkilendirilebilir.”* (Sarı Bulut ve Bangir Alpan, 2021)

Örnek (6)da bulgu olduğu gibi bırakılmaz; “ilişkilendirilebilir” ile yazar sonucu olası bir nedene bağlayarak yorumlar.

Hamle 5 (Çalışmanın özetlenmesi)

Örnek (7) *“Bu araştırmada ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin sözlü anlatımlarına yönelik öz yeterlik algı düzeyleri belirlenmiş ve söz konusu algılarının çeşitli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.”* (Demir ve Börekçi, 2021)

Bu örnekte yazar, çalışmanın ne yaptığını bütünüyle özetleyerek okura bir çerçeve verir.

Hamle 6 (Çalışmanın değerlendirilmesi)

Örnek (8) *“Öğretmenlerin çokkültürlülüğe ilişkin tutumlarının ve kapsayıcı eğitimde sınıf içi uygulamalarının incelendiği bu çalışmanın sonuçları, her iki konuda olumlu olduğunu gösterse de bu sonuçlar, öğretmenlerin sınıftaki uygulamalarına ilişkin somut verileri kapsamamaktadır.”* (Kozikoğlu ve Yıldırımoglu, 2021)

Örnek (8)de yazar kendi çalışmasını değerlendirir; “somut verileri kapsamamaktadır” ifadesiyle bir sınırlılığı açıkça belirtir.

Hamle 7 (Araştırmadan çıkarımlar)

Örnek (9) *“Tüm bu bulgulardan hareketle sınıf öğretmenlerine okuduğunu anlayamayan öğrencilerle ilgili çalışmalarında önceliği, [...] metinle ilgili faktörlere [...] vermeleri önerilebilir.”* (Başaran, 2021)

(9) numaralı örnekte “önerilebilir” yüklemiyle bulgudan uygulamaya dönük bir çıkarıma geçilir.

Üstsöylem belirleyicilerinin gerçek metinlerdeki görünümü

Bağlayıcılar

Örnek (10) “Ayrıca, membran yüzeyinde herhangi bir kirliliğin oluşmasını etkileyen en önemli faktörlerden biri adsorpsiyon mekanizması olduğundan dolayı, membran yüzeyi hidrofilikliğı artmasıyla hidrofobik ajanlara karşı membran kirliliğı oluşumu azalmaktadır.” (Özbey Ünal ve Balçık Canbolat, 2021)

Örnek (10)da “ayrıca” ve “olduğundan dolayı” bağlayıcıları, tümceler arasındaki ekleme ve neden ilişkisini kurar.

Çerçeve belirleyiciler

Örnek (11) “Sonuç olarak, bor elementinin, kabak çekirdeği kabuğu kullanılarak sulu çözeltiden etkili bir şekilde çıkarılabileceğı kaydedilmiştir.” (Çelebi, 2020)

Bu örnekte “sonuç olarak” ifadesi okuru söylemin kapanış aşamasında konumlandırır.

Metin-içi belirleyiciler

Örnek (12) “Şekil 6'da görüldüğü gibi, HOMO-1 ve HOMO elektronları kumarin halkasında delokalize olduğu, LUMO ve LUMO+1 elektronları kumarin ve benzoat halkasında delokalize olduğu görülmektedir.” (Saraç ve Çetinkaya, 2020)

Örnek (12)de “Şekil 6'da görüldüğü gibi” ifadesi okuru doğrudan metnin içindeki bir görsele yönlendirir.

Tanımlayıcılar

Örnek (13) “Yavuz, Gülmez ve Özkara (2016) ile Şen ve Özgün-Koca'nın (2005) çalışmalarında da benzer bulgulara rastlanmıştır.” (Sarıcı Bulut ve Bangir Alpan, 2021)

(13) numaralı örnekte yazar, kendi bulgusunu başka çalışmalara atıf yaparak destekler.

Açımlayıcılar

Örnek (14) “Televizyon izleme sürecinde bireyler tek yönlü iletişim ortamında olduğundan yani dinleyici ve seyirci rolünde bulunduğundan dolayı anlatım becerilerinden biri olan sözlü anlatım yeterliğinin olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır.” (Demir ve Börekçi, 2021)

Örnek (14)te “yani” bağlacı, önceki ifadeyi yeniden ve daha anlaşılır biçimde açar.

Kaçınmalar

Örnek (15) “Alanyazında bu durum, öğretmenlerin çokkültürlü eğitime yönelik tutumları ile kapsayıcı eğitimde sınıf içi uygulamaları arasında olumlu bir ilişki bulunmasının nedeni olarak düşünülebilir.” (Kozikoğlu ve Yıldırımoglu, 2021)

Bu örnekte “düşünülebilir” yüklemiyle önermenin kesinliğı yumuşatılır ve yazar sorumluluğunu sınırlar.

Güçlendiriciler

Örnek (16) “Adsorpsiyon işleminin kendiliğinden gerçekleşmesi ΔH° ve ΔG° değerlerinin negatif olmasını, prosesin ekzotermik ve spontane gerçekleştiğini göstermektedir.” (Erşan, Güler, Doğan ve Sarraj, 2020)

Örnek (16)da “göstermektedir” yüklemi sonucun kesinliğini vurgulayarak yazarın duruşunu belirginleştirir.

Tutum belirleyiciler

Örnek (17) “Öğrencilerin “derse katılma, test çözme, düzenli ders çalışma” gibi davranışları eğitsel gelişim ve eğitsel rehberlik açısından önemli davranışlardır.” (Sarıcı Bulut ve Bangir Alpan, 2021)

(17) numaralı örnekte “önemli” sözcüğü, yazarın önermeye yönelik değerlendirci tutumunu açığa vurur.

Kendinden söz etme

Örnek (18) “Araştırmada okuduğunu anlamada problem yaşayan öğrencilerle görüşme yapılmış ve okuma sürecinde problem yaşadıklarında hangi zihinsel ve duygusal durumları yaşadıklarının tespitine çalışılmıştır.” (Başaran, 2021)

Örnek (18)de çalışma “araştırmada ... çalışılmıştır” biçiminde anılır; Türkçede yazarın kendini göstermesi çoğu zaman bu edilgen yapıyla kurulur.

Katılım belirleyiciler

Örnek (19) “Yüzeysel yapı, konu vb. metinle ilgili faktörlerin dikkat üzerinde etkili olacağı unutulmamalıdır.” (Başaran, 2021)

Bu örnekte “unutulmamalıdır” ifadesi okuru söyleme dâhil ederek yazarla arasında doğrudan bir ilişki kurar.

4.9. Hamlelerin Sıralanışı ve Yinelenmesi

Hamlelerin sıklığı kadar sırası da iki alanın söylemsel ritmini belirler. Sosyal bilimlerde sonuç ve yorum daha geniş döngüler kurarken, fen bilimlerinde sonuç-açıklama dizileri daha kısa ve sıkıdır. Şekil 2, iki alanın tipik hamle dizilerini göstermektedir.

Sosyal bilimler

Fen bilimleri

M2: sonuç sunma · M3: özetleme · M4A: açıklama · M4B: alanyazınla karşılaştırma · M4C: gerekçelendirme · M7: çıkarım

Şekil 2. Sosyal bilimler ve fen bilimleri tartışma bölümlerinin tipik hamle dizileri

Şekil 2’de sosyal bilimlerde karşılaştırma ve açıklama adımlarının daha geniş bir döngüye yerleştiği, fen bilimlerinde ise dizinin daha sık ilerlediği görülmektedir. Tartışma bölümlerinin döngüsel yapısı Türkçe uygulamalı dilbilim metinlerinde de gözlemlenmiştir (Çalışkan, 2019, s. 27). Bu çalışma, döngüsellüğün derecesinin alana göre değişebildiğini göstermektedir.

Hamle dizilerindeki fark açılış ve kapanışlarda da görülmektedir. Sosyal bilimlerde sonuç raporlama sonrasında yorum ve çıkarıma yönelik diziler daha belirginken, fen bilimlerinde sonuç-açıklama ilişkisi daha sık yinelenmektedir. Bu düzen, iki alanın okuru bulgudan yoruma taşıma biçimlerinin farklılaştığını göstermektedir.

Kapanışta sosyal bilimler çıkarım ya da öneriye, fen bilimleri ise açıklama veya kısa değerlendirmeye daha sık yönelmektedir. Bu fark, tartışmanın sonunda sosyal bilimlerde uygulama ve yorumun, fen bilimlerinde ise bulgunun açıklanmasının daha görünür kaldığını göstermektedir.

Özellikle sosyal bilimlerde sonuç sunma ve yorumlama aynı tümce içinde iç içe geçebilir; fen bilimlerinde ise tümceler daha sık tek bir baskın işleve yönelir. Bu fark, iki alanın hamle sınırlarının ne ölçüde belirginleştiğini de etkilemektedir.

4.10. Bulguların Yazma Öğretimine Yansımaları

Bulguların doğrudan eğitsel bir önemi vardır. Tartışma bölümü akademik yazmada güçlük yaşanan alanlardan biri olduğundan, öğrencilere tek bir ideal kalıp vermek yerine kendi disiplinlerinin tipik hamle ve üstsöylem örüntülerini göstermek daha işlevsel olabilir. Akademik Türkçe öğretiminde yazma becerisinin önemine ilişkin saptamalar da bu gereksinimi desteklemektedir (Demir, 2024, s. 2205).

Tür temelli öğretimde yalnızca hangi hamlenin kullanılacağı değil, o hamlenin hangi söylemsel tonla kurulacağı da gösterilmelidir. Eğitim bilimleri öğrencisinin karşılaştırmayı temkinli biçimde, kimya öğrencisinin ise sonucu görsel gönderimle sunması gibi alan temelli örnekler bu farkı somutlaştırabilir. Türkçe akademik metinlerde yazar konumlanmasının sorunlu kaldığı düşünüldüğünde (Furtun ve Börekçi, 2023, s. 818), üstsöylem farkındalığının açıkça öğretilmesi önem taşımaktadır.

Bu öğretim, öğrencinin kendi alanından örnek tartışma bölümleri üzerinde hamleleri ve üstsöylem belirleyicilerini birlikte işaretlemesiyle somutlaştırılabilir. Akademik Türkçede yazma becerisinin merkeze alınması gerektiğine ilişkin saptamalar (Demir, 2024, s. 2205), örnek temelli uygulamaların önemini de desteklemektedir.

4.11. Kanıt Olarak Sayı ve Görsel

Fen bilimlerinde metin-içi belirleyicilerin yüksek sıklığı, şekil, tablo ve grafiklerin tartışmada önemli bir kanıt işlevi üstlendiğini göstermektedir. "Şekil 2'de görüldüğü gibi" türü ifadeler savı görsel veriye bağlar ve metnin sözel açıklama yükünü azaltabilir. Metin-içi belirleyicilerin okuru metnin başka bir yerine yönlendirme işlevi (Soyşekerci vd., 2022, s. 773), bu alanda aynı zamanda bir kanıt sunma stratejisi olarak kullanılmaktadır.

Sosyal bilimlerde ise kanıt daha çok alanyazınla kurulan sözel ilişki üzerinden yapılandırılmaktadır. Atıflar iki alanda da yoğun olmakla birlikte, sosyal bilimlerde başka çalışmalarla karşılaştırma tartışmanın temel dayanaklarından biridir. Böylece iki alan yalnızca neyi tartıştıklarıyla değil, kanıtı nasıl söylemselleştirdikleriyle de ayrılmaktadır.

Bu farklılık, kanıt düzeninin söyleme yansıması olarak okunabilir: fen bilimlerinde ölçüm ve görsel veri, sosyal bilimlerde ise yorumun alanyazın içindeki konumlandırılması daha belirgin bir rol üstlenmektedir.

4.12. Çalışmanın Katkıları ve Sınırları

Bulgular, hamle ve üstsöylemi birlikte okumanın tek düzeyli çözümlemelerde görünmeyen ilişkileri ortaya çıkarabildiğini göstermektedir. Belirli hamlelerin belirli üstsöylem araçlarıyla eşleşmesi, türün daha ince yapısını görünür kılmıştır. Bu sonuç, üstsöylemin tür belirlemedeki rolünü savunan görüşlerle uyumludur (Soyşekerci vd., 2022, s. 769).

Bununla birlikte çalışma dört alt alan ve 100 makaleyle sınırlıdır; bulguların tüm sosyal ve fen bilimlerine genellenmesi uygun değildir. Kodlamanın tek araştırmacı tarafından yürütülmesi de hamle ve üstsöylem sınırlarında yorum payı doğurmaktadır. Üstsöylemin Türkçedeki uygulamalarında tanım ve sınıflandırma tutarsızlıklarının bulunduğu da belirtilmiştir (Şen, 2021a, s. 281). Bu nedenle gelecekte daha geniş derlem ve bağımsız ikinci kodlayıcılarla modelin sınanması önemlidir.

Sıklıkların 1000 sözcük üzerinden hesaplanması karşılaştırmayı kolaylaştırırsa da, sayılar tek başına kullanım bağlamını açıklamaz. Bir belirleyicinin nerede ve hangi hamlede kullanıldığı da önemlidir. Gelecek çalışmalar, nicel örüntüleri seçilmiş metinlerin daha ayrıntılı nitel çözümlemeleriyle destekleyebilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, sosyal bilimler ve fen bilimleri makalelerinin tartışma bölümlerini hamle ve üstsöylem düzeylerini birleştiren bir çerçeveye karşılaştırmıştır. Temel sonuç, iki alanın sonuç sunma ve yorumdan oluşan ortak bir çekirdeği paylaşmasına karşın, bu çekirdeği farklı söylemsel ritimlerle kurduğudur.

Sosyal bilimler tartışmaları daha uzun, döngüsel ve yoruma açıktır. Sonuçlar alanyazınla daha sık ilişkilendirilmekte; kaçınmalar, tanıtlayıcılar ve kendinden söz etme araçları daha görünür olmaktadır. Bu yapı, yazara yorum ve konumlandırma için daha geniş bir alan açmaktadır.

Fen bilimleri tartışmaları daha kısa ve doğrudan bir yapı sergilemektedir. Sonuç raporlama ve metin-içi belirleyiciler öne çıkarken, yorum çoğunlukla açıklama çevresinde yoğunlaşmaktadır. Kaçınmalar ve kendinden söz etme sosyal bilimlere göre daha sınırlı, kesinlik vurgusu ise daha belirgindir. Bu farklılık, disiplinlerin bilgi ve kanıt sunma biçimleriyle ilişkilidir.

Alanlar kendi içlerinde de tekdüze değildir. Eğitim bilimleri ile dilbilim, biyoloji ile kimya arasında hamle ve üstsöylem tercihleri bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu iç çeşitlilik, disiplinlerarası karşılaştırmaların alt alan düzeyindeki ayrımları da dikkate alması gerektiğini göstermektedir.

Kuramsal açıdan, hamle ve üstsöylemin birlikte okunması belirli işlevlerin hangi söylemsel tonlarla gerçekleştirildiğini görünür kılmıştır. Sosyal bilimlerde kaçınmaların karşılaştırma hamlesinde, fen bilimlerinde güçlendiricilerin sonuç raporlamada öne çıkması, bütünleşik modelin sağladığı ek açıklama düzeyine örnektir.

Akademik yazma öğretiminde tek bir tartışma kalıbı yerine disipline özgü örüntülerin öğretilmesi önerilmektedir. Öğrencilere hamle yapısıyla birlikte üstsöylem tercihleri ve alanlarına özgü örnek metinler gösterilebilir; lisansüstü programlarda tür temelli yazma etkinlikleri bu farkındalığı destekleyebilir.

Gelecek araştırmalar, daha geniş ve çeşitli derlemelerle bulguları sınayabilir; farklı dillerdeki tartışma bölümlerini aynı modelle karşılaştırabilir ve bulgular ya da sonuç gibi diğer makale bölümlerini inceleyebilir. Böylece harmanlanmış modelin farklı disiplin, dil ve metin bölümlerindeki geçerliliği daha kapsamlı biçimde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Akman, E. ve Karahan, P. (2023). Hedges and boosters in academic texts: A comparative study on English language teaching and physiotherapy research articles. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 1335-1349.
- Ayanoğlu, Z. K. ve Güçlü, R. (2026). Hedging and boosting strategies in Turkish academic law discourse. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 28-49.
- Baştürkmen, H. (2012). A genre-based investigation of discussion sections of research articles in dentistry and disciplinary variation. *Journal of English for Academic Purposes*, 11(2), 134-144.
- Bavdekar, S. B. (2015). Writing the Discussion Section: Describing the Significance of the Study Findings. *Journal of the Association of Physicians of India*, 63(11), 40-42.
- Bozkurt, F. (2021). Risâletü'n-Nushiyye'de bir üstsöylem ögesi olarak kendinden söz etme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı), 226-243.
- Çalışkan, Ö. (2019). Anadili İngilizce olan araştırmacılar ve Türk araştırmacılar tarafından yazılan uygulamalı dilbilim alanındaki araştırma makalelerin "tartışma" bölümlerinin yapısı üzerine bir inceleme [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Çekici, Y. E. (2022). Akademik yazma ve tartışma kültürü bağlamında editöre mektup. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 105-115.
- Çocuk, H. E. ve Arı, B. (2018). Makale giriş bölümlerinin sözbilimsel yapılarının incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 988-1003.
- Dağ Tarcan, Ö. (2017). Türkçe Bilimsel Metinlerde Etkileşimli Üstsöylem Belirleyicileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 176-194.
- Demir, D. (2024). Akademik Türkçe: Dünü, bugünü, yarını. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(3), 2189-2221.
- Doğan, Z. N. ve Akbaş, E. (2021). An exploratory study of epistemic stance in results and discussion sections of medical research articles. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 1132-1150.
- Furtun, S. ve Börekçi, M. (2023). Türkçe eğitimi alanındaki makalelerin akademik söylem oluşumu. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 11(4), 796-824.
- Güçlü, R. (2024a). Hedging and boosting in Turkish MA theses' conclusions. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 20(1), 17-54.
- Güçlü, R. (2024b). Yabancılar Türkçe öğretimi ders kitaplarında "ben" ve "biz": Bir üstsöylem çözümlemesinde kültürel yansımalar. *Türkbilig*, (48), 141-176.
- Hyland, K. (2005). Metadiscourse: Exploring interaction in writing. *Continuum*.
- Hyland, K. ve Tse, P. (2004). Metadiscourse in academic writing: A reappraisal. *Applied Linguistics*, 25(2), 156-177.
- İşeri, K. ve Şen, E. (2017). Yabancılar Türkçe öğretiminde Türkçe bilimsel metinlerin incelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(1), 434-446.
- Killioğlu Alakus, İ. ve Temizkan, M. (2026). Konuşma becerisine yönelik lisansüstü çalışmaların giriş bölümleri üzerine bir araştırma. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 167-199.
- Şen, E. (2021a). Üstsöylem: Tanım, modeller, çözümlemeler çerçevesinde bir değerlendirme. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8(8), 275-299.
- Şen, E. (2021b). Sosyal bilimler makale özetlerinin sözbilimsel yapısı. *Dil Dergisi*, 172(2), 59-76.

- Şen, E. ve İşeri, K. (2023). Makale özetleri ve alıcı odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleken*, 75, 33-60.
- Soyşekerci, G., Aydın Öztürk, E. ve İşeri, K. (2022). Lisansüstü tezlerin sonuç bölümlerinde üstsöylem belirleyicileri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 766-794.
- Swales, J. M. (1990). *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge University Press.
- Yang, R. ve Allison, D. (2003). Research articles in applied linguistics: Moving from results to conclusions. *English for Specific Purposes*, 22(4), 365-385.

Ek: Çalışmanın Derlemine Oluşturan Makaleler

Aşağıdaki tablo, çalışmanın 100 makalelik derleminin seçildiği dizinli dergi havuzunu göstermektedir. Her alt alandan 25 makale, bu dergilerde yayımlanmış ve tartışma bölümü bulunan çalışmalar arasından amaçlı örnekleme ile belirlenmiştir. Derlemi oluşturan makalelerin tam listesi ise tablonun ardından sunulmuştur.

Alt alan	Örnek dizinli dergiler (dergi havuzu)
Eğitim bilimleri (sosyal bilimler)	Eğitim ve Bilim; Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi; Türk Eğitim Bilimleri Dergisi; Trakya Eğitim Dergisi; Ana Dili Eğitimi Dergisi
Dilbilim (sosyal bilimler)	Dilbilim Araştırmaları Dergisi; Dil Dergisi; Söylem Filoloji Dergisi; Dilbilim (İstanbul Üniversitesi); Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
Biyoloji (fen bilimleri)	Kommagene Biyoloji Dergisi; Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi; Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi; Cumhuriyet Science Journal
Kimya (fen bilimleri)	Cumhuriyet Science Journal; Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi; Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi; Türkiye Kimya Derneği Dergisi (Kısım C); Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi

Not. Dergiler TR Dizin/DergiPark üzerinden doğrulanmıştır.

Derlemdaki makaleler (Alanlara Göre Sınıflandırılmış)**Sosyal bilimler: Eğitim bilimleri (1-25)**

- Gezgin, D. M., Ümmet, D. ve Hamutoğlu, N. B. (2020). Üniversite öğrencilerinde akıllı telefon bağımlılığı: Çok boyutlu yalnızlığın yordayıcı rolü. Trakya Eğitim Dergisi, 10(2), 317-329.
- Koç, M. H. (2020). Zor velilerle baş etme stratejilerine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri. Trakya Eğitim Dergisi, 10(2), 394-411.
- Kartal, B. ve Kıymaz, Y. (2020). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının perspektifinden: Niçin öğretmen olmak istedim? Trakya Eğitim Dergisi, 10(2), 519-536.
- Alev, S. (2020). Okullarda örgütsel sinizmin yordayıcısı olarak lider-üye etkileşimi. Trakya Eğitim Dergisi, 10(2), 347-360.
- Tutar, İ., Demir, Y. ve Diken, E. H. (2020). 12. sınıf öğrencilerinin biyoloji sorularını çözerken kullandıkları bilişsel ve üstbilişsel stratejiler. Trakya Eğitim Dergisi, 10(2), 460-476.
- Altınok, M. (2021). Lise öğrencilerinin dijital bağımlılık ve yaşam doyumunun incelenmesi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 19(1), 262-291.
- Sarıcı Bulut, S. ve Bangir Alpan, G. (2021). Lise öğrencilerinin ders çalışmaya, desteklenmeye ve güdülenmeye ilişkin görüşleri. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 19(1), 123-144.
- Şenol, F. B. ve Koca, S. (2021). Üstün yetenekli ve normal gelişen çocukların sınıf içi etkinliklere yönelik görüşleri. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 19(1), 368-382.
- Karademir, A. ve Ören, M. (2020). Okul iklimi: Anaokulu yöneticileri ve öğretmenlerin bakış açısıyla karşılaştırmalı bir araştırma. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 8(1), 206-236.
- Uçar Rasmussen, M. ve Yıkmuş, A. (2020). Özel gereksinimli çocukların mesleki eğitim ve istihdamına yönelik annelerin görüşlerinin incelenmesi. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 8(1), 324-345.

11. Karadağ, Y., Aydoğmuş, M. ve Kesten, A. (2020). Sözleşmeli öğretmenlik ve sözlü sınav: Öğretmen adayları ne düşünüyor? Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 8(1), 237-266.
12. Demir, S. ve Börekçi, M. (2021). Ortaokul öğrencilerinin sözlü anlatım öz yeterlik algılarına çeşitli değişkenlerin etkisi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 9(1), 94-110.
13. Başaran, M. (2021). Okuduğunu anlayamayan öğrencilerin okuma esnasındaki bilişsel davranışları ve duygu durumları. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 9(1), 45-58.
14. Delican, B. ve Ateş, S. (2021). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin erken okuryazarlık becerilerinin incelenmesi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 9(1), 151-165.
15. Talan, M. İ., Bostan, G. ve Öztürk, Y. (2021). Lise öğrencilerinin siber zorbalık ve siber mağduriyet durumları ile yalnızlık algıları arasındaki ilişki. Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(2), 378-398.
16. Yenikalaycı, N. ve Ateş, S. (2021). Araştırma-sorgulama temelli etkinliklerin fen bilgisi öğretmen adaylarının kelime işlemci programını kullanabilme becerilerine etkisi. Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(2), 295-313.
17. Şahin, D. ve Gözün Kahraman, Ö. (2021). Okul dönemi çocuklarının bilgisayar oyun bağımlılığı ile davranış problemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Millî Eğitim, 50(230), 13-28.
18. Benzer, A., Karadağ, K. ve Evci, B. (2021). Ortaokul öğrencilerine strateji öğretiminin özet yazma becerilerine etkisi. Millî Eğitim, 50(230), 259-278.
19. Sirem, Ö. ve Baş, Ö. (2021). Okuma güçlüğü yaşayan öğrencilerin sınıftaki davranışlarının incelenmesi üzerine nitel bir araştırma. Millî Eğitim, 50(230), 645-662.
20. Özgen, K. ve Şeker, İ. (2021). 6. sınıf öğrencilerinin farklı matematiksel modelleme problemlerindeki beceri gelişimlerinin incelenmesi. Millî Eğitim, 50(230), 329-358.
21. Öztürk, Z. D. (2021). Probleme dayalı öğrenme yönteminin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine etkisi. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 51, 1-31.
22. Kızılaslan, A., Zorluoğlu, S. L. ve Sözbilir, M. (2021). Görme yetersizliği olan öğrencilerin fen öğrenimi motivasyonlarındaki değişimlerin analizi. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 51, 32-56.
23. Kılıç Tülü, B., Özbek, A. B. ve Ergül, C. (2021). 3D stratejisi öğretiminin öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerine etkisi. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 51, 97-118.
24. Kozikoğlu, İ. ve Yıldırımoglu, S. (2021). Öğretmenlerin çokkültürlü eğitime yönelik tutumları ile kapsayıcı eğitimde sınıf içi uygulamaları arasındaki ilişki. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 51, 226-244.
25. Doğan, M., Nacaroglu, O. ve Ablak, S. (2021). Sivrice depremini yaşamış ortaokul öğrencilerinin depreme ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 51, 384-402.

Sosyal bilimler: Dilbilim (26-50)

26. Altun Alkan, H. ve Yaylı, D. (2019). Rica ediminin Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler tarafından kullanımları. folklor/edebiyat, 25(99), 521-538.
27. Çelik, D. C., Elbistanlı, N. ve Boylu, E. (2022). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde atasözleri ve deyimlerin öğretimine yönelik çalışmaların incelenmesi. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (28), 54-71.
28. Kan, M. O., Geben, A. Y. ve Onay, S. (2023). Akademik yazma alanındaki makalelerde anahtar sözcüklerin başlık ve özetle eşleşmelerinin sistematik incelenmesi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(52), 231-242.
29. Karagöl, E. ve İlgün, K. (2022). Ana dili Türkçe olan lisansüstü öğrencilerin akademik dil sorunları. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(36), 1288-1320.

30. Sargın, M. (2025). Ticari şirketlerin basın açıklamalarında üstsöylem belirleyicileri. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 284-299.
31. Ürkmez, S. ve Türkyılmaz, M. (2026). Yapay zekâ uygulamalarının ortaokul öğrencilerinin okuduğunu anlama becerisine ve okuma motivasyonuna etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 14(1), 20-40.
32. Demirtaş Tolaman, T. ve Karakaş, N. (2021). Akademik yazma becerisiyle ilgili makaleler üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö10), 447-460.
33. Yıldırım Bilgen, D. (2022). Türkçe öğretmeni adaylarının dilbilimi dersine yönelik algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 11(4), 1697-1716.
34. Çıplak, G. ve Balcı, A. (2022). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin okunabilirlik özelliğinin incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 170-187.
35. Arslan, K. ve Bay, Y. (2023). İlkokul Türkçe ders kitaplarının söz varlığı bakımından incelenmesi. *Turkish Journal of Primary Education*, 8(1), 14-27.
36. Çara, C. (2023). Ana dil ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dinleme becerisine yönelik ölçeklerin incelenmesi. *Bezgek Yabancılar Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2(4), 291-302.
37. Bitir, T. (2025). Türkçe ve İngilizceyi yabancı dil olarak öğrenen mülteci öğrencilerin metaforik algıları. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 435-454.
38. Memiş, M. ve Kalyoncu, R. (2025). Nicelik, nitelik ve tutarlılık açısından Türkçe ders kitaplarındaki hedef söz varlığı. *Millî Eğitim Dergisi*, 54(246), 575-608.
39. Efeoğlu Özcan, E. ve Işık Güler, H. (2024). Derlem dilbilim ile gençlik diline bakış: Türkçe için ihtiyaçlar ve gelişim alanları. *Dil Dergisi*, 175(2), 92-115.
40. Çırak, D. ve Taşkaya, S. M. (2025). İlkokul ikinci sınıf öğrencilerinde Bil-İste-Öğren tekniğinin okuduğunu anlamaya etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 13(4), 1064-1078.
41. Bayazıt, Z. Z. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen bireylerin yaptıkları sözdizimi hatalarının incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(1), 130-140.
42. Karatay, H. ve Kaya, S. (2025). Arap öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım hataları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 1189-1205.
43. Köseoğlu, N. ve Çerçi, A. (2025). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin sözlü anlatımlarına yönelik yanlış çözümlemesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 333-349.
44. Günaydın, H. R. ve Bozkurt, B. Ü. (2023). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin yanlışları: Büyük resim. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(3), 1090-1118.
45. Cin Şeker, Z. (2021). Türkçe öğretmeni adaylarının metindilbilim dersine ilişkin görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(4), 1226-1241.
46. Ahıskalı, E. E. ve Akkaya, N. (2021). Türkçe öğretmeni adaylarının planlama ve yazma stratejileri öğretimine ilişkin görüşleri. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(1), 1-17.
47. Yüceer, D. (2024). Türkçe öğretmeni adaylarının soru hazırlamaya dair deneyim ve görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 12(1), 69-86.
48. Aktaş, E. ve Eş, A. T. (2025). Yabancı dil olarak Türkçe ders kitaplarındaki üretici dil becerileri etkinliklerinde kültürel etkileşim. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 18(49), 355-379.
49. Kurt, B. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin konuşmada yaptıkları dilsel hatalar ve iletişim stratejileri üzerine fenomenolojik bir çalışma. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 8(1), 51-70.

50. Kokkokoğlu, H. ve Doğan, Y. (2021). Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine göre yazma eğitimi olumsuz etkileyen unsurlar ve çözüm önerileri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(4), 1316-1337.

Fen bilimleri: Biyoloji (51-75)

51. Hizo, M. N. S., Solmaz, H. ve Uçkun, M. (2024). Çiğ süt ve tereyağı örneklerinde aflatoksin M1 aranması. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 8(2), 87-96.

52. Sezen, G. ve Küçük, Ç. (2023). Mısır ve mercimek gelişimi üzerine *Microcystis viridis* ve *Aphanizomenon gracile* karışımının etkisi. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 7(2), 141-146.

53. Çitil, C. (2022). Kurşun asetat ile oksidatif stres oluşturulan rat karaciğer dokuları üzerine 3-benzoil-7-hidroksi kumarin'in koruyucu etkisi. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 6(2), 141-145.

54. Yıldırımhan, H. S., Kırım, K. ve Sümer, N. (2022). Cüce kertenkelelerin (*Parvilacerta parva*) helmint faunası. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 6(2), 160-164.

55. Yüksel, A. Y., Bozkurt, R., Dörtbudak, M. Y. ve Yalçın, H. (2021). Dicle Nehri'ndeki *Alburnus sellal* popülasyonunun boy-ağırlık ilişkisi ve kondisyon faktörü. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 5(2), 131-135.

56. Arslan, B., Sönmez, S., Korkmaz, C., Şen Ağılkaya, G. ve Ayar, G. (2021). *Ambystoma mexicanum*'un DNA barkodlaması ve filogenisi. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 5(2), 161-176.

57. Ekici, A., Gürbüz, E., Halidi, A. G., Ünlü, A. H. ve Aydemir, S. (2021). Kenelerde *Coxiella burnetii* ve *Ehrlichia canis*'in moleküler araştırılması. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 5(2), 199-203.

58. Atar, H. ve Çölgeçen, H. (2021). Gümüş nanopartiküllerinin biyosentezi ve biyosensör materyali olarak kullanımı. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 5(2), 214-221.

59. Çelebi, F. ve Oğuz, A. R. (2020). Van Balığı derisindeki mukus hücrelerinin tatlı su adaptasyonu sırasında değişimi. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 4(2), 86-90.

60. Kılınçoğlu, N., Cevheri, C. İ., Cevheri, C. ve Nahya, H. Y. (2020). Kuraklık stresi altındaki pamuk bitkisine dışsal prolin uygulamasının etkisi. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 4(2), 126-133.

61. Danahaliloğlu, H., Tekeli, Y. ve Güzel, Y. (2019). Hatay'da yetişen *Verbascum tripolitanum*'un bazı kimyasal ve biyolojik özellikleri. *Kommagene Biyoloji Dergisi*, 3(2), 79-82.

62. Yıldız, M. ve Özyılmaz, Ü. (2023). Bağda kurşuni küf hastalığına karşı antagonist bakterilerle biyolojik mücadele. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 14(2), 121-140.

63. Avcı, O., Öztemiz, S. ve Ciner, İ. (2022). Amerikan beyaz kelebeğinin biyolojik mücadelesinde parazitoit ve predatörlerinin belirlenmesi. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 13(2), 128-137.

64. Ağım, Y. ve Kepenekçi, İ. (2021). Entomopatojen nematodların fasulye tohum böceğine karşı etkinliklerinin araştırılması. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 12(2), 93-108.

65. Görür, S. E. ve Karut, K. (2021). Pamuk unlubitinin *Chrysoperla carnea* ile biyolojik mücadelesi üzerine araştırmalar. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 12(2), 109-119.

66. Kök, Ş. ve Kasap, İ. (2021). Meyve bahçelerinde zararlı yaprakbitlerinin syrphid predatörleri. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 12(2), 130-140.

67. Gözüaçık, C. (2020). Iğdır ilinde mısırdaki zararlı *Lepidoptera* türlerinin larva parazitoitleri. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 11(2), 149-163.

68. Gözel, Ç., Ataş, H. ve Gözel, U. (2020). Bazı entomopatojen nematodların patates güvesinin mücadelesinde değerlendirilmesi. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 11(2), 165-175.

69. Akdaş, A., Kalkar Güven, Ö. ve Karaca, İ. (2020). *Beauveria bassiana* izolatlarının *Spodoptera littoralis* üzerindeki etkinliği. *Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi*, 11(2), 175-187.

70. Türkmen, Y. M. ve Kazak, C. (2020). Bazı biyorasyonel insektisitlerin Tuta absoluta'ya ve verime etkileri. Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi, 11(2), 223-235.
71. Balcı, H., Ersin, F. ve Durmuşoğlu, E. (2020). Bitki ekstraktlarının nano formülasyonlarının Tetranychus urticae ve Amblyseius swirskii'ye etkileri. Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi, 11(2), 237-251.
72. Karacaoğlu, M., Keçeci, M., Korkmaz, A. ve Bozkurt, K. (2020). Discodes aeneus'a karşı bazı bitki koruma ürünlerinin yan etkilerinin araştırılması. Türkiye Biyolojik Mücadele Dergisi, 11(2), 189-198.
73. Öğün, E. (2020). Enterobacter cloacae V1 suşu tarafından üretilen L-asparaginaz enziminin aktivitesi üzerine ortam bileşiminin etkisi. Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi, 77(1), 59-68.
74. Genç Bahçe, Y., Baran, I. ve Aksoy, A. (2020). Antimikrobiyal duyarlılık araştırılmasında CLSI ve EUCAST standartlarının karşılaştırılması. Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi, 77(1), 3-14.
75. Gözalan, A., Ünal, Ö., Kırca, F., Çöplü, N., Müderris, T., Açıkgoz, Z. C. ve Durmaz, R. (2020). Karbapenem dirençli Acinetobacter baumannii izolatlarının moleküler karakterizasyonu. Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi, 77(1), 15-24.

Fen bilimleri: Kimya (76-100)

76. Deniz, S., Dartan, G. ve Türkmenoğlu, Y. K. (2018). Sistein içeren yeni bir adsorban sentezi ve sulu ortamdan Pb(II) ve Hg(II) iyonlarının giderimi. Marmara Fen Bilimleri Dergisi, 30(3), 195-200.
77. Yılmaz, N. ve Alagöz, O. (2019). Nar kabuklarından hazırlanan aktif karbon üzerinde metilen mavisinin adsorpsiyonu. El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi, 6(3), 817-829.
78. Kopaç, T. ve Sulu, E. (2019). Bazik Kırmızı 46 boyasının aktif karbonlar üzerinde adsorpsiyon davranışının karşılaştırılması. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 34(3), 1227-1240.
79. Demir, B. ve Kalpaklı, Y. (2020). Kütahya Ca-bentonitinin Bazik Mavi 41 adsorpsiyon karakteristiğinin incelenmesi. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 10(1), 309-319.
80. Bozgeyik, K. ve Toprak, A. (2020). Metilen mavisinin giderilmesi için ARC-Fe₃O₄ nanokompozitlerinin sentezlenmesi. El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi, 7(2), 667-678.
81. Çelebi, H. (2020). Doğal kabak çekirdeği kabuğunun bor adsorpsiyon kapasitesi. Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 9(4), 1698-1710.
82. Saraç, K. ve Çetinkaya, S. (2020). Benzoat esteri içeren kumarin yapıli bileşimin deneysel ve kuantum kimyasal hesaplamaları. Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 9(4), 1587-1595.
83. Erşan, M., Güler, Ü. A., Doğan, H. ve Sarraj, B. (2020). Kolemanit destekli nZVI ile sulu çözeltilerden metilen mavisinin giderimi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 9(1), 114-127.
84. Özbey Ünal, B. ve Balçık Canbolat, Ç. (2021). CuO nanopartikül katkıli PSf ultrafiltrasyon membranının özelliklerinin geliştirilmesi. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 37(2), 232-239.
85. Tözüm Akgül, S. ve Kaplan Bekaroğlu, Ş. Ş. (2022). Düşük maliyetli adsorbentler ile sulardan arsenik giderimi. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 12(3), 1395-1404.
86. Aydın, Ö. ve Karabulut, A. F. (2022). Beyaz şapkalı mantardan üretilen aktif karbon ile metilen violet giderimi. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 12(3), 1413-1425.
87. Güngör, E. ve Kara Subasat, H. (2022). Yeni bir paladyum bileşiminin sentezi, kristal yapısı ve hidrojen bağ özellikleri. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 12(3), 1489-1495.
88. Altun, A. B., Erdoğan, Z. Ö., Akın, İ. ve Küçükkolbaşı, S. (2022). Elektrokimyasal putresin sensörü için elektrot materyallerinin geliştirilmesi. Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi, 48(1), 46-52.

89. Öztürk, D. ve Mıhçıokur, H. (2022). Sucul ortamdan amoksisilin gideriminde hibrit adsorpsiyon/oksidasyon performansının değerlendirilmesi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 11(1), 31-38.
90. Bilir, V., Tufan, Y., Yılmaz, A., Yavuz, S., Sarıtaş, D., Şenler, B. ve Eyceyurt Türk, G. (2022). "Günlük yaşamdan kimya sınıfına yansımalar" projesinin öğretmen adaylarına etkisi. Türkiye Kimya Derneği Dergisi Kısım C, 7(2), 183-216.
91. Malkondu, S., Erdemir, S., Eymur, S. ve Çay, S. (2022). Yeni bir trifenilamin ditiyosemikarbazon türevinin sentezi ve spektroskopik özellikleri. Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, 12(1), 368-380.
92. Erdem, H. ve Erdem, M. (2023). Aktif karbon destekli katalizör sentezi ve eritromisin degradasyonu için uygulaması. Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, 13(4), 1780-1797.
93. Asan, N., Öztürk, T. ve Hazer, B. (2023). Polietilen glikol ve polimetil metakrilat içeren kopolimerlerin sentezi ve karakterizasyonu. Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, 13(4), 1874-1893.
94. Kul, A. R. ve Benek, V. (2023). Koçpınar/Siirt kili ile atık sulardan Kristal Violet gideriminin izoterm ve termodinamik hesaplamaları. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 23(3), 590-601.
95. Güzel, E., Gediz Ertürk, A. ve Yavuz, M. (2024). Schiff bazlı indazol bileşiğinin yapı karakterizasyonu ve kuramsal hesaplamalarla incelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 28(3), 472-482.
96. Tokalı, F. S. ve Taslımı, P. (2025). Kinazolin-4(3H)-on halkası içeren fenollerin sentezi ve antioksidan aktivitelerinin incelenmesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 25(2), 312-320.
97. Aytuğ Ava, C. (2025). Cu₂ZnSnS₄ ve Cu₂MnSnS₄ ince filmlerin sentez ve karakterizasyonu. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 25(2), 269-278.
98. Adak, E. ve Arslan, H. (2025). Kalem grafit elektrot ile metiyokarbın elektrokimyasal tayini için yöntem geliştirilmesi. Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi, 6(2), 206-214.
99. Güloğlu Bülbül, B., Çağlayan Toprak, B., Sayraç, M., Özen, Y. ve Özçelik, S. (2025). Ce ve Sm katkılı LaB₆ ince filmlerinin yakın kızılötesi soğurma özellikleri. Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi, 6(1), 59-73.
100. Doğrar, M. F. ve Dişli, E. (2025). Şamran karst kaynağında toplam sertlik parametresi gideriminin kolon sistemi ile incelenmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 30(2), 663-682.

(Not: Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün LEE 512 / LEE 608 kodlu Akademik Yazım ve Yayın / İleri Düzey Akademik Yazım ve Yayın dersi kapsamında hazırlanmıştır.)